

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERHVERVS-
HISTORISK
ÅRBOG
1982

Meddelelser fra Erhvervsarkivet

32

Erhvervshistorisk
Årbog

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

32

1982

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1983

OMSLAG:

Thors kamp mod jætterne, se side 79

TITELVIGNET:

Udsnit af Hjørring-købmanden Chr. N. Niensens
regningsblanket fra 1840'erne,
se Erhvervshistorisk Årbog 1963, side 93 ff.

REDAKTION:

Ib Gejl
Chr. R. Jansen

UNDER MEDVIRKEN AF

Henrik Fode
Erik Korr Johansen
Finn H. Lauridsen

Trykt med støtte af
Statens humanistiske Forskningsråd
ISBN 87-504-0495-4

Copyright © by Erhvervsarkivet 1983

Printed in Denmark
by
Special-Trykkeriet Viborg a-s

Indhold

<i>Dorthe Falcon Møller: Det danske klaver klinger ud</i>	7
Pianoforteindustrien efter anden verdenskrig 7 – Krigsårene 8 – Virksomheder og beskæftigelse 10 – Produktion og eksport 14 – Importen 22 – Slutakkord eller blot en fermt? 26 – Noter 33.	
<i>A.K. Mikkelsen: Frank Herbert, direktør for Danish Bacon Company</i>	34
<i>Per Bro: Harald Plum og Det Transatlantiske Kompagni – organisation og metoder</i>	54
Indledning 54 – Om bankkommissionens kritik af DTK og om kapitalforholdene i koncernen 58 – Harald Plums start i erhvervslivet 65 – Om koncernen generelt 66 – Brasilien 80 – Russisk Handelskompagni 89 – Dansk Stål Industri 103 – Redningsaktionerne i 1920-21 110 – Konklusion 113 – Noter 116.	
<i>H.C. Hansen: Frugthandelen omkring århundredskiftet. Erindringer</i>	122
Handelen med dansk frugt 123 – Den første sydfrugthandel 126 – Importen af udenlandsk frugt 128 – Hamborg som importcentrum 132 – De første bananer 135 – Frugtimportens udvikling 136 – Den danske frugtimport 139 – Torvehandelen 141 – Slutning 142 – Noter og henvisninger 144.	
<i>Peder Toft: Kriser og nedgang. Den økonomiske udvikling i Dansk Vestindien 1875-1917</i>	146
Indledning 146 – Udviklingen i øernes offentlige sektor 149 – Skibstrafik og handel på St. Thomas 158 – Landbruget på St. Croix 164 – Øernes udenrigshandel 172 – Afslutning 182 – Kilder og litteratur 184 – Noter 185 – Bilag A 187 – Bilag B 189.	
<i>Beretning om virksomheden</i>	192

Det danske klaver klinger ud

Pianoforteindustrien efter anden verdenskrig

AF DORTHE FALCON MØLLER

Gennem de seneste 15 år er den danske pianoforteproduktion blevet stærkt reduceret. Det er karakteristisk, at hovedparten af fabrikkerne har lukket stillfærdigt eller er gået over til forhandlerstatus. I denne artikel fremstiller cand.mag. *Dorthe Falcon Møller* hovedårsagerne til tilbagegangen: favorable toldforhold for udenlandske klaverer, konkurrence med billige instrumenter fra østlandene, dumpingpriser samt mangel på stordrift i produktionen.

I eftersommeren 1972 lukkede Hornung & Møller, Danmarks daværende ældste pianofortefabrik. Hermed nedlagdes en virksomhed, som havde haft sin beskedne begyndelse i 1827, da Conrad Christian Hornung byggede sit første klaver og lagde grunden til en produktion, der skulle gå hen og blive indbegrebet af »dansk kvalitet«, det førende klaverfabrikat igennem flere generationer og med en produktionsmængde på ialt over 54.000 instrumenter. Fabrikens to sidste klaverer har færdiggørelsesdatoen 6/7-72 og numrene 54.481 og 54.482. De blev begge solgt 28/8-72 til en musikforhandler i Hjørring. Med lukningen af Hornung & Møller skar man en lang ubrudt dansk tradition over, men det var ikke den eneste skelsættende begivenhed, der indtraf inden for denne branche i 1970-erne.

På ganske få år indstillede nemlig flere af de største danske klaverfabrikker deres produktion. I 1970 lukkede som den første Louis Zwicky, (grundlagt 1899 som forretning, først produktion fra begyndelsen af 1930-erne). Derefter i 1972 som nævnt Hornung & Møller. Brødrene Jørgensen (grundlagt 1948) havde i 1968 indstillet produktionen i København, men oprettede samme år en samlefabrik i Ulkebøl ved Sønderborg. Denne standsede imidlertid i 1978, og fabrikationen flyttedes herefter til England. Det velkendte firma Andreas Christensen (grundlagt 1912), som havde overtaget produktionen af Hindsbergs instrumenter i 1952, indskrænkede stærkt i 1970-erne, men er stadig i funktion i dag, om end i

meget beskeden målestok. Andreas Christensen sammen med Knudsen & Søn i Hillerød og Brødrene Caspersen, tidligere Århus, fra 1969 i Hede-gård ved Ejstrupholm, er de eneste tilbage af betydning¹.

Klaverets danske historie er en lang og spændende beretning om et musikinstrument, et i første omgang rent håndværksprodukts ret hurtige overgang til egentlig industrifremstilling med højt specialiseret arbejdskraft. Der er opgangstider, stagnationsperioder og tilbagegang, alt sammen noget, der enten ikke er tilstrækkeligt belyst i den foreliggende litteratur, eller slet ikke omtalt. Men for at sætte det danske klavers sidste historie i relief, er det ikke nødvendigt at ridse hele forhistorien op. Det er tilstrækkeligt, og også mere hensigtsmæssigt, at begrænse sig til tidsrummet efter anden verdenskrig med de forudsætninger og vilkår, produktionen havde lige før og under krigen.

Krigsårene

Den danske klaverproduktion havde i de sidste krigsåre og lige efter som så mange andre brancher lidt under stor materiale-mangel og var derfor ramt af tilbagegang. Hvor man i 1941 havde krigsårenes højeste total på 1321 instrumenter, var den i 1946 faldet til 221.

Tabel 1. Klaverproduktionen 1938-1946

	total produktionen	flygler	klaverer	flygler i % af totalen
1938	940	139	801	14,8
1939	1009	102	907	10,1
1940	1244	94	1150	7,6
1941	1321	97	1224	7,3
1942	1108	168	940	15,2
1943	1097	205	892	18,7
1944	822	168	654	20,4
1945	358	81	277	22,6
1946	221	88	133	39,8

Kilde: Dansk Industrieretning 1938-1946.

Tabellen indeholder oplysninger fra fabrikker med over fem arbejdere. Produktionsstigningen fra 1938 til 1939 er kun tilsyneladende, idet der er medtaget tre virksomheder, der lige havde passeret spærregrænsen.

I årene lige umiddelbart før krigen var klaverindustrien gået noget tilbage, men i de første krigsår skete en ændring. Interessen for køb af dens produkt var endda stærkt stigende. I 1941 blev det konstateret, at lagrene var mindre ved årets slutning end ved dets begyndelse, hvad der viser, at salget var større, end produktionstallene giver udtryk for.

Det er ikke vanskeligt at finde forklaringer på denne købelyst. For det første var der den voksende trang til at slå på de »nationale strenge«, som f.eks. også gav sig udtryk i alsangsbevægelsen, ligesom der var en øget interesse for dansk musik i al almindelighed. For det andet havde nogle under pengeregighed og i usikre tider et behov for at investere i varige goder. Man købte fornemme møbler, pretiosa etc., og netop den investering, som et godt klaver eller et kvalitetsflygel repræsenterede, kan også have spillet en rolle for det forøgede salg².

Fra 1942 begyndte knapheden på materialer imidlertid at gøre sig gældende, og totalproduktionen gik ned. Men efterspørgslen faldt ikke, og man dækkede dette behov med brugte, reparerede klaverer. Andreas Christensens Piano- og Flygelfabrik berettede, at man i forøget grad havde anskaffet brugte instrumenter og repareret dem; og P. Andresen & Co.s orgelharmoniumsfabrik i Aalborg meddelte, at man indkøbte mange brugte pianoer og flygler, som fik en hovedreparation og oppolering, idet firmaet kunne sælge alle dem, de fik færdige³. Afsætningsvanskeligheder var der i hvert fald ikke tale om.

Den samlede produktion gik ned fra 1941 til 1942, men modsat skete en stærk stigning i tilvirkningen af flygler med 1943 som absolut højdepunkt. Forklaringen er sandsynligvis netop i dette tilfælde, at et flygel var en bedre pengeanbringelse end et klaver. Eller set fra fabrikantens side – hellere anvende de knappe ressourcer til de dyrere flygler, for det almindelige behov for opretstående instrumenter kunne dækkes af de brugte, reparerede klaverer. Flyglerne vedblev da også krigsårene igennem og i tiden derefter at have en forholdsvis stor andel af totalen med absolut højdepunkt på 39,8% i 1946, da materialetilførslerne endnu ikke var kommet tilbage til normalen⁴.

Man tænker sig måske umiddelbart, at når der for klaverfabrikation er materialeknaphed, så er det fortrinsvis mangel på specielle træsorter. Men dér var i lige så høj grad tale om vigtige og helt uundværlige halvfabrikata som mekanikker, klaviaturer og strenge, klaverdele man allerede fra midten af forrige århundrede var vant til at importere⁵. I krigsårene blev disse varer praktisk talt udelukkende indført fra Tyskland. Herfra standsede imidlertid alle tilførsler i begyndelsen af 1945, og man kunne derfor have

frygtet, at det ville have påvirket beskæftigelsen. Men dette skete ikke i nævneværdig grad. Når man ikke kunne bygge nye klaverer, kunne man lave andet. Dels havde man, som nævnt tidligere, intensiveret istandsættelsen af brugte instrumenter, og dels besad man en sådan snedkerekspertise, at man i flere tilfælde kunne give sig af med fremstilling af helt andre varekategorier⁶. Eksempelvis havde Hornung & Møller også produktion af radiokabinetter, skabe, reoler, borde, ja selv dele til barnevogne⁷.

Virksomheder og beskæftigede

Beskæftigelsen var som sagt stabil i krigsårene. Ser man på den officielle statistiks meddelelser om antallet af virksomheder og de dér beskæftigede i årene 1939-1980 opstillet på Tabel 2, synes denne stabilitet at være fortsat lige op til i dag med en svag nedgang på det sidste. Men det er imidlertid ikke så enkelt.

Man har, overensstemmende med international praksis, til og med 1965 slået piano-, orgelharmoniums- og orgelfabrikker sammen. Og ikke nok med det. I 1966 besluttede man internationalt at revidere branchegrupperingerne, så »at en række enkeltbrancher er blevet bedre afgrænset end tidligere«.⁸

Ironisk nok skiftede branchen navn fra »Pianofabrikker m.m.« til »Fremstilling af musikinstrumenter«. At det havde betydning for tallene dokumenteres af, at man omregnede tallene for 1965 efter de nye regler. Resultatet blev: 12 virksomheder i stedet for 11, 353 beskæftigede i stedet for 320, fordelt på 10 indehavere, 59 funktionærer og 284 arbejdere imod 7, 57 og 256⁹. Udsvingene er ikke store, men de er der, og det gør en umiddelbar sammenligning mellem tiden før 1965 og perioden efter 1966

Kilder: Dansk Industrieretning 1938-1960.

Statistiske Meddelelser fra Danmarks Statistik:

Produktionsstatistik 1939-1943. Industriel Produktionsstatistik 1944-1965. Industristatistik 1966-1980.

Produktionsstatistikken 1939-1965 har principielt de samme oplysninger om antallet af virksomheder og ansatte i to slags tabeller: 1) I en overordnet tabel med oplysninger fra forskellige industrier med over fem arbejdere. 2) I en specialtabel over pianoindustrien m.m. (også med angivelse af produktion), men her er tallene fra virksomheder med over ti arbejdere. Fra 1953 til 1956 er der uoverensstemmelser de to tabeller imellem, men Dansk Industrieretning har valgt at benytte de højeste tal – og det er også dem, der er benyttet her. (For 1949 gælder det samme). Fra 1957 og videre frem stemmer tallene igen. Man havde foretaget en generel revision af det antal virksomheder, man bad om oplysninger, og nu var der kun ét kriterium for begge tabeller – der skulle være mere end fem arbejdere. Hvad angår tidsrummet efter 1966 jfr. hovedteksten. ►

Tabel 2. Piano- og orgelfabrikker (m.m.) 1939-1980

	antal virk- somheder	antal beskæf- tagede ialt	antal inde- havere	antal funk- tionærer	antal ar- bejdere
1939	14	258		45	213
1940	14	268		47	221
1941	15	290		46	244
1942	15	289		35	254
1943	16	300		35	265
1944	16	329		49	280
1945	16	314		50	264
1946	15	312		49	263
1947	16	315		47	268
1948	18	330		47	283
1949	17	304		49	255
1950	16	288		53	235
1951	15	323		55	268
1952	16	330		57	273
1953	17	328		59	269
1954	18	354		57	297
1955	15	367		58	309
1956	15	368		60	308
1957	14	364		61	303
1958	12	356		58	298
1959	10	358		56	302
1960	10	375		61	314
1961	10	371		53	318
1962	11	367		60	307
1963	11	347	(6)	57	290
1964	11	329	10	56	263
1965	11	320	7	57	256
1966	13	359	11	58	290
1967	13	336	10	57	269
1968	13	317	12	61	244
1969	13	336	7	64	265
1970	13	332	8	62	262
1971	13	337	8	56	273
1972	13	322	13	46	263
1973	13	308	14	41	253
1974	13	295	13	39	243
1975	13	275	12	36	227
1976	13	260	10	37	213
1977	13	261	10	37	214
1978	13	247	10	37	200
1979	12	249	11	34	204
1980	12	228	10	37	181

lidt problematisk. Nu er piano- og orgelbyggerier gruppens helt dominerende virksomheder, så den tilvækst man finder i 1966 er ikke af så væsentlig karakter, at den kan rokke fundamentalt ved tabellen. Værre i denne sammenhæng er, at man hele perioden igennem har slået klaverer sammen med orgelharmonier og orgler.

Det betyder, at man ikke i de her fremkomne tal kan genfinde de ændringer i antallet af klaverfabrikker, som er nævnt i indledningen. Og, nok så væsentligt, det ses heller ikke, hvormange personer der gled ud af denne specialfabrikation. At der skete store og afgørende forandringer, også beskæftigelsesmæssigt, fremgår indirekte af produktionstallene i Tabel 4, der svinger i en hel anden voldsom takt end tallene i Tabel 2. Der må være foregået noget langt mere dramatisk, end tallene i Tabel 2 giver det udseende af.

En mulighed for at opløse denne sammensmeltning af tre egentlig vidt forskellige brancher – kun klaviaturet tilfælles – har man ved at gennemgå Kraks vejviser. Men faginddelingen er heller ikke utvetydig her. Følgende rubrikker findes: »Pianofabrikanter«, »Pianoforhandlere«, »Orgel-Harmoniumsfabrikker« samt »Orgelbyggere«. Under pianoforhandlere kan man finde fabrikanter, eksempelvis Carl Jensens Sønner, der omkring 1952 blev overtaget af Eigil Zwicky og derved overflyttet til fabrikant-rubrikken. Det samme gælder Brødrene Caspersen i Århus, der også først rykkede over i 1952. Ikke alle, der står som pianofabrikanter, kendes som aktive klaverbyggere af branchens folk. Når et firmanavn derimod rykker fra rubrikken pianofabrikant over til pianoforhandler, kan man være ret sikker på, at al fabrikation er ophørt. Der er til gengæld også virksomheder, som mangler i Krak. Eksempelvis er klaverbyggerfirmaet Knudsen & Søn først nævnt i 1958, selv om fabrikationen rent faktisk blev påbegyndt i 1949¹⁰. En firmabetegnelse kan endvidere være tvivlsom. Eksempelvis »P. Andresen & Co., Orgel- og Pianofabrik«, der så vidt vides ikke beskæftiger sig med nogen af delene, men kun med orgelharmonier, og firmaet er da også anbragt under denne rubrik. Her må dog lige indskydes, at det, som nævnt tidligere, istandsatte brugte klaverer under krigen. Orgelbyggerierne skal naturligvis findes under »Orgelbyggere«, men her er også anført personer, der kun beskæftiger sig med reparation og vedligeholdelse.

Trods disse mange kildemæssige vanskeligheder har det været muligt at få nærmere oplysninger frem om forholdene fra personer inden for branchen og andre fagfolk¹¹. Derved er enkelte firmanavne gledet ud som producenter, foruden at enkelte andre er føjet ind, og man kan herefter

opstille en oversigt – Tabel 3 – over de tre forskellige brancher for hvert femte år, som både adskiller sig fra Krak og de officielle tal.

Tabel 3. Brancheopdeling 1940-1980

	pianofabrikker	orgelharmoniums-fabrikker	orgelbyggerier	total	officielle tal
1940	11	3	7	21	14
1945	12	3	6	21	16
1950	15	3	7	25	16
1955	11	3	8	22	15
1960	10	3	8	21	10
1965	9	2	8	19	11
1970	6	1	10	17	13
1975	4	1	11	16	13
1980	3	1	15	19	12

Denne oversigt skal tages med et vist forbehold. Der er givet mindre afvigelser, som kunne rettes ved en længere og mere detaljeret efterforskning. Men tallene er også kun her at betragte som vejledende – en illustration af klaverfabrikkernes tilbagegang og orgelbyggeriernes fremmarch. Totaltallene er naturligvis højere end den officielle statistiks, da der ikke her er skelnet mellem virksomheder med over og under fem ansatte. Men det er værd at lægge mærke til, at totaltallene nærmer sig hinanden i nederste del af tabellen – utvivlsomt på grund af de mange mindre klaverbyggervirksomheder, der aldrig var med i den officielle statistik, og som lukkede før 1970-erne.

Tendensen i Tabel 3 er helt klar. Nedgangen for klaverfabrikkerne og opsvinget for orgelbyggerierne med deraf følgende voksende medarbejderstab er den sandhed om Tabel 2, som Danmarks Statistik »skjuler«. Efterspørgslen på danskbyggede orgler er stor – også fra udlandets side. Og man kan endvidere tænke på de utallige landsbykirker, der i de senere år har afholdt indsamlinger til anskaffelse af nye og tidssvarende orgler til afløsning af udtjente hæse og astmatiske instrumenter.

Man kunne måske få den tanke, at skiftet mellem klaver- og orgelproduktion afspejler et »musikalsk drama« instrumenterne imellem. Det er ikke tilfældet. Interessen for klaveret er ikke svækket – snarere tværtimod – det er helt andre forhold, der gør sig gældende.

Produktion og eksport

Tabel 4 er opstillet på grundlag af Danmarks Statistiks officielle tal. Og som tilfældet var for antallet af virksomheder og ansatte, er der også her et skift ved 1965-1966. Den årlige nyproduktion er udregnet på forskellig måde. Til og med 1965 optalte man nyproduktionen fra fabrikker med over fem arbejdere (jfr. teksten under Tabel 4), men fra 1966 anførtes i stedet det fakturerede salg. Desuden meddeltes der i enkelte tilfælde også produktion fra virksomheder med mindre end seks ansatte, »hvor det vides, at der foregår en serieproduktion af en enkelt vare, eller hvor produktionen af en eller flere varer af andre grunde har et større omfang«¹². Klaverer må komme ind under denne undtagelse. Det kan her oplyses, at tabellens ene flygel i 1980 er bygget hos Andreas Christensen, hvor der i dag kun er to personer beskæftiget¹³.

De her nævnte forhold efter 1966 – meddelelser både om det fakturerede salg og om produktion fra mindre virksomheder – bevirker, at produktionstallet er steget stærkt i forhold til 1965, en stigning, der nok er for stor i forhold til virkeligheden. Eksempelvis kan instrumenter, der var nyproduceret i 1965 og talt med dér, gå igen i det fakturerede salg for 1966. Man kan det år have haft et stort salg af oplagrede instrumenter, men det udelukker ikke, at der også rent faktisk kan være sket en produktionsforøgelse. Tallene for 1966-1969 samt 1978 er interpolerede for klaverernes vedkommende, da det kun er produktionsværdien, der er oplyst. Det forhold bevirker yderligere, at man må tage netop de år med et vist

Kilder: Dansk Industrieretning 1945-1960.

Statistiske Meddelelser fra Danmarks Statistik:

Industriel Produktionsstatistik 1945-1965.

Varestatistik for industrien 1966-1980.

Statistisk tabelværk:

Danmarks vareindførsel og -udførsel 1945-1979.

Kvartalsstatistik over Udenrigshandelen 1980.

Produktionsstatistikens specialtabeller over branchen har i noter for 1939-1949 oplyst, at tabellerne omfatter næsten hele produktionen af flygler og pianoer; for perioden 1949-1952 næsten hele flygelproduktionen, men kun godt 80% af pianoerne. Man meddelte kun tal fra virksomheder med over ti arbejdere (jfr. teksten til Tabel 2). Der er ingen noter for de følgende år, så om tallene stadig er for lave, er ikke til at afgøre. Imidlertid bevirkede revisionen i 1957 (jfr. teksten til Tabel 2), at man i Dansk Industrieretning kunne skrive, at tallene antoges at angive landets samlede produktion fra virksomheder med over fem arbejdere. 1966 danner også i dette tilfælde skæringspunkt – jfr. hovedteksten.

Produktionstallene for klaverer i 1966,67,68,69 og 1978 er interpolerede.

Tabel 4. Pianoforteproduktion – eksport-import 1945-1980

År	Produktion				Eksport				Import			
	total	fl.	klav.	br.	total	fl.	klav.	br.	total	fl.	klav.	br.
1945	358	81	277		25				27			
1946	221	88	133		288				5			
1947	427	70	357		114				0			
1948	583	93	490	523	71				3			
1949	687	44	643	464	113				0			
1950	1056	94	962	263	233				24			
1951	1508	115	1393	324	652				16			
1952	1767	73	1694	273	829				9			
1953	1853	63	1790	322	1259				6			
1954	2145	60	2085	505	1372				16			
1955	2306	85	2221	289	1256				41			
1956	2131	78	2053	476	1244				6			
1957	2247	74	2173	521	1501				7			
1958	1968	66	1902	740	1229				4			
1959	2074	72	2002	511	1587	31	1556		6	3	3	
1960	2306	75	2231	544	1529	21	1029	497	10	3	6	1
1961	2196	66	2130	310	1114	22	727	365	29	12	17	0
1962	2394	66	2328	304	1160	18	833	309	61	36	25	0
1963	2266	54	2212	226	832	18	641	173	114	44	70	0
1964	2441	61	2380	215	907	10	807	90	340	50	290	0
1965	2660	59	2601	267	722	14	635	73	397	65	328	4
1966	3340	42	3298	189	589	2	559	28	942	141	714	87
1967	2647	44	2603	177	398	9	342	47	1603	131	1365	107
1968	2546	25	2521	233	467	11	397	59	1374	77	1010	287
1969	3264	30	3234	154	353	8	311	34	1470	86	1314	70
1970	2145	21	2124	122	249	17	204	28	1622	111	1464	47
1971	1137	19	1118	69	247	6	229		1439	126	1253	
1972	1057	21	1036	101	229	16	213		779	136	643	
1973	718	–	718	–	165	14	151		1628	120	1508	
1974	543	–	543	–	202	25	177		1689	134	1555	
1975	493	–	493	–	214	12	202		1815	74	1741	
1976	500	–	500	–	179	17	162		2318	154	2164	
1977	475	–	475	–	125	7	118		2345	116	2229	
1978	302	–	302	–	197	11	186		2932	147	2785	
1979	151	–	151	83	167	12	155		3520	141	3379	
1980	121	1	120	65	109	38	71		3510	209	3301	

fl. = flygler

klav. = opretstående klaverer, pianetter og pianinoer

br. = solgte brugte istandsatte instrumenter

forbehold. Der er nemlig samtidig sket en nedgang både i eksport og i salg af brugte, reparerede instrumenter, og hvordan det kan have påvirket salget på hjemmemarkedet er ikke til at gennemskue, når produktionsopgørelsesprincippet blev ændret.

Tabel 4 indeholder tre hovedgrupper – den danske klaver- og flygelproduktion, eksport af denne samt import af fremmede instrumenter. Pianofortefabrikationen er angivet i en total sammentalt af flygler og klaverer, hvor sidstnævnte omfatter både de store opretstående instrumenter og de mindre typer som pianoer og pianetter. Derudover – ikke medregnet i totalen – ses en angivelse af solgte, brugte, istandsatte instrumenter. (Ifølge Dansk Industrieretning fra virksomheder med over ti ansatte). Eksport- og importtallene derimod har totaler, som først fra 1959 er fordelt på flygler og klaverer, og fra 1960 yderligere specificeret ud med antallet af brugte, istandsatte eks- og importerede instrumenter. Fra 1971 er de brugte ikke skilt ud, men de må alligevel være inkluderet i eksport- importtallene, da der er registreret salg af flygler, skønt der ikke foregik nogen nyproduktion.

Som al anden statistik er denne tabel næppe en korrekt gengivelse af de faktiske forhold. Men det er muligt at afprøve tallenes rimelighed ved enkelte stikprøver. En række af de store danske klaverfabrikker har nemlig meddelt deres produktionsnumre for diverse år til en international fortegnelse over forskellige firmaers produktion¹⁴. Denne liste angiver, hvilket produktionsnummer en virksomhed er nået til i et givet år, som regel et pænt rundt tal, men det fortælles ikke, om det er fra begyndelsen eller slutningen af året, hvad medfører, at det produktionstal, man heraf kan udlede, kun kan være vejledende. Tager man de tre største danske firmaer i årene 1950-54 bliver resultatet som følger: Andreas Christensen 1.800, Hornung & Møller 2.000, Louis Zwicki 1.800 – ialt 5.600 instrumenter. Regner man herefter produktionstallene ud for de samme år på Tabel 4, får man tallet 8.329 – altså en forskel på 2.729 instrumenter, som man kan fordele på de vel seks til ni resterende indberettende virksomheder. Alene Brødrene Jørgensen byggede 1.050 klaverer mellem 1952-54. Produktionstallene i Tabel 4 fra disse år synes at være af rimelig størrelsesorden; tallene er vel snarere i underkanten end i overkanten, når man tager i betragtning, at det drejer sig om en fem-års-periode.

En tilsvarende stikprøve fra tiden efter 1966 viser et andet billede. Af de virksomheder, der fungerede i 1968-69, er der kun tre med produktionsnumre – Hornung & Møller med 600, Brødrene Jørgensen med 1.950 og Knudsen og Søn med 163 – ialt 2.713¹⁵ mod 5.810 instrumenter i Tabel 4.

Der savnes oplysninger både fra Andreas Christensen/Hindsberg, Louis Zwicky og Brødrene Caspersen, men de vil næppe tilsammen kunne komme op på 3.097.

Det står endnu værre til med produktionen i sidste del af 1970-erne. De tre endnu fungerende firmaer har alle venligst meddelt mig deres produktionstal. Knudsen & Søn i Hillerød som det største havde en årsproduktion siden 1975 som følger: 1975 – 40, 1976 – 65, 1977 – 48, 1978 – 36, 1979 – 30 og 1980 – 22 pianinoer. Brødrene Caspersen, Ejstrupholm, byggede ca. 10 pianetter årligt i samme periode, og Andreas Christensen i gennemsnit 4 pianetter. Stiller man de her fremkomne tal over for Danmarks Statistiks, er resultatet nok så chokerende: i 1975 54 mod 493, 1976 79 mod 500, 1977 62 mod 475, 1978 50 mod 302, 1979 44 mod 151, og 1980 36 mod 121. Situationen er endnu værre, end Danmarks Statistiks tal lader én formode.

Hvorfor er forskellene så store? Danmarks Statistik kommer til sit tal ud fra skemaer, der sendes rundt til de respektive fabrikanter, der herefter meddeler deres årlige produktion. Siden 1966 har man i »Varestatistikken« fulgt Brysselnomenklaturen, der ændrede klassifikations-grupperingerne. Tidligere hed det »Pianofabrikker m.m.«, men nu blev der indført en stor hovedgruppe »Musikinstrumenter« med underafdelingen »Klaverer (herunder automatiske klaverer, med eller uden klaviatur)« (sic!).

Denne gruppe deles op igen i »Flygler (nye), Flygler (istandsatte), Klaverer og pianetter (nye), Klaverer og pianetter (istandsatte), Andre varer«. Der er en afdeling længere nede i systemet: »Elektromagnetiske, elektrostatiske, elektroniske og lignende musikinstrumenter (f.eks. klaverer, orgler og harmonikaer)«, men hvis en indberetning til Danmarks Statistik ikke er helt utvetydig, eller hvis den registrerende ikke er inde i instrumentsystematik, kan der sandsynligvis ske fejlanbringelser¹⁶. Man kan eksempelvis forestille sig, at de hammerspinetter, der produceres hos Erik Steen Nielsen i Ganer ved Skjern, er talt med under klaverer, skønt de burde være anbragt under »Andre varer«. Denne rubrik står tom fra 1966-1980. Et må i hvert fald stå fast efter dette. Situationen for den danske klaverindustri synes at være endnu værre efter 1966, end tallene lader én formode.

Som nævnt omfatter produktionsoversigtens total i Tabel 4 nyproduktionen til og med 1965 foruden en kolonne med istandsatte, brugte instrumenter. Totalen for eksporten derimod inkluderer også brugte klaverer, men de er som nævnt først specificeret ud i 1960. Da dette år var det sidste, hvor Dansk Industrieretning udkom med uddybende kommenta-

rer og oplysende specifikationer om Danmarks Statistiks officielle tal, er 1960 velegnet som udgangspunkt for en situationsanalyse.

1960 var et godt år for dansk pianoindustri. Nyproduktionen talte 2306 instrumenter, deraf 75 flygler. Eksporten var på 1529, deraf 21 nye flygler og 1029 nye klaverer, og derved kom eksporten af nyproduktionen op på næsten halvdelen – 1050 mod 2306. Brugtmarkedet ser lidt anderledes ud. Virksomheder med over ti beskæftigede havde ialt solgt 544 brugte instrumenter, og af dem eksporteret 479 – altså langt størsteparten. Men alligevel var eksporten af nye instrumenter det dominerende. Året lige før – 1959 – synes at have været endnu bedre. Hvis alle de solgte, brugte klaverer var gået til eksport, hvad de nu næppe var, så ville eksporten alene af nyproduktionen have oversteget 50% – 1076 mod 2074 instrumenter.

Omvendt i sidste halvdel af 1940-erne, hvor man stadig havde efterkrigsvanskeligheder. I 1946 var nyproduktionen så lav som på 221 instrumenter, men der udførtes eksempelvis hele 288 – »i det væsentligste bestaaet af brugte og reparerede Instrumenter, der er solgt til Island«¹⁷. Og ser man på eksporten til Island (Tabel 5) illustreres, at det ganske rigtigt var i efterkrigsårene, dette land importerede mange klaverer herfra. De 338 instrumenter mellem 1945 og 49 fik netop sit største kontingent i 1946 med 268 stykker, næsten hele det års samlede danske eksport. Udførsel af fortrinsvis brugte, reparerede instrumenter var også stadig generelt gældende for 1947 og 48¹⁸.

1948 er det første år, hvor der anføres antallet af solgte, brugte instrumenter ud over nyproduktionen, og tallet 523 er betydelig højere end eksportens 71. Selv om eksporten for størsteparten stadig skulle bestå af brugte klaverer, var hjemmemarkedet i modsætning til 1960 den største aftager af denne type. Men lige her omkring 1950 var billedet ellers ved at ændre sig markant. Nyproduktionen var stærkt stigende, og brugtmarkedet stagnerede. Samtidig steg også eksporten, og op igennem 1950-erne skete en kraftig produktionsforøgelse med højdepunkt i 1955 med 2306 instrumenter, en stigning, der ifølge Dansk Industrieretning bl.a. var sket takket være de gode afsætningsforhold i udlandet. Dansk Pianofabrikant-Forening meddelte eksempelvis, at 40% af nyproduktionen i 1953 var gået til eksport¹⁹. Men lige i årene derefter hævdede Dansk Industrieretning, at det var vanskeligt at dokumentere de gode afsætningsforhold i udlandet, når eksporttallene også omfattede brugte, reparerede instrumenter, der ikke var specificeret ud.

Her må man imidlertid anholde Dansk Industrieretning. Når de stør-

Tabel 5. Eksport af pianoforter, fordelt på lande 1945-1980

	1945-49	1950-54	1955-59	1960-64	1965-69	1970-74	1975-79	1980
Norge	37	107	1039	1273	147	46	10	1
Sverige	43	3466	4228	2114	863	250	40	—
Finland	3	18	55	84	66	10	1	—
Island	338	33	140	251	114	10	13	3
Færøerne-Grønland	13	20	—	—	—	13	61	17
Vesttyskland	—	12	222	655	890	505	541	77
England-Irland	1	12	—	6	4	8	2	—
Holland-Belgien-Luxemb.	39	6	48	101	71	4	11	—
Schweiz-Østrig	—	12	37	60	37	34	109	5
Ital.-Span.-Portug.-Frankr.	3	29	23	24	27	10	17	1
Polen-Østtyskland	—	1	—	1	2	—	—	1
Israel	6	2	5	255	45	74	1	—
Mellemøsten-Balkan	—	18	6	6	3	4	1	—
USA-Canada	3	29	358	670	249	80	7	—
Vestindien	1	22	5	1	1	—	—	—
Syd- og Mellemamerika	2	32	50	34	4	9	—	—
Brasilien-Argentina	69	419	58	—	—	—	—	—
Filipinerne	—	99	225	5	—	—	—	—
Japan	—	—	5	1	—	3	11	—
Asien i øvrigt	40	2	30	5	2	5	—	—
Afrika	3	4	255	56	4	1	—	—
Australien-New Zealand	—	2	10	15	—	1	—	—

re fabrikker netop i disse år anmeldte de brugte, solgte instrumenter, kan man ved at trække dem fra eksporttallet få et mindstetal for den eksporterede nyproduktion, så selv om tallene derved ikke bliver korrekte, er det dog muligt alligevel at få et indtryk af udsagnetts rigtighed. Eksempelvis for år 1955 – eksport på 1256 instrumenter fratrukket 289 brugte – altså mindst 967 af nyproduktionens 2306 blev eksporteret.

Den største aftager af klaverer i 1950-erne og første del af 1960-erne var Sverige (se Tabel 5). Enkelte år kom man endda over 1000 stykker – f.eks. et højdepunkt i 1954 med 1154 instrumenter. Men dette niveau holdt ikke – eksporten gik jævnt nedad lige til 1965, hvor Sverige indførte 285 klaverer og solgte os fire. Men så skete i 1966 en drastisk omvæltning, idet rollerne blev byttet om. Sverige modtog ganske vist stadig danske instrumenter i noget mindre omfang end i 1965, men vi importerede til gengæld 234 svenske klaverer! Dette dramatiske rolleskift har med de toldpolitiske forhold at gøre, og skal først behandles i et senere afsnit. Eksporten til Sverige har ikke siden været af nævneværdig betydning.

Næst efter Sverige stod Norge som importør af den danske klavereksport i sidste del af 1950-erne og første del af 1960-erne. Men også USA og Vesttyskland fik i 1960-erne hver sin del. Vesttyskland overtog endda Sveriges position som det største danske eksportmarked i slutningen af 1960-erne, en placering det også har i dag. Import fra Vesttyskland har imidlertid også fundet sted i mindre målestok, indtil den også i sidste del af 1960-erne overhalede den danske eksport.

Det er i øvrigt karakteristisk, at eksporten flere gange skete med en kortvarig intensiv indsats i et bestemt område. Der er eksempelvis den tidligere nævnte eksport af brugte klaverer til Island i 1940-erne. Men også andre tilfælde kan trækkes frem. I 1951 fik Brasilien hele 126 instrumenter på én gang, i 1955 importerede Filippinerne 115, og Israel toppe de i 1960 med 107. (Året før havde de kun importeret tre!). Hvor mange brugte instrumenter, der var i leverancerne i 1951 og 55, vides ikke. Derimod kan klavererne til Israel i 1960 fordeles på 103 nye og 4 brugte.

1960 var som nævnt det år, da man i statistikken udskilte de eksporterede, brugte instrumenter. Derved er det muligt at udregne den eksporterede nyproduktion med større nøjagtighed end tidligere. For årene 1960-65 (Tabel 6) ser det ud som følger:

Tabel 6. Eksporteret nyproduktion 1960-1965 i %

	produktion	eksport	eksport i %
1960	2306	1050	45,5
1961	2196	749	34,1
1962	2394	851	35,5
1963	2266	659	29,1
1964	2441	817	33,5
1965	2660	649	24,4

Når man tager i betragtning, at man i 1959 må have eksporteret over halvdelen af nyproduktionen, begynder man at ane, at det med denne faldende tendens ikke blev lige let i årene fremover.

Og ganske rigtigt. I slutningen af 1960-erne stod man med en stor produktion, men en stærkt dalende eksport, samtidig med at importen tog et truende opsving. Fra 1969 til 1971 gik det stærkt. Der ses et årligt fald i det fakturerede salg på omkring 1.000 instrumenter – store dramatiske tal, som sættes i relief af 1940-ernes små årlige bevægelser. Og herefter begyndte fabrikkerne at lukke.

De største udsving i produktionstallene i Tabel 4 ses i kolonnen med klavererne. Flyglerne viser ikke tilsvarende bevægelser. De ligger nogenlunde stabilt. Kun et enkelt år – 1959 – er der over 100 – en kontrast til 1943-højdepunktets 205 flygler. Denne meget markante forskel understreger tydeligt, at krigsårenes flygler nok så meget var en undtagelse, et udtryk for spekulation mere end for et musikalsk behov. Der vil altid være et latent musikalsk behov for flygler, der ikke i samme grad som de mindre og betydelig billigere klavertyper lader sig påvirke af modestrømninger og andet, som eksempelvis den store vækst i musikskolerne. Produktionen af de dyre flygler gik alligevel tilbage ned igennem 1960-erne, mens importen tilsvarende steg. Hornung & Møllers lukning i 1972 kan direkte aflæses af »Varestatistikken«, idet al dansk flygelproduktion var ophørt fra sidste kvartal af 1972²⁰.

Som berørt tidligere, må eksporttallene fra 1971 og videre frem nødvendigvis stadig omfatte brugte instrumenter. Og når man i 1979 finder en eksport på 155 klaverer og en solgt nyproduktion på 151 foruden 83 brugte instrumenter, samtidig med, at man fra branchen har erfaret, at eksporten er meget ubetydelig af nyproduktionen, ser det ud til at man igen på dette område har efterkrigslignende tilstande – eller rettere sagt – en endnu værre situation, idet nyproduktionen er den laveste overhovedet

Årets sidste piano – nr. 17 – under færdiggørelse hos Knudsen & Søn. Et piano er mindre end et piano, men har samme mekanik. Hamrene anslår strengene *over* klaviaturet. Et pianette derimod er anderledes konstrueret, idet hamrene anslår strengene *under* klaviaturet. Knudsen & Søns lave 1982-produktion skyldtes mange istandsættelser af ældre instrumenter. Foto forfatteren dec. 1982.

siden 1946. Derudover ser den endda ud til at være yderligere for nedadgående. Danmarks Statistiks 1981-tal er på 70 – virkelighedens snarere 30. Og i 1982 har Knudsen & Søn kun bygget 17 pianinoer!

Importen

I det foregående er det ganske kort omtalt, at importen tog et stærkt opsving i 1966 (jfr. Tabel 4), og set på baggrund af efterkrigstidens meget ringe import var det i sandhed et skred, der skete. Der var en ubetydelig import under de første krigsår. Derimod importeredes i 1943 og 1944 henholdsvis 44 og 41 instrumenter. Men efter krigen faldt tallet drastisk helt ned til 0 i 1947, netop det tidspunkt da den hjemlige produktion var begyndt at stige stærkt. Der var helt indtil begyndelsen af 1960-erne så at sige ikke tale om import af betydning. Nyproduktionen var så stor, at den ikke havde svært ved at dække behovet, og samtidig eksporteredes i væsentligt omfang. Når man eksempelvis i 1959 har en import på 6 instrumenter, er de uden tvivl specialbestilling – sikkert Steinway flygler eller

Klaverbygger Bjarne Knudsen, Knudsen & Søn, i arbejde på værkstedet. Foto forfatteren dec. 1982.

lignende. Og når man i 1955 finder en import på 41, kan man af »Danmarks vareindførsel og -udførsel« se, at der indgår 34 instrumenter fra Østtyskland i tallet – muligvis et mislykket importfremstød. Der skulle gå flere år, før man kan tale om en klavertrussel fra øst.

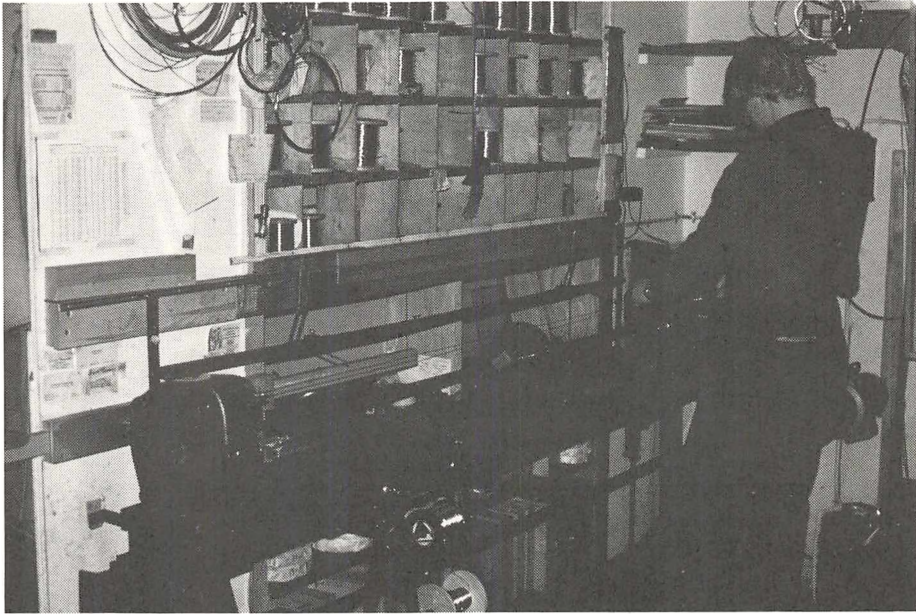
Importtallene i Tabel 4 er her i Tabel 7 fordelt på de forskellige lande i fem-års-perioder, samt angivet for 1980. Og af denne tabel fremgår, at den østtyske import var den største i 1950-erne, skønt af ringe omfang. I første halvdel af 1960-erne steg denne import støt, men blev kraftigt overhalet af både England og Sverige og tillige af Vesttyskland og Japan. Hvad der er overraskende her i slutningen af 1960-erne er Sveriges og Englands dominans, for den almindelige opfattelse af udenlandske klaverers optræden på det danske marked er, at det var japanerne, der dominerede med især deres Yamaha-instrumenter, og som derfor nok tildels fik skylden for, at det danske klaver ikke klarede sig så godt. Men det er en sandhed med modifikationer. I Tabel 7 er det ganske rigtigt Japan, der som enkeltland står for den største eksport hertil, men det var i realiteten kun et enkelt år på en førsteplads, nemlig i 1971. Og Japan har aldrig siden haft denne placering.

I 1972 ser man i Tabel 4, at den samlede import næsten var halveret i

Tabel 7. Import af pianofter, fordelt på lande 1945-1980

Import	1945-49	1950-54	1955-59	1960-64	1965-69	1970-74	1975-79	1980
Norge	–	–	–	5	1	–	–	–
Sverige	–	–	6	10	1719	978	1072	119
Finland	–	–	–	–	62	486	2128	499
Island	1	–	–	2	2	–	–	–
Vesttyskland	27	10	12	127	686	586	743	142
England-Irland	7	2	–	124	1772	904	924	92
Holland-Belgien-Luxem.	–	–	–	31	112	136	1	68
Schweiz-Østrig	–	–	–	6	18	28	62	8
Frankrig	–	26	–	–	1	1	–	–
Østtyskland	–	32	42	202	598	1019	2008	415
Polen	–	–	–	–	–	–	336	388
Tjekkoslavakiet	–	–	–	35	47	667	877	92
Sovjet	–	–	–	–	5	716	2357	483
USA	–	1	3	–	73	85	793	491
Japan	–	–	–	6	647	1437	1504	465
Kina-Sydkorea	–	–	–	–	1	21	111	232
Øvrige Asien	–	–	–	1	–	2	–	–
Sydafrikanske Rep.	–	–	–	–	–	–	–	15

Kilder: Samme som Tabel 5.

En medarbejder hos Knudsen & Søn i færd med at fabrikere en klaverstreng på en maskine, konstrueret af firmaets grundlægger Anders Knudsen. Foto forfatteren dec. 1982.

forhold til året før. Det var året for Danmarks indtræden i EF, og flere lande lå så at sige i venteposition, pudsigt nok flere med næsten ens importtal – Sverige med 129, Japan med 129, Østtyskland med det samme, og endelig Sovjet med 126 instrumenter. Hvor Sverige og England havde domineret i slutningen af 1960-erne, var det herefter østblokken, der stod for tur. Finland kom også stærkt med efter EF-tilslutningen, og siden 1977 har Finland som enkeltland haft den største samlede eksport hertil. Ellers er det østlandene med Sovjet i spidsen, der ubetinget har taget føringen. Nye lande, der i de allersidste år har markeret sig på importmarkedet, er Polen og USA. Tabel 8 viser top-4-listen for importlande.

I Tabel 8 er der ikke et enkelt land, der alene har kunnet holde førstepladsen i mere end to år ad gangen. Og østlandene bytter positioner. Sovjet er ikke ude et eneste år, Østtyskland mangler kun det første, men til gengæld ses Tjekkoslaviet på en andenplads tre år i træk. Finland mangler ikke en eneste gang, Japan springer ud og ind af rækkefølgen, men savnes i hele fire år blandt de ledende. Til gengæld er USA på det allerseneste kommet meget stærkt med. USA havde en import hertil i 1977 på kun to

Tabel 8. De fire største importlande år for år 1973-1980

1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
285 - S	345 - Ø	490 - S	714 - S	462 - F	493 - F	636 - Ø	499 - F
268 - T	270 - T	236 - T	444 - J	361 - Ø	460 - Ø	575 - F	491 - U
254 - J	253 - S	232 - Ø	382 - F	332 - J	343 - U	507 - S	483 - S
246 - F	188 - F	216 - F	319 - Ø	315 - S	331 - S	363 - U	465 - J

F = Finland

J = Japan

S = Sovjet

T = Tjekkoslaviet

U = USA

Ø = Østtyskland

Kilder: Samme som Tabel 5.

instrumenter, men satte kraftigt ind med 343 i 1978. Og siden er tallene steget.

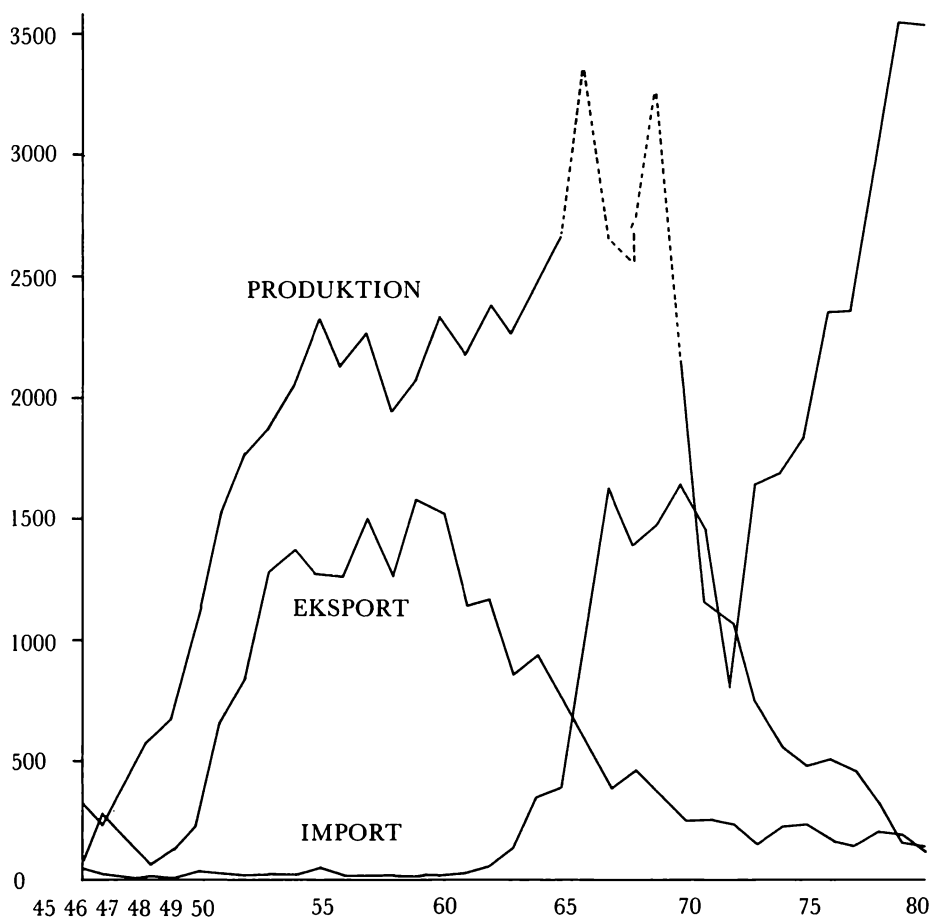
De høje importtal, som både fremgår af Tabel 4, 7 og denne Tabel 8 over årene 1973-80, er set fra et dansk synspunkt deprimerende. Der er fra hver af fem lande alene i 1980 importeret mere end fire gange den samlede danske produktion – og dertil kommer alle de andre. Hvilken kontrast til 1940-erne og 50-erne, hvor importen var minimal. Men en ting er at påpege denne udvikling. En anden at forsøge at forklare den.

Slutakkord eller blot en fernet?

Kurven på Fig. 1 anskueliggør på ret dramatisk vis de tal, der er anført i Tabel 4 over den danske produktion, eksport og import. Man lægger umiddelbart mærke til, at eksporten begyndte at falde, inden importen satte ind for alvor. Produktionen vedblev med at stige, også efter at eksporten var faldet ret betragteligt, og det stærkeste produktionsfald skete, inden det helt afgørende stejle importfremstød satte ind. Det er ikke muligt her at besvare alle spørgsmål endegyldigt. Her skal blot fremdrages nogle hidtil uomtalte forhold, som uden tvivl har haft betydning for udviklingen.

Først den danske toldpolitik. Fra 1930-erne og op til 1958 havde klaverer og flygler været pålagt en værdiafgift på 25%²¹. Denne anselige procent har selvfølgelig afholdt mange lande fra at sende instrumenter hertil i

Fig. 1. Pianoforteproduktion – eksport – import 1945-1980

større målestok. I 1958 skete imidlertid en mindre lempelse af toldtariffen. Klaverer og flygler blev nu pålagt en værdisafgift på 20%, men det var alligevel ikke nok til at afstedkomme et større importfremstød.

Først med »Bekendtgørelse af Toldloven« af 10. maj 1962 skete der for alvor noget. Landene inden for EFTA fik fordelen i kraft af en afgift på 14% i stedet for 20%, som ellers stadig var gældende. Og 7. januar 1965 faldt EFTA-tolden yderligere til 6%, indtil den i 1968 helt forsvandt. I 1968 fik andre lande imidlertid også en mindre forbedring, idet den tarifmæssige told blev sænket til 17%. Dette fald for andre lande standsede ikke her. I 1969 gik procenten ned til 15,5%, i 1970 til 14%, og endelig senest i 1980 – 8,6% på de forskellige klavertyper og 9,5% på andre, d.v.s. flygler. Denne sidste lempelse synes at have været til fordel for Japan, som

Reklametryksag for en af Knudsen & Søns pianino-modeller. De forskellige modeller har kun det ydre til forskel.

har genvundet en større del af markedet, idet landets eksport hertil er forøget med lidt over 70%.

Fordelen for EFTA-lande forklarer, hvorfor Sverige og England netop i 1960-erne fik den dominerende plads, de har i Tabel 7. England, som ellers ikke tidligere stod for nogen væsentlig eksport hertil, begyndte pludselig fra 1963 at sende klaverer herover i stigende mængde. Og Sverige fulgte som nævnt i 1966. Finlands stærke position i dag kan tildels forklares ved, at toldfrihed for tidligere EFTA-lande stadig er gældende, men det forhold forklarer ikke østblokkens dominans.

Østlandenes andel af markedet skyldes fortrinsvis, at de eksporterer meget billige instrumenter. De koster i dag flere tusinde kroner under et danskbygget mærke, og denne prisforskel kan ikke alene forklares ud fra kvalitetsforskelle. Musikinstrumentfabrikanter i EF har for nylig indklaget Sovjet og DDR for EF-kommissionen for dumping, idet deres klaverer prismæssigt skulle ligge langt under de faktiske produktionsomkostninger²².

Lempelige toldvilkår og dumpingpriser er odds, som den danske pianoindustri kan have vanskeligt ved at stå imod. Men der er også andre omstændigheder at tage i betragtning. For at en moderne industri skal kunne klare sig i en periode, hvor toldskrænker smuldrer, og mindre lande oversvømmes af spændende udenlandske produkter, er det nok nødvendigt at tænke i retning af stordrift. Herhjemme har vi aldrig bare tangeret

Pianette fra Brødrene Caspersen. Foto forfatteren nov. 1982.

produktionen fra de helt store fabrikker i udlandet i dag. Eksempelvis stod Yamaha-fabrikkerne mellem 1976-77 for 220.000 instrumenter (dog næppe alene klaverer, tallet indeholder sikkert også el-orgler). Petrof fra Tjekkoslovakiet tegnede sig i samme tidsrum for 18.120, og Zimmermann fra Leipzig anmeldte en produktion på 17.500²³. Der er ingen oplysninger fra Sovjet.

Man kan lave stordrift på mange måder, bl.a. ved at opkøbe andre

Klaverbygger Einar Caspersen, idag firmaets eneindehaver, i arbejde på værkstedet. Lige for øjeblikket er det istandsættelse af gamle instrumenter, der optager tiden. Foto forfatteren nov. 1982. *

virksomheder. Et tilløb skete herhjemme, da Andreas Christensen overtog Hindsberg og fortsatte med at fremstille flygler og klaverer fra begge firmaer, dog i en fortløbende nummerering, men som nævnt i indledningen indskrænkede de i 1970-erne. Louis Zwicky var nok den eneste, der forsøgte sig med egentlig stordrift, hvor råmaterialerne kom ind i den ene ende og ud som færdige klaverer i den anden. Men det gik for hurtigt – klaverer på samlebånd var ikke gennemførligt på dansk grund.

Brødrene Jørgensen forsøgte sig med moderniseret storindustri. De lukkede deres københavnske fabrik, da der ikke der på stedet var udvidelsesmuligheder, og overførte produktionen til nye og moderne fabrikslokaler i Ulkebøl i 1968. Man havde kun to faglærte med, men ansatte et større antal kvinder til oplæring i at samle klavererne. I København havde man haft ca. 50 medarbejdere og en årlig produktion på ca. 1200 pianoer. Målet i Ulkebøl var i første omgang at beskæftige 70 personer og fordoble produktionen. Man startede med 7 ansatte, kom i løbet af fire måneder op på 22, hovedsagelig kvinder, og var efter 15 måneder oppe på 45 medarbejdere²⁴. Selv om man altså her forsøgte sig med stordrift, så man allige-

vel fordelene i at flytte industrien til England, hvad der skete i 1978. I forvejen havde Brødrene Jørgensen en instrumentfabrik i Hamborg²⁵.

Den danske klaverproduktion må egentlig historisk set karakteriseres som en tidlig form for industri, hvor håndværket spillede en næsten større rolle end de præfabrikerede elementer. For visse virksomheder, der var konservativt organiseret og drevet, har det uden tvivl været umådeligt vanskeligt – om ikke umuligt – at omstille sig til senere tiders hastige tempo, samlebåndsmanér og akkordsystemer. Fremragende håndværk er stadig et uomgængeligt og væsentligt element i et kvalitetsinstrument. Men det koster penge, og det har derfor været svært at konkurrere med de storindustrielt drevne udenlandske klavermastodonter.

Det kan i forbifarten bemærkes, at et naturligt hjemmemarked heller ikke har været sikret på trods af bestræbelser på at stille danske virksomheder gunstigst muligt ved anskaffelser for det offentliges regning. Der har for klaverernes vedkommende i praksis vist sig nogen sendrægtighed med at få samtlige danske virksomheder optaget på de vejledende indkøbslister²⁶.

Den udefra kommende konkurrence har imidlertid ikke afstedkommet store dramatiske faldturer i branchen. Karakteristisk er det, at hovedparten lukkede stilfærdigt eller gradvist gik over til forhandlerstatus. Det er i øvrigt næppe tilfældigt, at det stadig velfungerende klaverbyggerfirma Knudsen & Søn i Hillerød samtidig har en musikforretning med alt fra guitarer til blokfløjter.

Hovedårsagerne til det danske klavers tilbagegang kan opresumeres som følger: favorable toldforhold for udenlandske klaverer, billige instrumenter fra østlandene, dumpingpriser og mangel på egentlig klaver-stordrift.

Et aspekt er ikke uddybet i denne artikel, og det er kvaliteten. Danskbyggede klaverer har været velkendte på verdensplan, og det må være på kvaliteten, det danske klaver skal konkurrere. Man kunne i dag med den grundlæggende viden, som stadig er levende i branchen, godt sætte fart i en større dansk produktion igen, om chancen skulle byde sig, mens der endnu er folk til at viderebringe traditionerne. Det danske klaver klinger måske alligevel ikke ud?

Noter

1. De to foregående afsnit er baseret på meget forskelligt materiale. Der er for det første Hornung & Møllers arkiv på Erhvervsarkivet i Århus med bl.a. firmaets nummerbøger. Oplysninger om de andre fabrikker stammer fortrinsvis fra: »Europe Piano Atlas. Piano-Nummern«, Verlag Das Musikinstrument Frankfurt am Main, 5. udg. 1981. Litteratur om enkeltpersoner eller firmaer:
Andreas Christensen se: »Med pianoer og flygler gennem 1/2 århundrede«, Berlingske Tidende 10. okt. 1962.
Hindsberg se: Sohlmans musiklexikon, bd. 3, Stockholm 1976 s. 446.
C.C. Hornung se: D. Falcon Møller: »Danske Instrumentbyggere 1770-1850. En erhvervshistorisk og biografisk fremstilling«. Kbh. 1983.
Brødrene Jørgensen se: note 24 og 25.
 Jeg vil gerne samtidig takke tidligere medarbejdere hos Hornung & Møller foruden firmaerne Knudsen & Søn, Brødrene Caspersen samt Andreas Christensen for forskellige andre supplerende oplysninger.
2. Det foregående baseret på Dansk Industrieretning 1940 s. 270; 1941 s. 283.
3. Dansk Industrieretning 1942 s. 276-277.
4. Dansk Industrieretning 1946 s. 248.
5. EA: Hornung & Møllers arkiv, Journal jan. 1854-sept. 1857.
6. Dansk Industrieretning 1944 s. 253; 1945 s. 266-267.
7. EA: Hornung & Møllers arkiv, Kopibøger vedr. leverandører, eksport og radio 1938-46.
8. Da »Brancheplaceringen af firmaer finder sted på grundlag af værditilvæksten i de tilknyttede virksomheder« så bliver et firma »således placeret i den branche, der dækker den største del af aktiviteterne i de tilknyttede virksomheder« (forfatterens fremhævelse).
 (Statistiske Meddelelser: Industristatistik 1966 og 1967, s. 9 og 10.).
9. Statistiske Meddelelser: Industriel produktionsstatistik 1965. Industristatistik 1966 og 1967.
10. Europe Piano Atlas. Piano-Nummern, s. 49-50.
11. Jfr. note 1. En speciel tak skal yderligere her rettes til orgelhistorikeren Ole Olesen.
12. Statistiske Meddelelser: Varestatistik for industrien, 1966 s. 7.
13. Oplyst af virksomheden.
14. Europe Piano Atlas. Piano-Nummern.
15. do.
16. En samtale med Danmarks Statistik har bekræftet, at det er fabrikanternes egne indberetninger, der ligger til grund for tallene. Men da oplysninger om de indberettendes identitet ikke er tilgængelige, kan fejlplaceringer ikke efterspores.
17. Dansk Industrieretning 1946 s. 248.
18. do. 1947 s. 392; 1948 s. 389.
19. do. 1953 s. 327.
20. »Varestatistikken« har i øvrigt fra 1966 opdelt de brugte, istandsatte instrumenter på flygler og klaverer, og man finder et årligt antal brugte flygler næsten identisk med nyproduktionen af samme.
21. En tak til lederen af Toldmuseet Holger Munchaus Petersen for ihærdigt at have opsporet tariffjerne på klaverer og flygler i den jungle, toldbekendtgørelserne er.
22. Jyllandsposten 17. aug. 1981.
23. Europe Piano Atlas. Piano-Nummern.
24. Jydske Tidende (Sønderborg), 2. april og 13. aug. 1968. Sst. 30. juli 1969.
25. Europe Piano Atlas. Piano-Nummern. Se også Berlingske Tid. 11. okt. 1963, hvor Hamborg-fabrikken nævnes.
26. Knudsen & Søn blev eksempelvis først optaget på Statens Musikråds indkøbsliste for »Instrumentbanken« efter et par års forløb.

Frank Herbert, direktør for Danish Bacon Company

AF A.K. MIKKELSEN

Frank Herbert (1894-1968) var fra 1924 til sin død direktør for det dansk-engelske Danish Bacon Company – den største sælger af dansk bacon på det engelske marked. Herberts 'assistent' gennem mange år, A.K. Mikkelsen, tegner her et portræt af en mand, hvis virke ikke mange i dag i Danmark kender til, men hvis død blev indledningen til en række dispositioner, dansk baconeksport endnu føler konsekvenserne af.

Julemorgen den 25. december 1968 døde Frank Herbert, den danske baconhandels »Grand Old Man« og indtil det sidste den meget aktive, øverste chef for det engelsk-danske selskab, Danish Bacon Company (DBC). Faktisk var han – uden for fødevareeksportkredse – kun lidt kendt i Danmark. Han var sjældent i rampelyset og udtalte sig nødigt til pressen. Kun én gang – på sin 70 års fødselsdag – gav han et interview til Danmarks Radio. Hans død gav da heller ikke anledning til egentlige nekrologer bortset fra notitser i Landsbladet og Andelsbladet. Førstnævnte drejede sig mest om, hvem hans efterfølger mon kunne blive. Det ville også have været vanskeligt dengang fyldestgørende at vurdere hans indsats for dansk landbrug og dansk økonomi. Det er først, når man tidsmæssigt er kommet på afstand, at tingene og personligheder kan ses i perspektiv.

Herberts betydning for Danmark er baseret på hans værk som den egentlige organisator af DBC. Et selskab, der under hans ledelse voksede til det omsætningsmæssigt største – i realiteten – dansk-ejede firma uden for Danmark. I 1960'erne tegnede DBC sig for 38% af den danske baconeksport og var så langt den største sælger af danske fødevarer på markedet i England. Det kunne måske indvendes, at 38% ikke lyder af så meget, da det indebærer, at der må være andre, der dækkede 62%. Det skal tilføjes her, at disse »andre« talte ca. 15 firmaer, d.v.s. ca. 4% til hver.

Men det var ikke så meget DBC's absolutte størrelse, der gav selskabet dets store betydning for dansk fødevareeksport. Det var i langt højere grad den respekt, der stod om selskabet i engelske forretningskredse. Det er måske bedst udtrykt ved at citere et finansblad, der kommenterede regnskabet engang i 60'erne: »DBC brings home the bacon – not the high life, but each year without fail it returns an unchanged dividend to its shareholders adequately covered by solid earnings« (DBC sidder på flæsken – ikke overdådige, forfinede retter – hvert eneste år betales et uændret udbytte, der er rigeligt dækket af solid indtjening).

Virksomheden var, at DBC altid havde mange efterlignere i fødevarebranchen. Med andre ord firmaer, der fulgte DBC's eksempel, idet der åbenbart var en god fortjeneste at hente ved at handle med danske fødevarer.

Det synes derfor betimeligt, at der på dansk udkommer en beskrivelse af Frank Herbert, både fordi han nu kan ses i perspektiv, og på længere sigt bliver de, der kendte ham, færre og færre. Det er ikke hensigten at skrive nogen definitiv biografi – kun aspekter, der har relevans til Danmark og hans betydning for den danske fødevareeksport, er medtaget. Men der eksisterer givetvis rigeligt materiale til en udførlig personbeskrivelse af en særpræget skikkelse, som kun få i Danmark forstod.

I det følgende er jeg som forfatteren af dette biografiske udkast undertiden nødt til at anvende jeg-formen. Ikke fordi jeg nærer illusioner om at følge i Boswells fodspor, men udelukkende fordi vedkommende afsnit er baseret på personlige samtaler med Frank Herbert, og i så tilfælde står jeg som kilden. Andre mere upersonlige afsnit er baseret på kollegers erindringer og/eller utrykte kilder.

Det er nu 26 år siden, jeg begyndte at arbejde for Frank Herbert. Jeg havde mødt ham et par gange før, efter at jeg i marts 1950 blev ansat ved DBC's Smithfield-afdeling i Londons City. Det var dengang selskabets kommercielle centrum, men DBC's administrative hovedsæde og så afgjort dets brændpunkt lå i Welwyn Garden City, 50 km nord for London. Der residerede Mr Herbert – eller FH, som var den uofficielle, semi-inkognito benævnelse for den øverste chef for kæmpefirmaet. DBC var dengang det største »provision-house« (d.v.s. viktualie-firma) i England – og så langt det største distributionsfirma for danske levnedsmidler i verden.

Det var startet meget beskedent i 1902 af en københavner, Carl Laurits Hansen (populært kaldet 'Charlie'). Han var som 17-årig i 1885 kommet til England, og med hans legendariske talegaver havde han uddannet sig til sælger på et efter danske forhold uhyre fødevaremarked, der netop

Ved skrivebordet i Welwyn Garden City i 1950'erne. Den cylindriske regnestok var Herberts uundværlige redskab. Foto i privateje.

dengang var i stærk udvikling. Efter et par mislykkede forsøg på at gøre sig selvstændig kom han i begyndelsen af 1900-tallet i forbindelse med en finansmand, grundlæggeren af Maypole-kæderne (nu en del af Caversham-koncernen), (Sir) George Watson. Watson lå på det tidspunkt i konkurrence med Van den Berghs kæder (det senere Unilever) især på smør- og margarinesalget, og han havde nogle år i forvejen oprettet sit eget indkøbskontor i Danmark. Han søgte nu også at komme i direkte forbindelse med de danske slagterier med henblik på at omgå den eksisterende baconring i London (d.v.s. en sammenslutning af baconagenter, der kun solgte til medlemmerne af en sammenslutning af grossister). I den unge, joviale dansker fandt han en egnet forretningsfører til at lede det nyoprettede, udenforstående agenturfirma, der ved starten repræsenterede 3 danske andelsslagterier. I løbet af nogle år overtog Hansen firmaet på seks og efterhånden flere danske andelsslagteriers vegne. Hansen var som før nævnt ubetinget en fremragende sælger, men økonomisk oplevede det nye firma bevægede perioder, bl.a. fordi det i forhold til dets engagementer havde for lidt egenkapital. Efter verdenskrigens slutning, i 1919, havde

DBC været stærkt involveret i import af nordamerikansk flæsk på et tidspunkt, da priserne raslede ned. De tab, man kunne forvente på denne spekulationshandel, ville endeligt ruinere selskabet. To af Charlie Hansens danske medarbejdere forlod ham og rejste tilbage til Danmark – den ene med et nervesammenbrud. På det tidspunkt indtrådte Frank Herbert i firmaet – først som finansiel rådgiver og senere i 1920 som kontorchef. Han gennemgik kontrakterne kritisk, og på et juridisk grundlag lykkedes det ham at afvikle selskabets forpligtelser endda på en måde, så det britiske finansministerium afholdt tabet. Det var en redning i yderste øjeblik, og Hansen var derefter Frank Herbert evigt (eller måske snarere »i lang tid«) taknemlig for at have hjulpet ham ud af kniben. Det var Hansens svaghed, at han var meget modtagelig for smiger, og som sådan var det vel uundgåeligt, at han, når forretningen gik godt, var omgivet af et koteri af nære eller fjernere slægtninge, gud- og adoptivbørn, venners venner o.s.v. Alle kappedes de om hans gunst, og mere eller mindre åbenlyst håbede og fik nogle »jobs for the boys«.

Frank Herbert selv skyldte også sin introduktion en »forbindelse«, nemlig hans svigerfar, politikeren J.R. Clynes, der var en ven af Charlie Hansen. Herbert var på det tidspunkt 26 år. Han var født og opvokset i Saddleworth i Lancashire. På mødrene side var han af Chadwick-slægten, der talte flere pionerer i den engelske arbejder- og kooperative bevægelse. Især gik Herberts moder i brechen for den nye tids idéer: valget for kvinder, Kooperationen og en social udligning af Englands stærkt klasseprægede samfund. Som sådan påvirkede hun sønnerne, Frank og Stanley, og begge fik en så god skoleuddannelse, som de hjemlige forhold tillod. Ved 1914-18-krigens udbrud var den unge Frank ansat på et revisionskontor i Oldham og kunne, når tidens fylde kom, forvente sin autorisation som »chartered accountant« (statsautoriseret revisor). Men som mange hundrede tusinder af hans generation måtte han i stedet i hæren. I 1917 var han blevet forfremmet til løjtnant i »Royal Engineers« (ingeniørtropperne) og befandt sig med sin afdeling i skyttegravene i Flandern. Den 9. april om morgenen blev han som en af de første i Arras-slaget hårdt såret af et skud i brystet – et såkaldt 'blighty-shot' (en »hjemsender«). Det var heldigt for Herbert, at skaden indtraf så tidligt. I løbet af et par timer var der tusinder af sårede og døende soldater, som langt fra kunne få den omgående behandling, der var nødvendig, for at de skulle kunne redde livet. Som en af de første kom Herbert derimod nogenlunde hurtigt på frontlazerettet til en første behandling og derefter i et af dagens første ambulancetog hjem til England til en egentlig operation og senere rekon-

valescens. Ved krigens slutning var han igen tilbage i tjenesten og havde i de sidste måneder skotten, den senere berømte John Reith (senere Lord Reith) som chef. Reith, der dengang var 30 år gammel, må have gjort et stærkt indtryk på den 5 år yngre junior-officer. Herbert talte gerne om hans lederevner og grundighed, der på mange måder gjorde ham til et forbillede – også ambitionsmæssigt. Reith blev senere øverste chef for BBC – Herbert for DBC, unægtelig en forskel – også bortset fra bogstaverne.

Herberts planer gik dengang i retning af aktiv politik. Ansættelsen som kontorchef i DBC var kun et foreløbigt ståsted. Han havde håb om at blive opstillet som Labourpartiets kandidat i den ganske vist stærkt Konservative valgkreds i St Albans. Han havde sit hjem i den nærliggende, nye mønsterby, Welwyn Garden City. Hans svigerfader, Labourpartiets næstformand, J.R. Clynes, var en af initiativtagerne til byens planlægning, og byen var et skridt til virkeliggørelsen af khaki-valgets slagord: 'Homes for Heroes' (boliger til vore helte). Herbert deltog aktivt i den nye bys sociale liv. Welwyn Garden City var dengang – og er tildels endnu – præget af den nye tids progressive idéer. Labourpartiet dér stod stærkt, selvom resten af valgkredsen, og især det dengang næsten feudale Hatfield, var 'Tory' med det siddende parlamentsmedlem, oberstløjtnant F.E. Fremantle, nomineret af Lord Salisbury på Hatfield personligt. Da efterårsvalget til parlamentet i 1924 blev udskrevet, gik Herbert i den følgende tid energisk ind i valgkampen. Han har selv ved en lejlighed (i 1964) fortalt mig om enkelthederne. Jeg har siden gennemgået de relevante numre af de lokale aviser og fået bekræftet nogle af anekdoterne, som ikke unaturligt efter 40 års forløb kunne blive noget farvet. Nationalt var valget præget af en hidsig, for ikke at sige perfid aviskampagne, især de to boulevard-aviser, Daily Express og Daily Mail, søgte at overgå hinanden i en tilsværtning af Labourpartiet. Dets leder, Ramsay MacDonald, der af samvittighedsgrunde havde været militærnægter under krigen, blev kaldt en landsforrædder. En fødselsattest, der beviste, at han var født uden for ægteskab af en fattig, skotsk tjenestepige, blev aftrykt, ligesom der søgtes at sætte lighedstegn mellem Labourpartiet og det kommunistiske Rusland. En dag eller to før valgdagen udkom Daily Mail med en forside, hvorpå der var aftrykt en faksimile af et brev, som det hævdedes var skrevet af lederen af Komintern, R.G. Zinovjev, til de britiske fagforeninger. I brevet opfordrede Zinovjev arbejderne ved tumulter og strejker at omvælge det kapitalistiske system i England som en fortsættelse af verdensrevolutionen.

Labourpartiets reaktion var lidt forvirret. I senere undersøgelser er det påvist, at »brevet« var et falsum, men det gjorde dengang et stort indtryk på vælgerne, og analytikere har siden hævdet, at det afgjorde valget, der blev et nederlag for Labour. I St Albans-valgkredsen blev resultatet også et overvældende flertal for de Konservative med 9.322 stemmer. Faktisk klarede Herbert sig dog bedre end gennemsnittet, idet han forøgede Labourpartiets andel af stemmerne. Det er måske betegnende for Herbert, at efter den lokale stemmeoptælling og resultatets bekendtgørelse holdt han på rådhuset i St Albans en tale, som det er sædvanligt i England med en lykønskning til den vindende modpart, men bagefter i Labourpartiets valglokaler til sine tilhængere også en tale, som mundede ud i følgende ord: »Dette valg har de Konservative vundet på tre M'er: Mud, Money and Motorcars!« (snavs, penge og biler). Hermed hentydede han til den smudskampagne, aviserne havde ført, samt de langt større pengebeløb, som modparten rådede over til propaganda, og endeligt til de mange biler, som velhavende konservative – og her ikke mindst Hatfield House havde stillet til rådighed på valgdagen til transport af deres vælgere til afstemningsstederne.

Selvom Herbert altså havde klaret sig bedre procentmæssigt ved valget end partiet på landsbasis, følte han det alligevel som et nederlag. Og han var og blev aldrig – måske på grund af hans walisiske afstamning på fædrene side – »a good loser«. Han besluttede sig til at følge en karriere i forretningslivet. Samme år blev han udnævnt som direktør i DBC og dermed medlem af bestyrelsen under Charlie Hansen og A.R. Fellingham som administrerende direktører og sammen med D. Neale, J. Rosenquist, C.H. Stevens, Frede Bojsen (Randers), P. Pedersen, L. Nielsen og J. Clausen; de fem førstnævnte var aktive ledere, medens de fire sidstnævnte danskere var valgt fra og bosiddende i Danmark.

Herbert gik nu igang med en, til at begynde med langsom, reformering af DBC. Selskabet var endnu først og fremmest et agenturfirma, der handlede med bacon i hele baller (d.v.s. 4 flæskesider indsyet i hessianlærred); funktions- og størrelsmæssigt var det på linie med ca. 50 lignende firmaer i branchen. Når markedet var dårligt, foretog man lejlighedsvis opskæringer af siderne. Disse stykker blev solgt til spotpriser rundt om i landet, hvor de overhovedet kunne afsættes. DBC havde oprettet datterselskaber i Hull, Leith og Liverpool. Det første blev ledet af en dansk ven af Hansens søn, Carl, der var faldet i krigen, Leith af en noget vidtløftig dansker, Bennesbøl, og Liverpool af en slægtning til Hansen og Fellingham.

Fælles for alle tre selskaber var, at de virkede som selvstændige enheder med mindst mulig indblanding fra London. Som direktør specielt ansvarlig for finanskontrollen og regnskabsførelsen fandt Herbert denne forretningsførelse gammeldags og uhensigtsmæssig. Den kunne passe til en tid uden telegraf og telefoner, men netop i 20'erne begyndte erhvervslivet i England at indføre en centraliseret ledelse, d.v.s. filialer hvis politik var undergivet et hovedkontor. Det første skridt blev taget i Skotland. Herbert sendte en ung bogholder op til Leith fra London med fuldmagt til at gennemgå bøgerne. Han blev omgående smidt ud af bestyreren og måtte fra posthuset telegrafere tilbage efter nye instruktioner. En strøm af telefonsamtaler og telegrammer blev udvekslet mellem London og Edinburgh. Forretningsføreren appellerede til Charlie Hansen, men fik ingen medhold. Han truede med at tage sin afsked og blev straks taget på ordet. Han havde ellers tituleret sig pompøst på et skilt med: »Agent General of the Danish Bacon Factories for Scotland and Ireland«. Derefter kom turen til de andre udsteder. Forløbet kendes ikke i detaljer; men resultatet blev, at der indførtes ensartet forretningsførelse og centraliseret regnskab i London. Det siger sig selv, at Herbert ikke vandt sig venner blandt det personale, hvis selvstændighed det gik ud over. Der blev skumlet over hans hårdhændede metoder, som stod i stærk modsætning til den på overfladen altid vennesæle, men ret omskiftelige Charlie. Hansen må have indset, at den unge administrationschef skabte orden i virvaret af primadonnaer, respektive nikkedukker, der hidtil havde været fremherskende. Men Herbert greb også ind i de handelsmæssige funktioner. Det stod ham klart, at agentursalget til grossister og kæder var for snævert et grundlag, hvis selskabet skulle vokse sig større end de mange lignende agent- og mæglerfirmaer, der var den typiske form for førstehåndssalg. Med henblik på at komme i direkte forbindelse med detailhandlerne begyndte man at åbne filialer ude omkring i landet. Ved således selv at gå ind i grossistledet fik man en langt mere stabil afsætning. I detailhandelen spekulerede man ikke i prisop- eller nedgange – for disse handlende var en pålidelig leveringservice og ordnede kreditbetingelser det afgørende. Herbert vidste, at det også var i dansk landbrugs interesse at få mange små, men stabile kunder, der regelmæssigt aftog hver uges leveringer og også påskønnede en god, ensartet kvalitet. Så i de næste 20 år åbnede han over 30 filialer og dækkede dermed så godt som hele Storbritanniens befolkning. DBC blev i de år et forbillede i salgsorganisation og reklame og er beskrevet som sådan i fagskrifter og også af flere danskere, som på volontærbasis arbejdede i firmaet i kortere eller længere tid. Men selvom salget voksede

år for år, var indtjeningen meget svingende. Hansen havde undertiden grandiose idéer om indgreb på baconmarkedet, der skulle »stive det af« eller lave et »corner«. Ofte førte disse spekulationsforretninger til store tab. Særligt alvorligt blev det i 1934.

Året endte med et underskud så alvorligt, at man f.eks. end ikke kunne købe automobildæk til vognparken, men lappede videre på gamle, udtjente slanger og dæk. Herbert tog nu alvorligt fat. Han fik gennemført en bestyrelsesbeslutning, der satte tæring efter næring og ikke mindst, at der herefter skulle være to underskrifter på vekslers. Derved forhindrede Charlie i at udstede vekslers udenom bogholderiet. Det var hændt, at sådanne forpligtelser dukkede op efter tre måneder, og ingen havde pålideligt overblik over selskabets engagementer. Situationen var så alvorlig, at Hansen måtte akkviescere. Herbert fik også gennemført et personalepensionsfond, og Hansen opdagede først senere til sin fortrydelse, at pensionsfondets midler var uden for hans dispositionsret.

Disse episoder må ikke opfattes som udtryk for et modsætningsforhold mellem Herbert og Hansen. I virkeligheden supplerede de hinanden udmærket. Hansen var – og Herbert respekterede ham for det – en sælger af format. I moderne sprogbrug: han havde et antennesystem, der vejrede, hvor langt hans køberemne var fra beslutningen, og med stor færdighed kunne han styre sine emner frem til en positiv afgørelse. Denne evne manglede Herbert komplet, og han anså det også for at være af mindre betydning i en moderne afsætningspolitik, der satser på massemarkedet og ikke på to-mandsforhandlinger over et veldækket bord med diverse drinks eller pr. telefon. Det er givet, at Herbert let skaffede sig fjender med sit afmålte væsen – især folk som han anså for »fools« (fjolser), og det er en rammende karakteristik, at han »did not suffer fools gladly« (fandt ingen morskab i klovnestreger), hvad enten de var store indkøbere eller indflydelsesrige leverandører. På den anden side respekterede Hansen sikkert mere uforbeholdent Herberts indsats. I en tale, Hansen holdt til DBC's personale i 1938 på sin 70 års fødselsdag, er Herbert den eneste af Hansens meddirektører, der omtales specielt

En enkelt episode illustrerer måske bedst forholdet mellem de to mænd: I slutningen af 30'erne, da det igen trak op til europæisk krig, reagerede Hansen impulsivt mod oprustningen. Sammen med andre naive Cityforretningsfolk inspireret af Daily Express og »The Cliveden-set« deltog han i sammenkomster arrangeret af den tyske ambassade under forsæde af ambassadøren, von Ribbentrop. Udsigterne til en ny krig forekom ham uhyrlig. I efteråret 1939 efter krigsudbruddet befandt Herbert og Charlie

Hansen sig en aften på et hotel i Glasgow. Under middagen i hotellets restaurant udtalte Hansen – ret højroset – at krigen var anstiftet af jøderne. Hansens udenlandske akcent blev opfattet af en mand ved et nabobord som tysk, og han gik over til Hansen og forlangte en forklaring på, hvordan han som fjendtlig udlænding kunne opholde sig her, og også gjorde det klart, at han ville tilkalde politiet. Hansen blev alvorlig forskrækket, og Herbert måtte træde til. Han forklarede den opbragte skotte, at den ældre herre, han havde talt så groft, havde boet længere i »Britain« end han selv, havde haft to sønner, der faldt i den forrige krig, og selvom han (Herbert) personligt ikke delte de udtalte meninger, så havde den ældre herre en ret til at udtale dem – den samme ret som enhver borger i et frit land. Videre kom der ikke ud af oprinet udover, at Hansen fremtidigt offentligt varede sin mund. Og efter Danmarks og Norges besættelse i april 1940 var han også så patriotisk som nogen.

Hansen døde pludseligt af et hjerteslag i sommeren 1942, 74 år gammel. På det tidspunkt var Herbert den eneste naturlige efterfølger. Men helt uden gnidninger forløb Herberts overtagelse af styret dog ikke. Charlie Hansens søn, Eric, samt dennes personlige ven, lederen af Hull-filialen, forlod straks selskabet, og i de følgende år gled flere af Hansens protegéer ud.

Herbert havde været initiativtageren til udbygningen af filialnettet i 30'erne og gennemførte en rationel organisering af sælgerne i funktioner og distrikter. Han udarbejdede et eksemplarisk statistisk rapporteringssystem og kunne fra hovedkontoret, der nu var forlagt til Welwyn Garden City, nøje følge selskabets udvikling og vækst.

Allerede før krigens udbrud i 1939 havde han været involveret i regeringens planlægning af Storbritanniens fødevarerforsyning under krigsforhold. Ved fjendtlighedernes begyndelse trådte de planlagte foranstaltninger i kraft. Herbert blev et af de ledende bestyrelsesmedlemmer af et selskab, der på statens vegne varetog baconimporten og dets viderefordeling, det såkaldte BINDAL (Bacon Importers National (Defence) Association Limited). Dets opgave var at indpasse bacon i rationeringssystemet. For bacons vedkommende blev det til en kupon i hver persons rationeringsbog. Denne blev anvendt til registrering i én bestemt forretning, og forretningen indsendte de indgivne registreringskuponer til en grossist og således videre op gennem distribueringskanalerne for at få tildelt de nødvendige varer. For andre fødevarers vedkommende f.eks. kødkonserves var rationeringen baseret på »points«, som kunne bruges i enhver forretning. Frank Herberts indsats i rationeringsnævnet var især en koordine-

Besøg i 1943 i Danish Bacon Company's kontor i London. Frank Herbert (nr. 5 fra venstre) taler med Sir Jack Drummond (nr. 3 fra venstre), Ministry of Food's ledende ernæringsfysiolog. Som nr. 5 fra højre ses Christmas Møller.

ring af grossistfunktionen, der udelukkede spild og overlaping. F.eks. fik han gennemført en zoneordning, der regulerede det serviceområde, hver grossist kunne betjene. DBC's landsdækkende filialnet indpasses i rationeringssystemet på en forbilledlig måde, og selskabet skaffede sig i krigsårene et ry for »fairness« og en pålidelig leveringsservice.

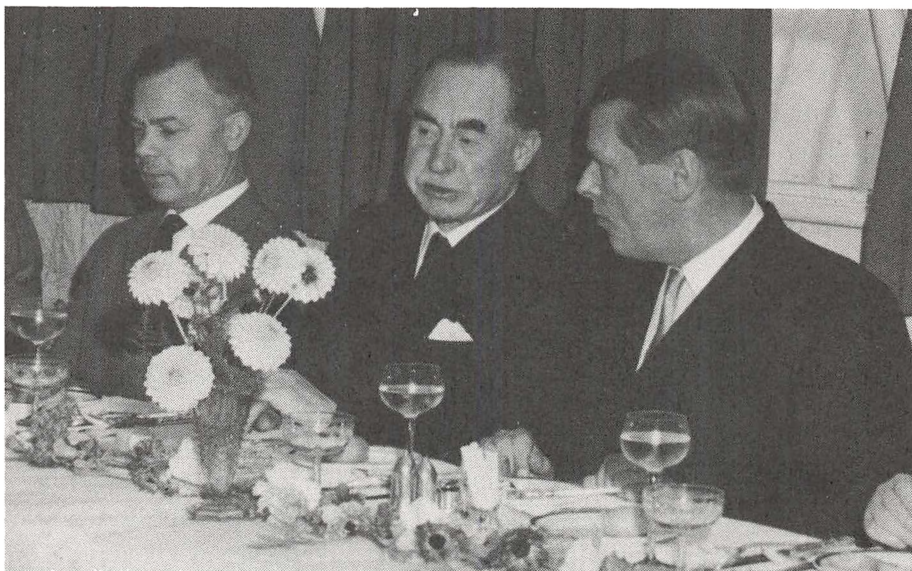
I 1944 – i krigens næstsidste år – ramtes firmaet af en katastrofe. Sådan må det have forekommet ledelsen. Efter at krisepolitiet havde konstateret uregelmæssigheder i indsendelsen af rationeringsmærker (points) fra to filialer i Midtengland, blev selskabet som sådan holdt ansvarligt, og anklagemyndigheden nedlagde påstand om fængselstraffe for hele direktionen. Af anklageskriftet fremgik det, at mankoen androg 11 millioner »points«. Med andre ord: en landsomfattende sortbørssag. DBC's forsvarer, en »King's Council« (højesteretsadvokat), sørgede for, at en grundig gennemgang af alle selskabets forhold blev foretaget af en kendt, statsautoriseret revisor. Under retssagen kunne han gøre gældende, at sagen højst kunne dreje sig om 11.000 »points«, d.v.s. de to filialer, som oprindeligt havde givet anledning til anklagen. Endvidere, at ledelsens instrukser

vedr. overholdelse af rationeringsbestemmelserne havde været udadledige. Dommeren akcepterede forsvarets redegørelse, og dommen lød på fængselstraffe til de to filialbestyrere. Direktørerne fik en bøde på £10 hver. I realiteten var det det absolutte minimum, der kunne tildeles, men for den ærkekære Frank Herbert var det alligevel et hårdt slag. Han følte det som en plet på sin personlighed, og det mærkede ham for livet – især i hans forhold til »salesmen« (sælgere), som han anså for et nødvendigt onde, men hvis ord man ikke kunne stole på, og slet ikke når det drejede sig om tal. Herbert indførte en intern revision, der blev ledet af en skånselsløs skotte, hvis gutterale akcent blev kendt – og af nogen frygtet – overalt i selskabet.

Da freden kom og forbindelsen til Danmark genoprettet, var DBC et langt større selskab end før krigen, og det var fuldt ud Herberts værk. Nogen i Danmark kan vel have ment, at der burde være en dansk majoritet i bestyrelsen og sørgede for, at to danskere, filialbestyrere under krigen, blev indvalgt. Men Herberts autoritet kunne ikke anfægtes. Selskabet var i forhold til dets omsætning underkapitaliseret, og Herbert fik gennemført, at DBC blev et børsnoteret aktieselskab. Ved en aktieemission i 1952 sikredes der tilførsel af ny kapital, dog således at aktiemajoriteten fortsat blev i Danmark. Med rammerne om et meget større selskab i orden gik Herbert igang med at tilpasse DBC til den omvæltning i detailhandelen, som begyndte i England i 50'erne (selvbetjeningsformen). Som en af de første – hvis ikke den allerførste – tog han initiativet til forsøg med færdigpakket bacon under et varemærke. Disse tekniske forbedringer er alle mere udførligt beskrevet i bogen »The Story of DBC« fra 1977. Derimod er der kun lidt vedrørende forholdet til Salgsforeningen, den danske, fælles slagteriorganisation, der repræsenterede landbruget i forhandlingerne med det engelske fødevareministerium, så længe bacon indkøbtes på langtidskontrakter af staten. Dette forhold varede til 1956, da baconimporten af regeringen blev givet tilbage til handelen. Herbert var helt på bølgelængde med Salgsforeningens direktør og enig med ham i, at man ikke kunne vende tilbage til forholdene i mellemkrigsårene med direkte afskibninger og afregninger mellem slagteri og agenter. Disse havde givet anledning til et virvar af hemmelige overpriser, vægtsvindgodtgørelser, undertiden returkommissioner o.s.v., således at ingen kunne skaffe sig et overblik over de faktiske priser, som afregnedes til Danmark. Herbert tænkte en tid på en slags terminhandel for al bacon med fuld offentlighed omkring priserne, men måtte opgive sine planer, da han mødte modstand fra DBC's medlemsslagterier, der ønskede, at enhver nyordning først og

fremmest skulle tilgodese dem. Herbert var på det tidspunkt nu så velorienteret om Danmark, at han fandt det snæversynet kun at skulle varetage DBC's danske medlemmers interesser. Det udviklede sig en overgang til et modsætningsforhold – mest bag kulisserne – til nogle af de mere fremtrædende danske DBC-folk. Herbert fik her hårdt brug for sin – som før nævnt ikke særlig store – tolerance og tålmodighed. Han var f.eks. ude for, at et dansk direktionsmedlem havde været med til i London at vedtage vidtrækkende bestemmelser om DBC's fremtidige funktioner, for derefter – såsnart han kom tilbage til Danmark – at modarbejde dem så virksomt, at planerne faldt til jorden, da de blev forelagt den danske generalforsamling.

Herberts syn på Danmark og danskerne var nuanceret. Han kendte landets historie i store træk – især sagatiden. Tidligere havde han gået til forelæsninger på Londons universitets skandinaviske afdeling, og som en hobby satte han sig for at oversætte »Heimskringla« til middelalder-engelsk. Her kneb det dog med det oldnordiske, og han benyttede Johs. V. Jensens oversættelse som sin grundtekst. Desværre gik dette ret omfattende manuskript tabt efter hans pludselige død. Han havde flere personlige danske venner, men det var karakteristisk, at de var overvejende uden for den kreds, han havde forretningsforbindelse med. Jeg ved af en kendt

Ved overdragelsen af opskæringsfabriken i Selby 1960. Frank Herbert siddende mellem Salgsforeningens direktør, Helmuth Behnke, og formanden, Johs. Dons Christensen.

dansk (norsk) kunstner, en civilingeniør, flere højere tjenestemænd og en højesteretssagfører. Han havde en levende interesse for landbruget og andelsbevægelsen og stod på god fod med mange af de folkevalgte organisationsmænd. Og den danske andelsbevægelse var afgjort en mærkesag for ham. Heri så han en fortsættelse af den idealisme, som havde bevæget ham i hans ungdom, da han var parlamentskandidat for Labour. Derimod var han ret skeptisk over for mange af slagterifolkene – især sådanne som søgte at skaffe børn eller familie »i vej«, d.v.s ind på en genvej til rangstigen i DBC. Det var Hansens svaghed, og det havde skaffet Herbert mange besværligheder, nævnte han engang. Kort sagt Herbert havde en levende interesse og sympati for Danmark og dets historie. Hans forhold til hans fødeland, England, var mere kompliceret, og her var der afgjort noget, der pinte ham – selvom han aldrig direkte talte om det. Hans store arbejde under krigen med planlægningen og gennemførelsen af rationeringssystemet forblev upåskønnet fra officiel engelsk side. Alle de betydende medarbejdere i rationeringsstyrelsen fik deres dekorationer, f.eks. *Sir John Boddinnar*, *Sir Alec Warren*, *Lord Alan Sainsbury* – Herbert alene fik ingen »offentlig erkendtlighed« – sikkert p.g.a. krisesagen. Den idømte bøde, der nærmest var symbolsk, var nok til, at han var udelukket fra »selskabet«. Det glædede ham derfor, at han fra Danmark var dekoreret med Ridderkorset og, senere, i 1966 Kommandørkorset.

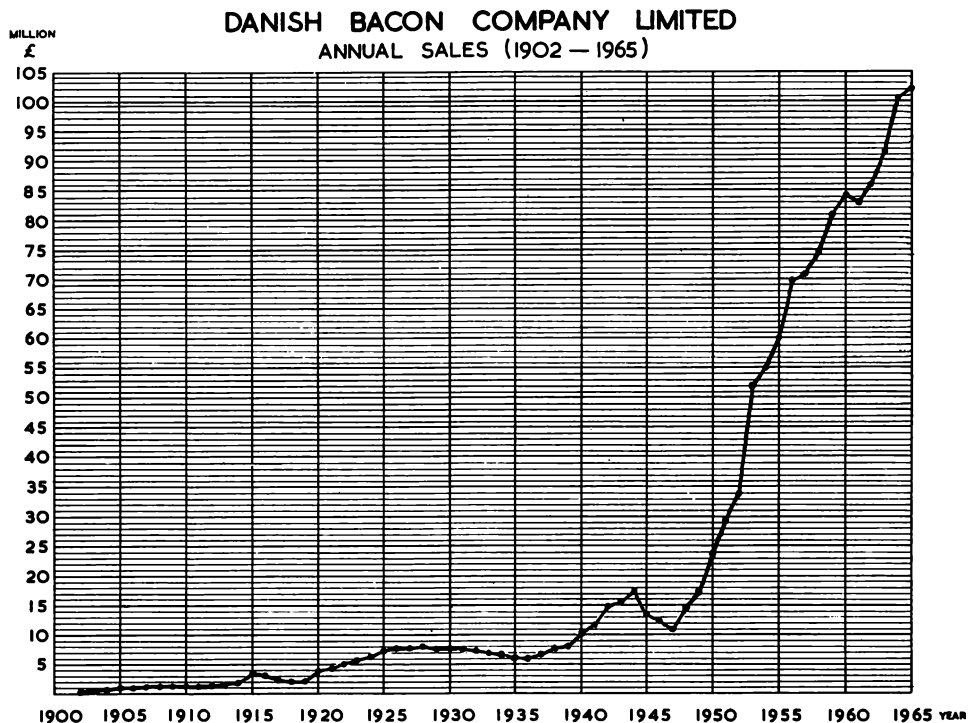
I 1959, da Herbert fyldte 65 år, blev det fra Danmark tilkendegivet, at man gerne så, at der blev taget skridt til, at han udså sig en efterfølger. Herbert var på det tidspunkt stærkt optaget af en nyudvikling. Han havde mødt Viggo Villadsen, der året før blev udnævnt til direktør for Afsætningsrådet, og Herbert så i ham en mand efter sit eget hoved. Villadsen havde til opgave at modernisere afsætningen af danske fødevarer og så en udvikling af frysevarer under et indregistreret varemærke som en mulighed for en placering af danske varer på eksportmarkederne som det bedste bevis på rigtigheden af sine idéer. Herbert gik ind på at danne et datterselskab under DBC. Det skulle tage sig af afsætningen i England. I første omgang gjaldt det om at få etableret et brohovede for firmaet i Yorkshire og, når det havde bevist sin levedygtighed, efterhånden at dække resten af landet. Herbert var fyr og flamme over projektet. Alt blev forberedt til en stabelafsløbning i november 1960: kølevogne til leveringer, frostlager, personale, markedsanalyse af området o.s.v.. Men inden starten døde Villadsen pludselig af et hjerteslag. Herbert var chokeret. Han fandt hurtigt, at Villadsens efterfølgere helt manglede den nødvendige autoritet og især vilje til at koordinere projektet. Allerede ved lanceringen

i Leeds ærgrede han sig over den lemfældige måde, man fra Danmark nu greb tingene an. I stedet for – som planlagt – at fremstødet i England skulle have første prioritet, var man allerede igang på andre mere eksotiske markeder, f.eks. Iran. Resultatet var, at projektet i Yorkshire led skibbrud. Leverancerne fra Danmark var uregelmæssige – på et tidspunkt mens en meget dyr TV-reklamekampagne kørte, standsede afskibningerne i flere uger. Herbert havde da selv tabt interessen. Som han sagde ved en lejlighed, var det et skoleeksempel på, hvordan man ikke skal føre mærkevarepolitik. Så forsøget pakkede sammen efter et par års forløb med et ret stort underskud, som DBC dog kunne modregne i selskabsskat. Herbert koncentrerede sig siden om baconafsætningen på et tidspunkt, da slagtingerne i Danmark gik op, og tilførslerne til det engelske marked steg hvert år. Han sørgede for, at DBC's andel i de øgede afskibninger blev større end nogen af de andre agents. Der blev indført et bonussystem, Danish Bacon Incentive Bonus (DBIB), som han nøje overvågede, og alle i selskabet vidste, at FH selv kontrollerede tallene med personlige opmuntringer og 'hib' til afdelingerne vedrørende deres baconsalg. Det var på et tidspunkt, da der i grossisthandelen var nye tendenser fremme, f.eks. frivillige kæder og »cash & carry«. Det førstnævnte var inspireret fra kontinentet (Holland) og USA og gik ud på en samling af detailhandlernes varekøb til færre grossister med henblik på større leveringer og et langt bredere sortiment. Systemet kolliderede med DBC's rolle som ferskvare-grossist, idet DBC foruden de traditionelle ferskvarer siden krigen også var kommet ind på at markedsføre et ret bredt sortiment af kolonial- og tørvarer. Og mange inden for DBC anså det for nødvendigt at bevare denne omsætning. Kræfter udenom Herbert fik udvirket, at en af kædernes pionerer, Robert Banks Skinner, blev indvalgt i direktionen og udset til at efterfølge ham. DBC's frivillige kæde, »Four Star« (samt »Two Star«) blev udbygget, men Herbert indså snart, at en sådan kursændring ville medføre et betydeligt kapitalbehov til større lagerbeholdninger, længere kredittid og uproduktive servicefaciliteter. Her satte han grænsen: Man kunne gerne »følge med tiden«, men det skulle hvile i sig selv. Han vogtede nidkært over filialernes lageromsætningshastighed og kredittiden til kunderne. Hver uge studerede han nøje tallene i enkeltheder – ofte for meget enkelthed. Og havde omkring sig en lille inderkreds af medarbejdere, som han instruerede i sine synspunkter, nemlig at frivillige kæder og andre moderetninger løber vi ikke efter, hvis det betyder et udvidet lånebehov. DBC skulle være selvfinansieret, og han udviklede i de år en passion for at nedbringe kassekreditten til et minimum. Denne »passion« eller

lidenskab hos FH blev af mange også, eller måske især, i Danmark anset for gammeldags. Både han og ikke mindst hans nære medarbejdere, som han brugte til at overvåge, at hans instrukser blev overholdt, var ugleset. Bag kulisserne blev der konspireret med den danske aktionærforenings bestyrelse, for at få FH til at træde tilbage. Det udviklede sig så uheldigt (for dansk landbrug), at Robert Banks Skinner, FH's udsete afløser, efter 6 års virksomhed på den ledende post blev træt af de interne stridigheder og fratrådte i eftersommeren 1967. Faktisk var episoden meget mere end uheldig, fordi Banks Skinner havde erhvervet sig et godt kendskab til DBC's særlige funktioner og var kommet til den slutning, at rollen som specialgrossist og kædeleverandør kunne forenes uden i det lange løb at kræve et større kapitalbehov til »cash & carry«-etablering. Det er let at se nu, at Banks Skinner ville have været den rette efterfølger for Frank Herbert. Banks Skinners senere virksomhed som leder af et forholdsvis lille, kemisk-teknisk firma i London beviser det. I løbet af få år svang han det op til et af Englands mest dynamiske oliefirmaer.

Jeg er blevet anmodet om at tilføje et afsnit om »Frank Herbert som forretningsmand«. Egentlig falder emnet lidt uden for rammen for denne beskrivelse, der var afgrænset til Herberts forhold til Danmark. Her var han, som det fremgår, først og fremmest forhandleren, der informerede DBC's danske medlemmer og leverandører i øvrigt om forholdene på det engelske marked. Det var ham magtpåliggende, at produktet og salgsformen blev tilpasset markedet bedst muligt, og hans indsats her var, som tidligere beskrevet, produktudviklingen af færdigpakket bacon og reorganisationen af agentsystemet efter statsindkøbenes ophør samt tilslutningen i 1964 af samtlige danske andelsslagterier i DBC. I disse projekter, hvis forløb var langt fra problemfrit, viste han sine evner som den energiske, logiske fortaler og igangsætter. På den anden side, med hensyn til spørgsmålet om hans egen efterfølger, var der vanskeligheder, og Herberts stillingtagen undertiden svingende – for ikke at sige uberegnelig.

I forholdet til DBC som en forretning var han først og fremmest administratoren. Han havde f.eks. udarbejdet et detaljeret system for en statistisk udnyttelse af regnskabstallene. Hver 4. uge blev der opstillet en statusopgørelse for hver af de ca. 40 grossistfilialer. På dette grundlag blev der udarbejdet en række normtal, herunder bruttofortjeneste minus direkte og indirekte omkostninger, der sættes lig med nettofortjenesten og afdelingens bidrag til gruppen. Udregnet som procenter af salget gav tallene ham et sammenligningsgrundlag, hvorefter han hurtigt kunne sortere afdelinger med problemer fra de profitable filialer. Problemerne kunne

diagnosticeres på basis af tallene, der angav lageromsætnings hastighed og kreditdage til kunderne. Disse normtal var velkendte også i andre firmaer, men Herbert kunne yderligere analysere problemer fra forholdstal, der angav »salg pr. 1.000 indbyggere« i filialens område, »pr. kvadratfod lagerareal« og »beskæftiget person« med deltal ned til funktioner som lager og transport, salg og administration. Udfra disse nøgletal analyseredes en problem-filials mindre tilfredsstillende resultat som f.eks. 1. »for lidt fortjeneste i forhold til anvendt kapital til lagerfinansiering og kreditgivning«, 2. »for høje omkostninger i forhold til salget«. Afhjælpende foranstaltning: ikke en nedskæring af omkostninger o.s.v., men en salgskampagne med henblik på øget omsætning, fordi »salget pr. capita« er lavere end gennemsnittet, derfor skal salgsarbejdet intensiveres. Der er nok lagerplads og personale til at gennemføre det forøgede salg. Derfor ingen forøgelse på disse felter, men bedre udnyttelse af de eksisterende faciliteter.

Disse tabeller var samlet i store, sorte ringbind, som Herbert medbragte til interne møder. Kun inderkredsen omkring ham havde adgang til tallene, derfor var hans metode og analyser omgærdet med mystik. Det vil

sige, at han udstedte sine ordrer med afstukne mål, der skulle opfyldes inden for en vis tidsfrist, men som regel uden at der blev givet modtageren lejlighed til at komme med spørgsmål eller gøre indvendinger. Heri var hans metode gammeldags. Det ville efter min mening have været mere formålstjenligt, om der i hvert tilfælde havde været en forudgående, grundig informering til de respektive, lokale ledelser som grundlaget for hovedkontorets direktiver. I Herberts tid var hans metode utvivlsomt succesfuld. DBC-gruppens årlige regnskab viste et regelmæssigt 15-20% udbytte af den investerede kapital med konsolidering frem for dividende. Aktierne regnedes på børsen som et guldrandet papir, d.v.s. investeringsobjekt for pensionsfonds og forvaltningsinstitutter. Men det skulle vise sig, at der hos mange lokale ledere var harme over hovedkontorets og især inderkredsens »vi-alene-vid« fremgangsmåde. Det mærkedes snart efter Herberts død. En efter en gled hans nære medarbejdere ud af billedet – enten pensioneredes eller overgik til anden ikke-kontrollerende beskæftigelse. Slagordet var nu »decentralisering« og »branch autonomy« (d.v.s. selvstyre for filialerne). De første par år udviste givetvis en højere nettomargin fra salget, men samtidig en voldsom opgang i kassekredit til lagerfinansiering og udvidet kundekredit.

Herberts personalepolitik kunne tolkes som streng, men retfærdig – i hvert fald af dem, der trivedes under hans styre. Han udstedte et ret detaljeret direktiv for behandlingen af personalet, der i hans tid talte 2.900 medarbejdere. Han oprettede et personalepensionsfond – et af de første i fødevarerbranchen, og dets administration og ydelser var blandt de bedste i landet. Han tålte ingen vilkårlighed, favorisering eller »syndebuk«-fremgangsmåde. Han var overvejende skeptisk over for ledere, der var medlemmer af 'fraternities' (d.v.s. broderskaber) som f.eks. Rotary-klubber, frimurerloger, ja selv lokale klubber inden for fødevarerbranchen. Også »public school boys« med hvad han kaldte »the Old Boys' Net« var en af Herberts sentenser, jeg vel husker – og ikke altid lige velfortjent – især ikke sat i forbindelse med hans udsete efterfølger, Robert Banks Skinner, der var en »Old Rugbeian« (fhv. elev fra den berømte Rugby kostskole). Her kunne Herberts skepsis tolkes som »sure rønnebær«, idet hans egen skole i Oldham efter sigende var nedrevet i forbindelse med et bygningssaneringsprogram.

Alt i alt er billedet af Herbert som forretningsmand nuanceret. Han var i de fleste henseender forud for sin tid med moderne ideer om videnskabelig, statistisk forretningsledelse frem for den pragmatiske, fleksible facon, som praktiseredes både af hans forgænger og siden af hans efterfølgere.

Men hans achilleshæl var måske en udpræget individualisme. Der var en fjernhed – en barriere, som også inderkredsen følte. Ingen kendte ham tilbunds eller stod på fortrolig fod med ham udover visse forretningsanliggender, som han forlangte oplyst i alle enkeltheder.

En af hans medarbejdere, der har kendt ham meget længere end jeg, hævder, at FH var sygeligt bange for sammensværgelser mod ham. Han så sine meddirektører som rivaler, der pønsede på at afsætte eller bagvaskede ham. Personligt kan jeg bekræfte denne udtalelse for hans sidste år, men det påstås, at karakteristikken gælder hele hans funktionstid, og det finder jeg vanskeligt at forstå, men det forklarer, at han som personlighed næppe var en »happy« mand.

Inden for DBC blev Banks Skinners afgang indledningen til en nedværdigende magtkamp – mest bag kulisserne – om, hvem der skulle efterfølge Herbert, der nu igen var alene tilbage på toppen. Det udviklede sig til, at Herbert underhånden lod flere af kandidaterne forstå, at netop han var den udvalgte, og dermed startedes en »greasy pole« forestilling (yndet gl. konkurrence om hvem der kan klatre til toppen af en glat stang, der på visse steder er indsmurt i fedt), som han morede sig over – noget helt ukarakteristisk for ham. Enkelthederne lader sig vanskeligt rekonstruere – også fordi jeg på det tidspunkt blev alvorligt syg og tilbragte flere måneder på hospital og i rekonvalescens. Herbert selv undergik en forandring. Personlige sorger berørte ham utvivlsomt. Inden for et år døde hans bror, Stanley, og to af hans nære venner. For første gang – han var dengang 73 år – forekom det, som om han havde mistet 'gnisten'. Han besøgte mig et par gange på hospitalet, og hans måde at berette om selskabet – spøgefuld og ironiserende – forekom mig helt modsat hans hidtidige indstilling, da selv minutiøse forhold kunne antage stor – ofte, alt for stor – betydning. Jeg slog det dengang hen med, at han ikke ønskede at belaste mig med forretningsproblemer, og at helbredet og familielivet var langt vigtigere. Men det var en usædvanlig indstilling hos en mand, der såvidt jeg husker, sjældent eller aldrig tog sig en ferie, ja faktisk lod forretningen helt dominere sit privatliv.

I sommeren 1968, da jeg kom tilbage til DBC efter sygdommen og en veloverstået operation, fandt jeg ham igen forandret. Han havde netop været i Danmark til den årlige generalforsamling, og mødet med de danske medlemmer var forløbet stormfuldt. En kreds af »ungtyrker« havde åbenbart antydnet, at det var på tide, han gik. Herbert afbrød opholdet, og i stedet for som sædvanligt at sejle tog han den næste flyvemaskine hjem til England. Derefter blev der i Danmark taget skridt til at sætte

ham ud af spillet. En taktløs fremgangsmåde over for skaberens af et selskab, der varetog en dansk eksport, som var af national betydning – d.v.s. mærkbar på handelsbalancen.

Herbert optog det som en udfordring. Man skulle ikke anse ham for afskrevet. DBC var hans værk. Han var ingen »stuffed shirt« (udstoppet dukke), og han mente endnu at kunne regne med støtte fra aktionærkredse, der kendte ham. Igen var han fyr og flamme, men kom sjældent på kontoret. Han tilkaldte sine nære medarbejdere til Møllergården i Digs-well, hvor der blev lagt planer til en salgskampagne (TIME) i 1969, opførelsen af en kæmpe »cash & carry« ved motorvejskrydset M6/M62 nord for Manchester samt for et DBC-initiativ med henblik på £-sterlings overgang til decimalsystemet i 1971. Før jul 1968 udsendte han i personalebladet, »Trend« et 'flammende' program for fremtiden, hvorfra kan citeres:

In facing the future we need new ideas, new things to sell,
new outlets to sell them to. To do this we shall have to be
tough in a ruthless world; many cherished traditional notions
will have to go overboard.

(for at kunne gå fremtiden i møde har vi brug for nye idéer, nye varer at sælge og nye kunder, som vi kan betjene. For at kunne gennemføre det er det nødvendigt at træffe hårde beslutninger i omgivelser, hvor konkurrencen bliver stedse skarpere. Der er mange 'hellige køer', som vi kommer til at slagte.)

Det blev også hans svanesang. Meddelelsen om hans død julemorgen 1968 kom som et kølleslag for hans nære medarbejdere. Der var ingen naturlig efterfølger, og i de følgende år rasede der en ofte grotesk magtkamp, der må udgøre et senere og ikke opmuntrende kapitel i DBC's historie. Men hvis man ved Herberts død gør status over selskabet, kan det resumeres med, at han efterlod et så godt som gældfrit firma (d.v.s. ingen bankgæld) med enorm anseelse i den engelske fødevarersektor, et personale som han helt og holdent havde inspireret, og som var stolte over at være medarbejdere i *deres* selskab, i hvilket mange havde tilbragt hele deres liv.

Det er vel også på sin plads at tilføje, at der efter hans død indsamledes til en mindefond: »Frank Herbert Anglo-Danish Scholarship Fund«, og at man fra Danmark bidrog væsentligt til dets midler. Det var bestemt i

fundatsen, at danske og engelske kulturelle institutioner skulle tilgodeses samt tildeling af rejselegater til danske og britiske studerende inden for fødevarebranchen.

Harald Plum og Det Transatlantiske Kompagni

– organisation og metoder

AF PER BRO

Den Danske Landmandsbanks krak i 1922 kom på et skelsættende tidspunkt i Danmarks økonomiske udvikling, og dets omfang og følger fik afgørende betydning for samfundets videre udvikling. Alene størrelsen af det tab, Harald Plum og Det Transatlantiske Kompagni påførte banken, gør, at hans og kompagniets virksomhed berettiger til en nærmere analyse. Denne artikel af kandidatstipendiat, cand.phil. *Per Bro* bygger på et speciale i historie, afleveret ved Københavns Universitet januar 1980: »En historisk – i den økonomiske udvikling indpasset – skitse over Harald Plum's og »hans« Transatlantiske Kompagni's virke fra starten og frem til 1922, samt nogle betragtninger over virkningerne heraf på Landmandsbankens stilling i 1922«.

Indledning

Landmandsbankens krak fremstår nok i folks bevidsthed som en enestående katastrofe, og det var det på sin vis også, selv om bankkrak i århundredets første del ikke var noget usædvanligt fænomen¹. Det, der gjorde Landmandsbankens til noget helt enestående, var bl.a., at det var Skandinavien's største bank, der krakkede, at dens næsten enevældige direktør, Emil Glückstadt, havde skabt sig et image som Danmarks måske eneste finansmand af *virkelig* internationalt format², og at bankens helt dominerende stilling og ekspansionslyst betød, at den blev den naturlige bankforbindelse for virkelystne forretningsfolk. Årsagerne til, at den krakkede, kan ses som et samspil mellem selvforskyldte og udefra kommende omstændigheder:

Den offensive ekspansionspolitik, man særlig efter Emil Glückstadts tiltræden havde ført, både i henseende til kapitaludvidelser og opkøb af andre banker, havde, parret med hans enorme autoritet og selvbevidsthed som finansgeni, gjort banken noget upopulær i store dele af den hjemlige finansverden.

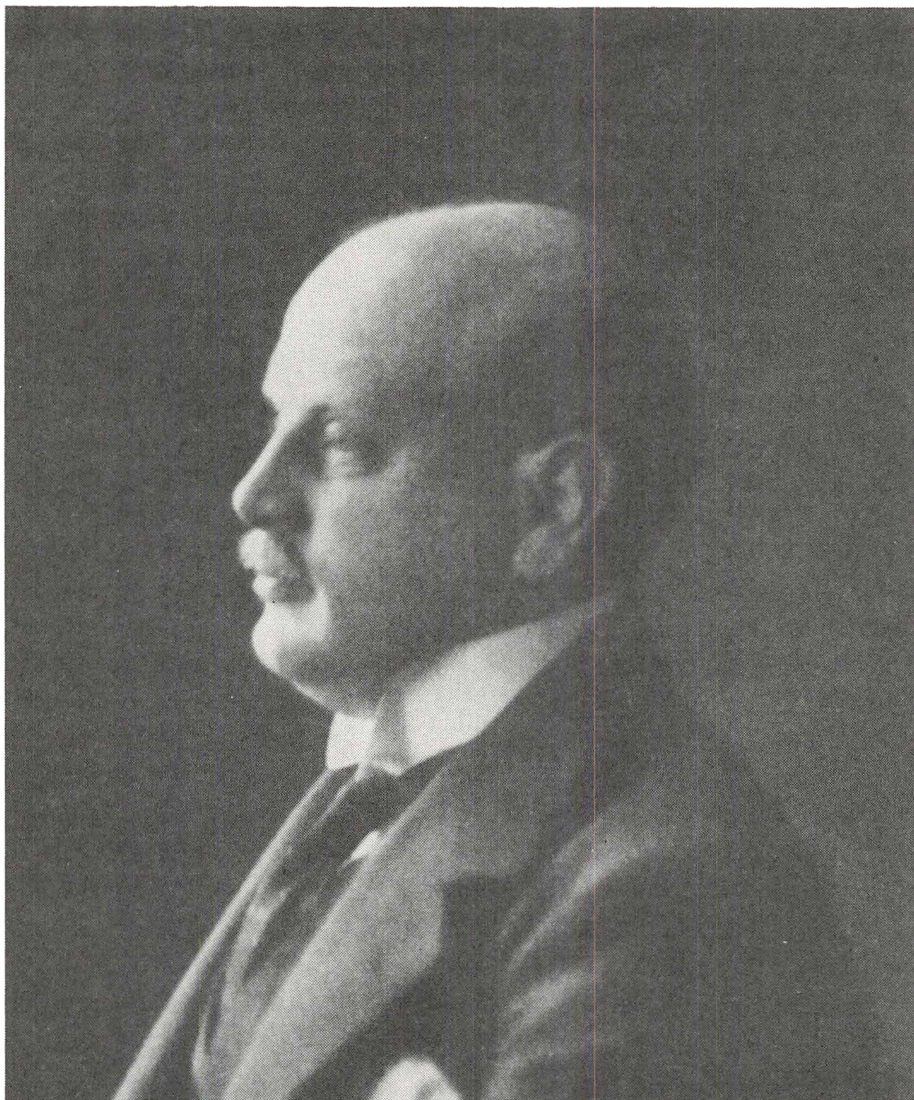
Glückstadt og hans meddirektører, især Ove Ringberg, samt deres familier og venner, private og forretningsmæssige, havde været ivrige deltagere i store aktiespekulationsforretninger. Disse havde form af både ren spekulation og støtteoperationer for bankkunders egne aktiers kurser. Reglen var, at overskud udbetaltes deltagerne, medens banken dækkede underskud.

Efterkrigs-krisen ramte erhvervslevet hårdt, og mange firmaer krakkede, især fordi krigens unormale markedsforhold havde skabt mange ellers ikke-levedygtige foretagender. Dette måtte påføre deres bankforbindelser meget store tab, og Landmandsbanken havde tiltrukket mange af krigstidens store, visionære forretningsfolk, hvoraf flere var af en sådan karat, at samfundsrevsere i deres ofte berettigede jagt på dem også kom til at skyde på banken³.

Bankens handlekraft var i den kritiske periode hæmmet af, at Glückstadt havde tidsrøvende gøremål uden for banken og samtidig var syg. Ringberg, der stod for aktiehandlen, var blevet »sindssyg« og kunne ikke disponere normalt⁴, hvilket enten undgik kollegernes opmærksomhed, ignoreredes eller fortiedes af frygt for offentlighedens reaktion.

Meget af dette havde banken måske kunnet overleve ved venners hjælp, hvis man i nogle år havde spændt livremmen kraftigt ind. Nu hævdede kredse omkring den gamle bankledelse, at det netop var H.N. Andersens bagholdsangreb, der gav banken dødsstødet og tog livet af Glückstadt, hvor i al fald banken kunne have været reddet. H.N. Andersens handle-måde gjorde afgjort ikke forholdet lettere for banken, og jeg mener ikke, hans erklæringer om forholdet var ganske dækkende, men heller ikke, at han havde kunnet ændre hændelsesforløbet, selv om han havde villet, thi dertil var banken kommet *for* langt ud.

Alt dette er imidlertid kun spekulationer, for inden krisen satte ind, havde Det Transatlantiske Kompagni (DTK) koncernen allerede påført banken enorme tab. De konstateredes først efter Harald Plums udtræden af koncernen, men dispositionerne bag dem foretoges i hans tid som leder. Tabet pr. 31.12. 1922 opgjordes til ca. 210 mill. kr.⁵. Jeg vil endda vove den påstand, at DTK aldrig nåede at blive solvent⁶. Havde banken ikke haft dette lig i lasten, *ved* man ikke, hvordan det kunne være gået, men

Harald Skovby Plum (1881-1929). Født i Assens og død på Thorø, men i mellemtiden havde han været vidt omkring. På papiret gjorde han under og umiddelbart efter 1. verdenskrig United Export Company/Det Transatlantiske Kompagni til et dansk verdensfirma på linie med Ø.K., men i realiteten var hans koncernopbygning en illusion, som i 1922 kostede Den Danske Landmandsbank og dermed samfundet ca. 250.000.000 kr. Hvor han søgte at gøre sig til Danmarks største handelsmand i nyere tid, lykkedes det ham at skabe den største fallit i landets økonomiske historie. Da han i 1929 truedes af endnu en fallit, begik han selvmord på sin private ferie uden for Sødebyen, en ø han havde købt for en del af sit udbytte fra det transatlantiske eventyr.

Billedet stammer fra »Dagbogsblade« bd. 3 s. 226, og Harald Plum gav det selv underteksten: »Han er en af de første, der skal skydes.« Det antyder dog ingen selverkendelse, men refererer angiveligt de revolutionære arbejderes følelser for ham i 1920.

med aktiekapital og reserver samt dertil 40-50 mill. kr. tabt på forhånd på ét engagement, *var* slaget tabt.

Det ville være rart, om man kunne underbygge dette med et fuldstændigt talmateriale, men det tillader forholdene ikke, eftersom koncernfirmaerne ved rekonstruktionen i 1922 spredtes for alle vinde, og det gør en opgørelse til en opgave langt ud over dette arbejdes rammer. På den anden side underbygger Bankkommissionens revisor i DTK sammenhæng, Axel Andersen, mere eller mindre påstandene⁷, så jeg anser dem for støttet så langt, at der ikke kan være nogen tvivl om DTK's altafgørende rolle i Landmandsbankens døds-kamp.

Under undersøgelser af en sag som dette krak kommer man uundgåeligt ud for to problemer i materialets indhold: engagements- og underforståelsesproblemerne:

Krakket dramatiseredes stærkt gennem fremsættelsen af urigtige erklæringer fra både banken og anden side, politisk røre og den af Rigsdagen nedsatte undersøgelseskommissions arbejde med offentliggjorte forhørsreferater og trykte beretning. Det skete i en tid, hvor samfundet udsattes for svære brydninger både mellem stor- og småindustri, privateje- og kooperations-tanker, konservative, socialdemokratiske og revolutionære ideer. Krakket havde et sådant omfang og samfundsmæssig og økonomisk betydning, at ingen har kunnet sige sig neutral. »Gud og hvermand« var enten involveret i bankens operationer, »led« under dem eller kunne som en af de få prise sig lykkelig over at være forbigået. Man var enten en beundrer eller hader af Glückstadt og var enten for en tilbudsgående undersøgelse eller for at stille sig tilfreds med de fundne syndebukke og dermed give banken en chance for at komme sig igen. Resultatet af dette er en litteratur, der tager stærkt parti i sagen efter forfatterens interesser eller sympatier⁸. Underforståelsesproblemet opstår ved, at mange forfattere ganske naturligt har antaget, at læserne kendte historien og personerne i forvejen, og derfor har indskrænket sig til et par personlige bemærkninger⁹.

Ovenstående har dannet grundlag for en 2. generationslitteratur, der argumenterende bygger videre på den oprindelige engagementslitteratur¹⁰. Denne litteratur er ligeså svært- eller uanvendelig som den oprindelige og kæmper endnu i 3. generation, præget som den er af »religiøs« overbevisning, en stædig kamp mod den nyopdukkede, videnskabelig undersøgende litteratur¹¹, der behandler emnet af interesse for sagen fremfor at benytte det som springbræt for en principiel forkyndelse.

I konsekvens af min mening om det allerede skrevne vil artiklen hoved-

sagelig bygge på de primære kilder og værker ud fra den betragtning, at Bankkommissionens folk har samlet det materiale, de har anset for væsentligt¹². Det giver naturligvis en udpræget ensidighed i stoffet, men den har jeg søgt at neutralisere dels gennem en ret kritisk brug deraf og dels ved en vejning af de impliceredes udsagn.

Emnet har et sådant omfang, at en fuldstændig gennemgang på dette sted er en umulighed, men jeg mener at have opbygget et skelet, hvorpå interesserede kan bygge videre, skønt en vis forhåndsviden om Harald Plum, DTK og forholdet til banken vil øge udbyttet af artiklen.

Jeg skal først i forbindelse med en omtale af Axel Andersens arbejde fremsætte nogle principielle bemærkninger om regnskabssyn, aktionærsolidaritet og kapitaler inden for koncernen. Herefter kommer en kort beskrivelse af Harald Plums start i erhvervslivet. Den følges af en generel koncernbeskrivelse og -analyse: strukturen i de forskellige udviklingsfaser, erhvervslivets vilkår efter 1914, koncernens ekspansion efter 1914, koncernopbygningen og Dansk Udenlandsk Revisions Anstalts placering deri samt nogle ord om persongalleriet. Herefter følger 3 koncerndels-analyser, der tilsammen skulle beskrive koncernens udvikling: først en analyse af udviklingen i Brasilien, som eksempel på hvad et oprindeligt engagement kunne udvikle sig til, derpå en analyse af koncernens virke i Rusland, den tap hvorom meget af udviklingen kom til at dreje sig, og endelig en analyse af Dansk Stål Industri som et eksempel på, hvad koncernens virke i Danmark udviklede sig til. Artiklen slutter med først et forsøg på en analyse af baggrunden for bankens redningsaktioner over for koncernen 1920-21 og derefter en konklusion på artiklen¹³.

Om bankkommissionens kritik af DTK – og om kapitalforholdene i koncernen

En meget stor del af en ære, man i almindelighed tillægger L.V. Birck for, som Bankkommissionsmedlem, at have udredet trådene i DTK koncernen, tilkommer i virkeligheden statsautoriseret revisor Axel Andersen. En sammenligning af Bankkommissionens Beretning med indholdet af hans revisionsberetninger viser¹⁴, at størstedelen af materialet er fremskaffet, bearbejdet og forelagt kommissionen af ham og ikke af L.V. Birck. Det er et herkulesarbejde, Axel Andersen har udført. Der er foretaget en revision i hovedtræk, og andet og mere har det ikke kunnet blive, thi han beklager flere gangen materialets mangelfuldhed og roderiet i papirerne. Dertil

kommer ofte en virksomhedsanalyse i bredere forstand. Arbejdet har ikke alene bestået i at gennemgå regnskaber, protokoller, bilag og breve, hvilket har været et stort arbejde selv med ansattes hjælp, men også i at fremskaffe materialet inden for den stramme tidsramme, der har været givet. Da flere af DTK's gamle folk stadig sad i deres stillinger efter hovedselskabets rekonstruktion med navneforandring til Externa (medio 1922), kan man nemt forestille sig, at han ikke har mødt overvældende megen samarbejdsvilje. Hertil kommer, at Harald Plum og Albert Jørgensen fra Dansk Udenlandsk Revisions Anstalt (DURA), der næsten ene af alle sad inde med netop de oplysninger, han havde brug for, måtte anses for uvederhæftige og afgjort også var usamarbejdsvillige (uanset påstandene i »Dagbogsblade« bd. 4). Frem til medio 1923 afleverede han mindst 12 beretninger på ialt ca. 500 sider. Senere omskrev han 7 af dem og lavede mindst 1 ny til retssagen mod Harald Plum. Da de indtager en meget central plads i hele materialet¹⁵, og der kan være stor forskel på en drifts- og en anklagemæssig bedømmelse af et regnskab (f.eks. forskellen på at skulle se frem i tiden, og på at vide, hvad der er sket), skal jeg fremsætte en række betragtninger om og i tilknytning til hans arbejder:

Axel Andersen er anklager. Han anvender ofte udtryk som: »I lys af de senere begivenheder (...) burde være udgiftsført straks«. Det er naturligvis en synsvinkel, anklagere kan anlægge, men fra et driftsmæssigt synspunkt behøver det ikke at være ubetinget rigtigt. For et nystartet firma var og er det normal praksis at overføre det første, store underskud til en etableringskonto og derfra foretage afskrivninger fremfor straks at udgiftsføre beløbet. Det første tab kan ses som en erfaring, man har »købt« og skal bruge til at hente senere fortjenester hjem med. Man kan ikke, som han gør, sige, at når et firma vedbliver at give underskud, så burde også det første straks have været udgiftsført. Det er derimod, som han bemærker, forkasteligt at vedblive at overføre nye underskud til kontoen. I modsætning til det første underskud må man også medgive ham, at en meningsløs overpris bør udgiftsføres straks, når fejlpositionen opdages, fremfor at blive gemt bort som etableringsudgifter.

Axel Andersen fremsætter i sine beretninger to specifikke betragtninger, som bør diskuteres for at klarlægge realiteterne inden for koncernen. I beretningerne om Bech, v. Siehlen & Co., om de sydamerikanske selskaber (Union Trading Co.) og om DTK/DURA har han nogle bemærkninger om det forkastelige i, at DTK bevilger bl.a. de to firmaer tilskud til nedbringelse af deres underskud. I beretningerne om Dansk Italiensk Export Co., om de sydamerikanske selskaber (Sydamerikansk Plantage-

selskab) og om DTK/DURA har han ligeledes nogle betragtninger over det forkastelige i, at firmaerne ikke har kunnet få deres egenkapital overført. Den bliver i moderselskabet, hvor den anvendes til andre formål, og kapitalejeren (datterselskabet) modtager en forrentning af egenkapitalen, der er lavere end den, man har måttet betale for en erstatningskapital fra moderselskabet. Axel Andersen kritiserer dispositionerne, fordi aktionærerne i de forskellige selskaber ikke er identiske, og de ikke hæfter solidarisk selskaberne imellem. Man stiller i medfør af ovenstående nogle af dem dårligere end naturligt, for at andre kan opnå uberettigede fordele. Naturligvis har han ret, men der kan dog ansøres et par modificerende argumenter, fordi koncernopbygningen var, som den var.

Selskaberne og deres bestyrelser havde alle givet sig ind under Harald Plums overhøjhed. Ved at gå ind i DTK koncernen og slutte standardkontrakten måtte de vide¹⁶, at de opgav en del af deres selvstændighed og dispositionsfrihed. Man kan ikke uden videre fornægte Harald Plum hans ret til at handle, som han gjorde, men Axel Andersen anså det med rette for yderst forkasteligt, at han ikke gjorde delegerationer, bestyrelser og generalforsamlinger bekendt med de trufne dispositioner og søgte deres sanktion dertil. På den anden side må man, når man klandrer Harald Plum for at skalte og valte med midlerne, også kritisere de andre for, at de lod ham gøre det¹⁷.

I 1921, hvor tilskuddene ydedes, må man retfærdigvis sige, at man ikke favoriserede nogle aktionærer på andres bekostning¹⁸. Både hoved- og datterselskaber og dermed også Landmandsbanken var i virkeligheden allerede reelt stærkt insolvente, om end det endnu ikke var erkendt. Harald Plum flyttede blot rundt på underskudsstørrelser mellem insolvente firmaer. Dispositionerne var ligegyldige, fordi det, når kapitalen var tabt, var banken, der skulle effektuere betalingen, uanset hvor underskuddet endte.

Så længe firmaerne var solvente, var de, der kunne blive stillet dårligere ved dispositionerne, fremmede aktionærer, dvs. andre end DTK eller et af dets 100% ejede datterselskaber, men »fremmede« var et flertydigt begreb. Blandt de ikke 100% ejede selskaber var en række firmaer, hvor »fremmede« betød de tidligere ejere, der foruden direktørstillinger i de overtagne firmaer havde modtaget en aktiepost som goodwill for de overtagne forretninger. En anden gruppe »fremmede« var medlemmer af DTK kredsen, der »købte« en aktiepost for straks at genbelåne den til købspris hos DTK eller banken. Endelig var »fremmede« i flere tilfælde andre datterselskaber. Det skal dog siges, at der netop i de fire nævnte firmaer også var *fremmede* aktionærer¹⁹.

Man kan argumentere for, at aktionærerne til en vis grad *var* solidariske. DTK var et holdingselskab, ejede en række aktieposter i koncernens selskaber og anvendte disse aktier som sikkerhed for banklån. De lånte penge genudlåntes til eller geninvesteredes i datterselskaberne. Hvis et af disse måtte likvideres, måtte dets aktier nedskrives, og DTK's depotværdi ville falde, så man måtte indskrænke sin kredit til de øvrige selskaber. Hvis det skulle vise sig, at DTK ville miste penge på likvidationen ud over aktiebesiddelsen, ville det yderligere mindske koncernens kreditværdighed. Hertil kommer, at en konstatering af, at et af selskaberne var mindre solidt, end man havde givet udtryk for, ville medføre en mere kritisk holdning til de andres regnskaber. Man må sige, at aktionærerne i de enkelte selskaber langt hen ad vejen på grund af koncernopbygningen og selskabernes indbyrdes afhængighed måtte være solidariske med resten af koncernen. Man kan i denne forbindelse kalde det absolut forkasteligt, at Harald Plum ikke selv ville vise den samme solidaritet, som aktionærer og bank måtte, over for den af ham ledede koncern. Crown Butter Export Co. gruppen, der var hans »eget« firma, blev omhyggeligt holdt uden for koncernen og fik sin risiko minimeret²⁰.

Man må endelig, når man fra vore dage ser tilbage på hændelserne og udtaler sin fordømmelse, hele tiden skelne mellem, hvad der er forargeligt i dag, og hvad der var det målt med tidens alen. Man må også holde sig for øje, at selv om man med tidens målestok kunne forarges over en handling, så kan man ikke forlange, at folk skal handle efter moralens bud, men kun efter lovens bogstav. Det er en skelnen L.V. Birck ofte, og Axel Andersen ind imellem, havde svært ved at foretage.

For at lette forståelsen af DTKs låneforbrug kan der være grund til – inden behandlingen af Harald Plum og hans koncern – at se på begrebet kapital samt kommentere dens anvendelse inden for DTK. Begrebet kan opdeles i to kategorier efter afkastkravet. Aktiekapital eller egenkapital, der er uopsigelig, men giver forholdsmæssig medejendomsret, og som, hvis ikke andet er bestemt, er videretransportabel og giver forholdsmæssig medbestemmelsesret, er »kan« kapital, eftersom den *ikke* skal forrentes med en bestemt rentesats til faste terminer og står sidst i rækken af krav ved ophør. I modsætning hertil er lånt kapital, der er opsigelig, men uden forholdsmæssig ejendomsret og normalt uden direkte medbestemmelsesret, »skal« kapital, da den *skal* forrentes og afdrages efter forudbestemte regler til faste rentesatser og terminer.

Inden for den snævrere DTK koncern var der imidlertid reelt ikke ret mange tilfælde, hvor man kunne foretage denne skelnen eller tale om egenkapital overhovedet. Formelt var forholdene naturligvis i orden, men

World Address Transoceanic
Telephone Central 808

Cable A. B. L. 4th and 5th Edition
Lithers' Front

Det Transatlantiske Kompagni A/S
The Transatlantic Company Ltd.
Copenhagen
Bredgade
Denmark d. 24 December 1921.

Til

Formanden for Det Transatlantiske Kompagni A/S.,
Herr Etatsraad E. Glückstadt,
S.K. D.M.

Holmens Kanal 12/14.

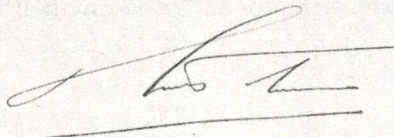
I henhold til behagelig Samtale af Dags Dato med Herr: Direktør C. J. Michaelsen bekræfter jeg herved Aftalen om, at jeg fratræder min Stilling i Det Transatlantiske Kompagni's Direktion og Bestyrelse pr. 31/12 d. Aar. Samtidig meddeler jeg, at jeg stiller samtlige mine Mandater i de med Det Transatlantiske Kompagni associerede Selskaber til Deres Disposition. Konference om ~~er~~ Afvikling afholdes med Herr C. J. Michaelsen.

Endvidere frafalder jeg ethvert Krav paa Kompagniet og bekræfter, at jeg stiller alt, hvad jeg ejer pr. 31/12 d. Aar til Kompagniets Disposition efter nærmere Opgørelser og efter Aftale med Herr C. J. Michaelsen til Afhjælpning af de Tab, der er frenkonne, derunder til endelig Afvikling af de ved forskellige Conferencer omtalte Differencer.

I den Udstrækning, det ønskes og det er muligt for mig, stiller jeg mig for Fremtiden til Kompagniets Disposition

og skal gøre mit Yderste for at lette den paabegyndte Reorganisation.

Med Høfjagtelse

gik man ned under overfladen, var sagen en ganske anden. Som holdingselskab havde DTK kun sin egenkapital samt afgifter og udbytter fra datterselskaberne til at dække sine egne kæmpeomkostninger, forrente sin bankgæld, investere i datterselskaberne og betale udbytte til aktionærerne. For at komme ud over dette problem foretog man forskellige manipulationer:

Når DTK startede et nyt selskab eller købte sig ind i et bestående, belånte man omgående de overtagne aktier til købsprisen i Landmandsbanken. Man skaffede sig altså »skal« kapital for at kunne etablere »kan«, og hvis det ny selskab ikke gav overskud fra starten, måtte man hente penge til renter og eventuelle afdrag andetsteds. Man havde inden for koncernen den regel, at DTK uden videre ydede datterselskaber kredit svarende til halvdelen af deres aktiekapital, medens der skulle forhandles om kreditydelser derudover. Med tiden slappedes reglen dog betydeligt. Denne kreditydelse var ikke som aktierne umiddelbart genbelånbar i banken. Når den derfor blev for stor, og datterselskabet stadig ikke ejede likvid kapital²¹, overtog DTK simpelthen en kapitaludvidelse, som man modregnede på selskabets gæld og belånte i banken. Man havde som foran skaffet sig »skal« kapital ved at etablere »kan«, men tilfældet her var langt grellere. Ved overtagelse og etablering kunne man håbe på, at »kan« kapitalen ville kunne komme til at give et afkast, der kunne dække omkostningerne ved den tilsvarende »skal« kapital, men nu drejede det sig om penge, som datterselskabet allerede manglede i sin likviditet ud over den først belånte egenkapital. Man havde altså forøget »skal« kapitalen på et tidspunkt, hvor evnen til ikke at kunne forrente den allerede havde vist sig i den hidtidige drift.

For at DTK kunne få tilstrækkelige driftsmidler, måtte datterselskaberne allerede fra starten udvise overskud. Jo større underskud og gæld de havde og påførte DTK, jo større overskud måtte de udvise for at holde

Brev til Emil Glückstadt, hvori Harald Plum meddeler ham sin fratræden fra Det Transatlantiske Kompagnis ledelse. Uanset brevs form og umiddelbare ordlyd er det et kapitulationsdokument. Samtalen med C. J. Michaelsen har sikkert ikke været behagelig for Plum. Hans frafald af alle krav på firmaet og stillen alle sine midler til disposition som dækning for tabene har antagelig været en betingelse for, at han fik lov at trække sig tilbage.

Det skal påpeges, at han længe forinden havde stiftet Harald Plums Legatstiftelse og overdraget den størstedelen af sin formue, så da tiden kom, undgik han at skulle bidrage væsentligt til at reducere koncernens tab. Da legatstiftelsen fik en stor del af sine indtægter i form af hans tantieme fra DTK, og da dens ejendom Treldenæs's ombygning finansieredes af DTK, kom stiftelsen endog til at koste firmaet et anseeligt beløb (se Bankkommissionens Beretning, Bilag s. 269-71).

Brevet ligger i Bankkommissionens Arkiv pk. 23 i Rigsarkivet.

maskineriet kørende. Havde Harald Plum haft evnerne eller interesseret sig derfor, skulle han have indset, at et firma, der kørte med underskud, måtte, samtidig med at forrentningen af underskuddet forøgede dette, have et stadig større overskud for at kunne klare forrentningen, hvilket er en umulighed.

Med den belåning af fondsbeholdningerne DTK praktiserede, var man nødt til at sikre sig, at aktierne ikke udviste lavere handelsværdi end den, man havde belånt dem til, hvis depotværdien skulle dække lånebeløbet. Eftersom kun relativt få af selskaberne havde cirkulerende aktier²², var det ikke det helt store problem, da man selv beherskede regnskabsafslutningerne. Man kan så sige, at kapitaludvidelserne, i realiteten kredit- eller underskudskonverteringer, var tomme og meningsløse handlinger, men det er desværre ikke tilfældet, for den forøgede værdiløse kapital anvendtes som værdifuld lånesikkerhed i banken. Hertil kan indvendes, at det i den sidste ende kunne være ligegyldigt, om banken havde ydet en blankokredit for beløbet eller havde et værdiløst depot som sikkerhed. Når det *var* kommet dertil, var det rigtigt, men spørgsmålet er også, om man uden depotsikkerhed ville være kommet så langt ud i uføret.

Hvis DTK's gæld til banken havde været en blankokredit, ville det have betydet periodiske overvejelser om kreditværdigheden, f.eks. ved låneudvidelser. Når det var lån mod depotsikkerhed, ville kreditudvidelser vække langt mindre opmærksomhed. Bankens risiko øgedes ikke som ved blankokrediten, så længe depotet havde den opgivne værdi²³. Denne holdtes i Harald Plums tid kunstigt oppe gennem de kontrollerede regnskaber. Da banken skred ind, var man så langt ude, at man kun havde valget mellem at fortsætte kreditgivningingen eller erkende koncernens og dermed bankens egen fallit.

Tager man argumenterne om kapitaler, der i virkeligheden kun var camouflerede underskud, i betragtning, når man læser Axel Andersens kritik af kursregulering af de udsendte kapitaler og fremhævelsen af de derved indvundne »hemmelige« reserver, og Harald Plums begrundelse for at foretage reguleringerne, bliver disse endnu mere suspekte. Selv under normale forhold ville det være forkasteligt, thi så længe firmaerne arbejdede, var kapitalen ikke-hjemtagelig, og man havde ingen garanti for, at de gunstige kurser ville holde, til pengene kunne hjemtages. For DTK gjaldt dette så meget desto mere, som der jo netop ikke var tale om udsendt kapital-i-behold, men om underskudskonvertering og kapitalisere, uerholdelige fordringer – og ingen af delene var realisable eller hjemtagelige.

Harald Plums start i erhvervslivet

Vil man prøve at forstå et menneske og dets handlemåde, må man nødvendigvis søge at forstå dets baggrund. Harald Skovby Plum blev født i Assens i 1881 som søn af den lokale storkøbmand. Foruden købmandsforretningen drev familien en smørekспортforretning med en generel import/eksport afdeling. Hjemmefra skulle han derfor have visse forudsætninger for at kunne skabe sig en levevej inden for handel, men læsning af »Dagbogsblade« giver tydeligt bevis for, hvor ødelæggende barndoms- og ungdomsårenes forretningsmilieu havde været for den ikke overbegavede, men ukritisk beundrende købmandssøn i hans senere liv²⁴.

Forretninger af barndomshjemmets type var i sandhed blandede landhandler. Ejerne bestræbte sig på at dække alle kundekredsens behov. Samtidig søgte de at holde så mange som muligt af stedets aktiviteter under egen hat. De var, hvis stedet gav grundlag derfor, import- og eksportforretninger, trælast-, korn- og foderstofhandlere, fabrikanter, bank- og købmænd. De var lokale småkonger og udgjorde en klasse af stands- og selvbevidste handelsfolk.

Lad så være at den dagbogsmæssige karakter mangler i størstedelen af »Dagbogsblade«, og at dens værdi som sandhedsvidne er yderst diskutabel, men billedet af barndom og skoletid står *for* stærkt til, at det kan ignoreres. Det billede, han søger at tegne af sig selv, er i fuld overensstemmelse med købmandsstandens idealer, men realiteterne er anderledes. Standens ofte ægte sociale ansvarsbevidsthed over for de ansatte er hos ham blevet til skånselsløs udnyttelse af omgivelsernes gode navn og rygte, arbejdskraft og økonomi til fremme af egne øjeblikkelige drømmesyn²⁵.

Harald Plum læste en tid i Århus, hvor han boede hos morbroderen Harald Skovby, der var direktør i Århus Privatbank. Efter onklens død og en uoverensstemmelse med skolen rejste han til København, hvor han tog studentereksamen og derefter studerede jura. Han blev cand jur. i 1905, men allerede inden den afsluttende eksamen havde han startet et manuduktionsfirma. Selv om hans virke heri blev ret kortvarigt (han var også sagfører en tid), er episoden langt fra uden betydning for hans videre karriere, thi i studietiden og gennem manuduktionsfirmaet kom han i forbindelse med mange af de mennesker, der i årene frem til hans død i 1929 dannede kernen i hans bestyrelser²⁶.

I 1907 startede Harald Plum sin første egentlige forretning: The Butter Export Co., der dog snart skiftede navn til: The Crown Butter Export Co. Han fik en del startvanskeligheder, angiveligt fordi hans bankforbindelse

gik fallit. I 1909 udvidede han forretningen ved at købe The United Danish Butter Preserving Co. Det skete gennem en kapitaludvidelse i Crown Butter, der samtidig skiftede bank til Landmandsbanken. Ved denne lejlighed indtrådte Emil Glückstadt og Andreas Collstrup i Crown Butters bestyrelse²⁷. Selskaberne handlede med smør i dåser på verdensmarkedet. Ifølge »Dagbogsblade« havde han oprindeligt tænkt sig en almindelig smøreksporthandling, men efter en strid med familiefirmaet T. & S. Plum opgav han tanken og begrænsede sig til dåsesmørret. Han havde nok kunnet finde sig en rar lille niche at virke i, hvis han havde holdt sig til smørhandlen, men den ville altid forblive lille, thi markederne for produktet var spredte og begrænsede, også selv om han fik opbygget et monopol, hvilket han uden held forsøgte før krigen²⁸.

Smørret var ham ikke nok. I United Danish Butter Preserving Co. var en afdeling for handel med alt andet end smør, og den udskiltes i 1911 under navnet The United Export Co. (UEC) med Eskil Yding som leder. Fra dette øjeblik kan vi i virkeligheden roligt glemme alt om smørhandlen og koncentrere opmærksomheden om UEC og dets videre virke²⁹, thi det var ud af dette firma hele DTK koncernen voksede.

Om koncernen generelt

Strukturen før 1915

Fra en Assens synsvinkel var åbningen af en blandet handelsafdeling en naturlig udvikling af smørhandlen. På lokalplan var det rigtigt, at solgte man smør til kunderne, kunne man ligeså godt samtidig dække deres øvrige behov, for markedet var overskueligt; kreditværdighed og overlevelsessevne let undersøgbare størrelser. På verdensplan, hvor Harald Plum arbejdede, var forholdet et ganske andet, for smør i dåser solgtes på fjerne, marginale markeder, hvortil eksport af drittelsmør var urentabel på grund af afstande eller manglende markedsgrundlag. Han tog måske ved udskillelsen af UEC også hensyn til T & S Plums tidligere erfaringer med at drive smør- og blandet eksport samtidig. Måske på grund af markedernes fjernhed og spredning, men måske også for hurtigere at komme i forbindelse med de potentielle kunder, foregik en stor del af handlen via Hamburg, hvor UEC oprettede en filial, og i samarbejde med tyske eksporthuse. Smørret må have været et udmærket supplement til de tyske industrivarer, og samarbejdet gav sikkert ikke grund til alvorligere gnidninger. Da Harald Plum startede UEC, må muligheden for konflikter med tyskerne være vokset betydeligt, men man kom åbenbart ud over dette, for

samarbejdet fortsatte. Kvaliteten af UECs forbindelser kan friste til at antage, at de løstes ved, at UEC fik lov at overtage de kunder, tyskerne ikke turde tage større risici på, og de markeder, der var så marginale, at de ikke anså dem for rentable at udnytte³⁰. At drive en blandet eksportforretning på verdensplan måtte kræve en enorm varekundskab, som en ledelse af jurister slet ikke kunne være i besiddelse af. Sammenholdt med at man antagelig kun fik de marginale handler, kan man endda formode, at ingen erfaren handelsmand ville have påtaget sig opgaven.

Materialet i Bankkommissionens Beretning og arkiv om UEC's førkrigsvirksomhed er ret spinkelt og ofte endda selvmodsigende. Det kan meget vel ligge i, at den reelle omsætning var forholdsvis begrænset, og at en hel del kræfter blev anvendt på projekter, der enten var ikke-levedygtige eller blev forstyrret af krigsudbruddet. Mange af de firmaer, man under og efter krigen startede, havde dog deres oprindelse i kontakter, der allerede før krigen var knyttet af UEC eller Crown Butter (evt. gennem de tyske huse). Det kan heller ikke udelukkes, at meget materiale var gået tabt inden 1922 ved flytninger, eller fordi det var kasseret på grund af alder og uaktualitet.

Sikkert inspireret af de tyske forbindelser blev UEC's hovedvirkefelter Vestafrika og Sydamerika. Det var ofte tyske handelsfolk og -firmaer på stedet, man trådte i forbindelse med. Under behandlingen af de brasilianske selskaber vil det blive vist, hvor hurtigt man var rede til at kaste sig ud i større risici, hvor meget man var involveret med tyskerne, og hvor langt man blev bragt ud i uføret under forsøg på at redde forbindelserne. I Vestafrika havde man haft forbindelse med firmaer, der på trods af deres engelsk- og fransk klingende navne var tyskorienterede³¹. Da krigen brød ud, blev man for at sikre tilgodehavender og investeringer nødt til at etablere sig med et fransk aktieselskab: Continental & Overseas Trading Co., efter en tid at have klaret sig med firmaet Société de Exportation et de Importation Jahiel et Corkhidi som facade. Trods de vanskelige forhold, Continental & Overseas arbejdede under, direktør Jahiels letfærdige omgang med midlerne og DTK's mismanagement, mente man åbenbart i 1923, at firmaet havde overlevelseshuligheder, for da overgik det til Landmandsbanken; det måtte dog likvideres i 1927.

Da krigen brød ud, kom de tætte tyske forbindelser til at spille en afgørende rolle for UEC's videre udvikling. Den allierede blokade mod Tyskland ramte også firmaet, der en tid lang var black-listed og senere blev betragtet med nogen skepsis. Nogenlunde samtidig med blokaden begyndte de allierede inden for deres interessessfære at beslaglægge ejen-

dom tilhørende tyskere inkl. lokaltboende. Denne handlemåde bragte UEC og dets tyske venner i knibe. For at neutralisere sit tyskerimage udskiltes Hamburgfilialen i et tysk selskab, der gik op i Köllner Handelsgesellschaft med hemmelig tilbagekøbsret og -pligt for UEC efter krigen. Ude i verden måtte man, for at søge at sikre egne og venners tilgodehavender og bevare afsætningsnettet, omdanne de stedlige huse til danske aktieselskaber, men kunne så til gengæld også overtage de tyske huses markeder, i al fald så længe krigen varede. I Danmark kom man i første omgang til at ligge stille, men det skyldtes, som vi senere skal se, ikke alene det tyske image. Man gik dog hurtigt ind i gullaschfabrikationen³². Frem til 1915 kan man betragte udviklingen som hovedsagelig enstrengt:

(Manuduktionsfirma)
 (Sagførervirksomhed)
 Crown Butter Export Co.
 United Danish Butter Preserving Co.
 United Export Co.
 Udenlandske forbindelser Gullaschfirmaer

Strukturen 1915-1919

Fra 1915 blev systemet mangestrengt:

I 1915 stiftedes Russisk Handelskompagni (RHK), hvorom der efterhånden samledes en række undersystemer. Nogle af disse skulle i den sidste ende som RHK selv koste Landmandsbanken en formue, medens andre viste sig levedygtige og udskiltes fra samarbejdet med DTK. Ruslandshandlen bragte desuden koncernen i forbindelse med flere selvstændige firmaer, hvoraf nogle gik op i DTK, medens andre blot gik ind i fælles datterselskabsprojekter.

I 1916 stiftedes DTK, i hvis regie de oprindelige udenlandske UEC forbindelser videreførtes, samtidig med at nye selskaber stadig kom til. I UEC's regie forblev RHK og dets datterselskaber, samt de danske og skandinaviske firmaer, der ligeledes udbyggedes kraftigt.

Omkring 1917 dannedes Industrial Trading Co. (ITC) koncernen over firmaet Tvermoes & Abrahamssons tekniske import/eksportafdeling. ITC kunne kaldes en form for selvejende institution under DTK, thi formelt ejede DTK blot en ubetydelig aktiepost i ITC, skønt dette var helt inkorporeret i koncernen. Ejerforholdet i ITC var, at det ejede alle aktierne i Tvermoes & Abrahamsson, der til gengæld ejede 1.450.000 kr af ITC's aktiekapital på 3 mill. kr.

Strukturen fra 1916 opretholdtes i hovedsagen frem til 1919, men den må dog ikke tages *for* bogstaveligt, for allerede på et tidligt tidspunkt begyndte man at flytte vilkårligt om på de forskellige firmaer inden for strukturen. Aktiebeholdninger, kreditydelser og -modtagelser varierede efter hvilke regnskaber, man for øjeblikket ønskede at pynte på, og hvilke man mente at kunne belaste³³. Først senere blev det dog *helt* galt med disse manipulationer.

Strukturen efter 1919

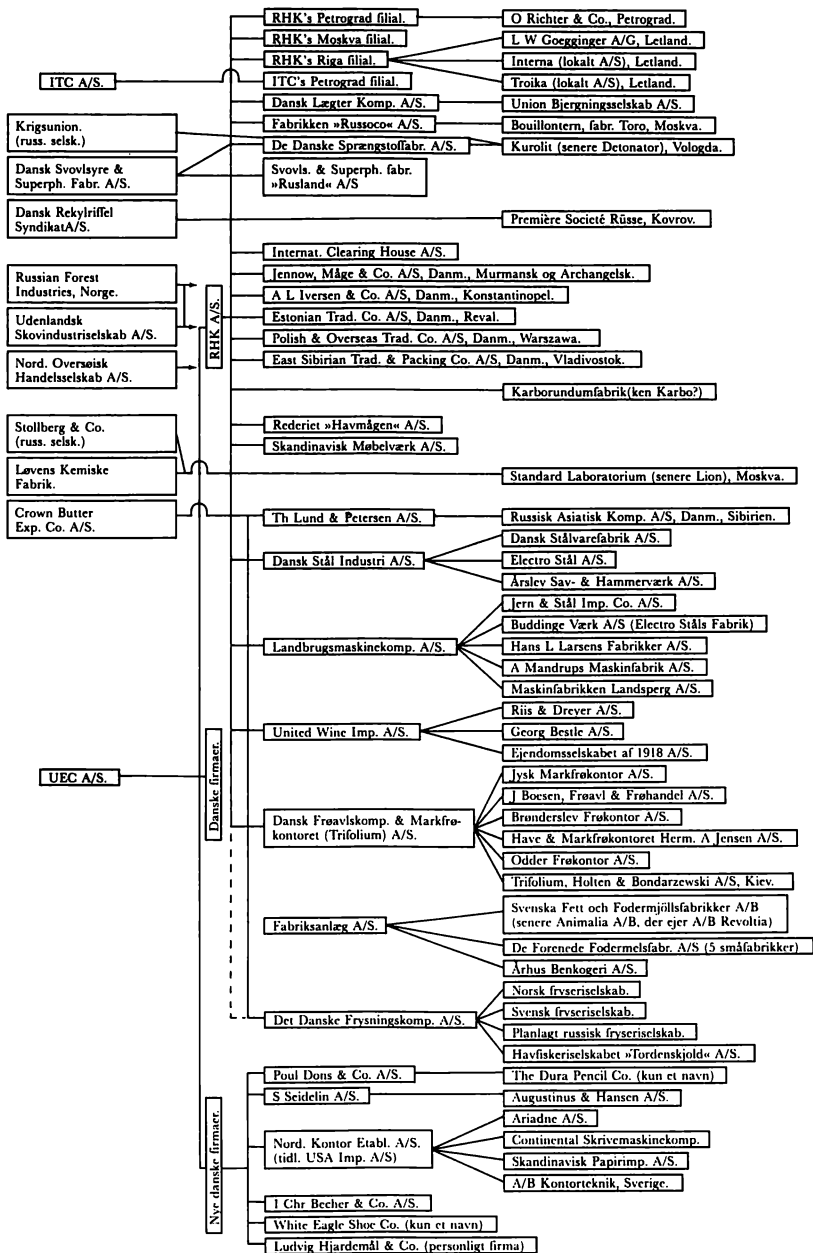
I slutningen af 1919 skete den helt store strukturændring, idet DTK overtog UEC, som derefter slet og ret blev en handelsafdeling i DTK. I UEC's regie fortsatte kun »nye danske firmaer«. Uanset sammenlægningen opererede DTK i visse sammenhæng stadig med UEC, som om det var et virkeligt firma, selvom aktieselskabsregisteret angav det som et navn anvendt af DTK. Dansk Rekyrliffel Syndikat var blevet et datterselskab, og Alliance Export & Import Co. (Norge) havde afbrudt samarbejdet. RHK beholdt sin delvise selvstændighed, indtil Harald Plum blev sat fra styret, og ITC beholdt sin, selv om også denne gruppe var totalt afhængig af DTK's finansiering. Landmandsbanken var bankforbindelse for langt

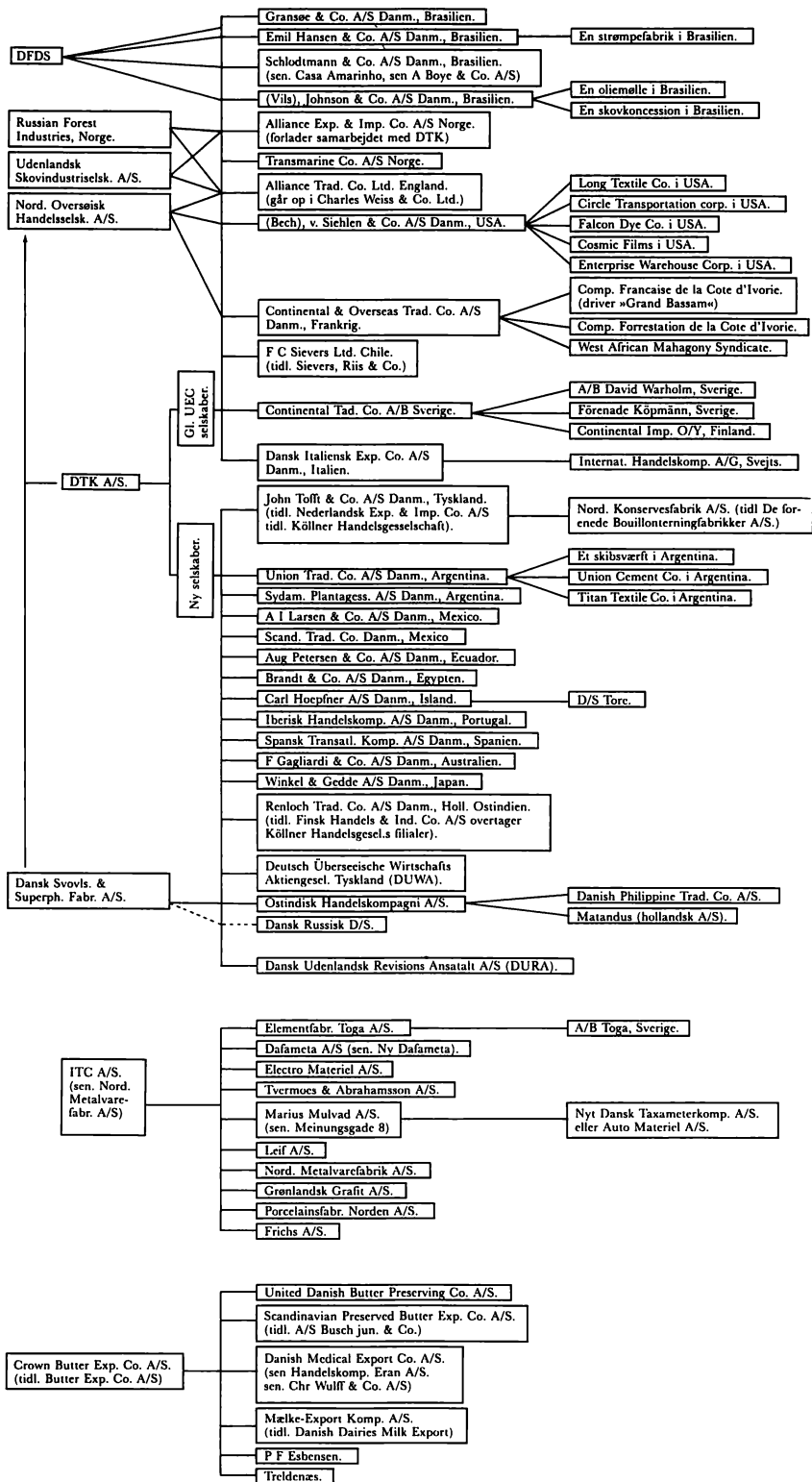
KONCERNSTRUKTUREN EFTER 1915. Udover det i teksten anførte (*Strukturen 1915-1919 og Strukturen efter 1919*) skal der til skemaet knyttes følgende, forklarende bemærkninger:

Skemaet er opdelt i 5 lodrette kolonner. 1 *kolonne 1* er opført selvstændige selskaber, der samarbejdede med koncernen og/eller dens datterselskaber. Samarbejdet kan være af varierende varighed og tæthed. Pile angiver samarbejdet, og hele linier sameje. *Kolonne 2* omfatter koncernens »ejende« hovedselskaber (UEC, DTK og ITC). *Kolonne 3* (teksten er af pladshensyn drejet 90°) angiver hovedgrupperinger (herunder RHK) under de »ejende« hovedselskaber. Betegnelsen »Nye danske firmaer« dækker de firmaer, som efter rekonstruktionen i 1919 forblev i UEC's regie. *Kolonne 4* rummer koncernens datterselskaber, hvilket inkluderer firmaer, som kun delvis var koncernejede, men som havde undertegnet standardkontrakten med UEC/DTK, og *kolonne 5* rummer datterdatterselskaberne og hertil regnes RHK's russiske datterselskaber.

Opstillingen viser strukturen engang efter DTK's stiftelse, men billedet er ikke »lynfrosset« på noget bestemt tidspunkt. Stiplede linier angiver løsere eller blot planlagte forbindelser. Ud over de viste firmaer var der ifølge »Danske Fonds og Aktier 1923« (Externa) yderligere en række firmaer tilknyttet koncernen, men dels har der ikke kunnet findes sikkert belæg for, hvor de skulle placeres i systemet, og dels synes de, der kan identificeres, at have været småfirmaer eller blot og bar navne³⁴.

Crown Butter gruppen er medtaget for fuldstændighedens skyld.

de fleste af selskaberne (inkl. de selvstændige), selv om enkelte, f.eks. RHK, i starten benyttede Revisionsbanken. En gennemgang af de i Landmandsbanken deponerede aktiebeholdninger kan lade formode, at f.eks. Trifolium- og Vin grupperne har haft depoter andetsteds, da aktierne i deres datterselskaber ikke var deponeret i banken.

Rekonstruktionen i Externa skete medio 1922. I 1921 var Harald Plum blevet sat fra styret, da Glückstadt var begyndt at ane tingenes tilstand, og en ny ledelse var blevet indsat for at udrede trådene i koncernen og foretage en vurdering af fremtidsmulighederne. De ny ledere, Knud S. Sthyr og C.J. Michaelsen, var efter den ny bankledelse at dømme ikke populære »ude i byen« på grund af deres væsen. En tid fik desuden to DTK funktionærer siden 1918, H.G.I.H. Berner og O.E.C. Kjærulf Petersen, en ret central placering som bestyrelsesmedlemmer og den sidste også som likvidator. I arbejdet med at følge DTK selskabernes videre skæbne har jeg gennemgået det materiale, jeg har fundet om Externa som koncern betragtet. Det har dog kun været ret få papirer, men de efterlader et vist indtryk:

Externas ledelse kan godt efter bedste evne have søgt at få det bedst mulige ud af det vrag, den var sat til at afvikle, men man får let det indtryk, at den var overbevist om, at alt var tabt på forhånd, og at den forflygtigedes i ansvarsfølelsen af, at man havde et så indlysende mål som Harald Plum (og tildels Yding) at kunne dadle for ethvert dårligt resultat. Man må også forstå, at den var udsat for et vist pres fra den ny bankledelse. Dennes hovedbekymring synes at have været at få afviklingen overstået så stilfærdigt som muligt, og på en måde der i mindst mulig grad associerede den »ny« bank med den »gamle« og dens synder, som staten havde påtaget sig at betale for.

Om erhvervslivets vilkår efter 1914

I *Danmark under den store krig* anvendte Ejnar Cohn en periodisering, der, selv om den var beregnet for lokale forhold, kan bruges som tidsramme for store dele af verdenshandlen, hvis man læser datoerne en smule elastisk:

- Periode A) Krigsudbruddet frem til marts 1915
- B) Marts 1915 til februar 1917
- C) Februar 1917 til våbenstilstanden
- D) Efterkrigstiden

Da krigen brød ud, tog det nogen tid, før man fik dannet sig et billede af, hvor man stod, hvilken slags krig man stod overfor, hvor længe den kunne vare, hvilke muligheder og begrænsninger den ville afstedkomme,

hvor mange midler der ville være til rådighed og på hvilke betingelser (Periode A).

Da USA trådte ind i krigen, blev forholdene først for alvor vanskelige for de neutrale landes handel. Det var årsag til en tilsyneladende forlængelse af de gyldne tider, da importvanskelighederne gav en øjeblikkelig pengeregighed, som imidlertid var falsk, da pengene burde have været gemt til senere indkøb. Omkring denne tid var Rusland omtrent brudt sammen. Kerenski-republikken blev født og havde ca. ½ år at leve i, før Oktoberrevolutionen brød ud, men systemet havde længe ikke fungeret (Periode C).

Da våbenstilstanden kom, og man skulle udnytte den ventede efterkrigshøjkonjunktur, viste det sig at blive langt mere problematisk end forudset. Man sluttede våbenstilstand, og ikke fred. Især USA ville sikre sig, at Tyskland ikke, inden det havde accepteret fredsbedingungen, fik tilført friske forsyninger, og derfor fortsattes blokaden i vid udstrækning. Den øjeblikkeligt frie skibskapacitet var i høj grad begrænset, dels fordi de allierede under hensyn til en eventuel genoptagelse af krigshandlingerne tøvede med at frigive de rekvitionerede skibe, dels på grund af forlis, og dels fordi der pludselig skulle transporteres store varemængder. Risikoen var derfor stor for at få varer bestilt eller produceret under denne højkonjunktur og først få dem frem til videresalg under den følgende krise (Periode D).

Selv om periodiseringen blev lavet for indenrigsforhold, viser den i vid udstrækning også hvor kort tid, man i international handel havde at disponere i, hvis man skulle have succes (Periode B).

Inden for den gyldne periode var udfoldelsesmulighederne begrænset på flere måder. De allierede lagde gennem deres blokadepolitik snævre grænser for erhvervenes handlefrihed, idet de ofte, når de tillod import til Europa, klausulerede varernes endelige destination. Handelsflådernes transportkapacitet mindskedes både gennem forlis, rejser ad længere, men sikrere ruter, kontrabandeundersøgelingsprocedurer og beslaglæggelse af skibe fra allieret hold. Handelsfirmaer kunne bedre end produktionsfirmaer udnytte krigskonjunkturerne, da deres højere omsætningshastighed gav dem mulighed for at gennemgå flere omsætningsforløb, inden et konjunkturuomslag indtraf, men til gengæld ville konjunkturændringsfortjenesten på det enkelte forløb normalt blive mindre. Begge erhvervsgræne måtte søge at møde konjunkturuomslaget med små lagre og store reserver. Indkøb eller produktion efter ordre var ingen garanti for, at køberen kunne eller ville modtage varen, hvis konjunkturuomslaget indtraf før leve-

ringen havde fundet sted. Produktionsfirmaer havde den fordel, at deres indkøbspriser udgjorde en mindre del af salgsprisen, og de kunne til enhver tid (vælge at) tage et tab uden at belaste varen med yderligere produktionsomkostninger. Skulle firmaet udvides i højkonjunktoren, var produktionsfirmaer meget langsommere og dyrere at udbygge end handelsfirmaer og ikke som disse letafviklelige. For et nystartet selskab var forholdene virkelig vanskelige. For et handelsfirma var der kun kort tid til at finde leverandører og kunder samt velkvalificerede folk til at drive firmaet. For et produktionsfirma var det endnu sværere, da anlægget skulle opbygges til højkonjunkturpriser og, hvis man ikke var selvfinansierende, for penge lånt til højkonjunkturinterer.

Koncernens ekspansion efter 1914

Som beskrevet søgte man de gamle forbindelser opretholdt efter 1914 og omdannede flere af dem til danskejede aktieselskaber for at undgå konfiskation eller opløsning af de stedlige handelshuse. Fra tiden omkring DTK's start udbyggedes systemet i hastigt tempo »for at kunne stå rede med udbyggede apparater, når efterkrigshøjkonjunktoren satte ind«. Krigstidsekspansionen, der foregik over hele kloden, gik langt ud over egne og venners traditionelle markeder. Det kunne gå under selve krigen, hvor de normale leverandører var optaget af andre gøremål, men så snart verden atter var i ro, ville de vende tilbage med store produktionsapparater og indtjeningsbehov, og kampen om markederne ville skærpes langt ud over førkrigsstatet. Trods al DTK's snak om at stå stærkt rustet til denne konkurrence, valgte man dog at udbetale »overskuddene« i udbytte fremfor at opbygge reserver. Konkurrencedygtigheden hæmmedes også af selve koncernstrukturen, der forpligtede de enkelte firmaer til at modtage og betale for alle varer fremsendt fra søsterhusene, uanset om de var bestilt eller ej. Man kunne ikke disponere frit og købe, hvor det var billigst, men skulle handle med søsterhusene uanset prisen. På den måde fordyredes varebeholdningerne unødvendigt, og store kapitalandele bandtes i langsomt-omsættelige eller usælgelige varer. Det skete i en tid med hastigt skiftende konjunkturer, hvor der ellers var gode penge at tjene på hurtige dispositioner, og det blev katastrofalt for koncernens overlevelsesmuligheder.

Det var en af koncernens store fejl, at man ikke disponerede entydigt. Man havde en krigskonjunktur, man kunne tjene mange penge på, og så opbyggede man en række handelshuse i overensstemmelse dermed. Det første var et korttidsfænomen, og det sidste en langtidsreaktion. Det er

fuldstændig rigtigt at reagere på korttidsfænomenet, men det må ske med korttidsreaktioner. Opbygningen af handelshusene burde være sket på grundlag af langtidsudsigterne og på trods af korttidsfænomenerne – ikke omvendt. Nøjagtig samme fejl blev, som vi senere skal se, begået i produktionsvirksomhederne.

I de danske produktionsfirmaer skete der mange dispositioner, som kort skal kommenteres på et generelt plan. Selv om der i grupperne indgik ældre firmaer, gjaldt det for dem alle, at DTK's overtagelse og fusionering af dem skete under krigshøjkonjunkturen og ved en grov overkapitalisering³⁵. Det betød, at grupperne kun kunne overleve i højkonjunkturen, da de ellers ville være ikke-konkurrencedygtige, fordi store kapitaler var ædt op i overtagelse eller anlægsopbygning. Det gjaldt ydermere, fordi hele opbygningen skete for lånte penge. Man kan indvende, at Harald Plum ikke kunne vide, at konjunkturen allerede var ved at vende, og det kan være rigtigt, men han måtte vide, at han disponerede under unormale forhold, der kun ville vare en tid. Man kan også mene, at man ikke kan forlange, at han skulle kunne se det, når omgivelserne samtidig spekulerede vildt og kortsynet, men dertil er at sige, at det burde han, når han påstod at disponere på langt sigt og at være en handelsmand af storformat, ellers burde han som konsekvens have fulgt Max Ballins eksempel³⁶.

Fabriksanlæg var et decideret krigstidsforetagende til udvinding af fedt og klovolie af friske ben. Det meste af ledelsens tid anvendtes på at søge at afhænde anlæggene, og dertil holdt man dem ikke alene i gang på trods af driftstabene, men udbyggede dem endda for at gøre dem attraktive. *Frysningsselskabet* havde måske kunnet overleve, hvis opbygningen ikke var sket i en dyrtid, og hvis man ikke på Ydings forslag var gået ind i rederivirksomhed³⁷. Det hurtig-frysningsselskab, firmaet byggede på, blev trods alt solgt til flere lande, men de hjemlige omkostninger åd det hele op.

DTK's princip med altid at vise overskud og deklarerer udbytte havde måske sin årsag i, at man ønskede at ekspandere i et meget højt tempo. Koncernen havde brug for megen kapital for at kunne gøre det i det omfang, man ønskede, og for at kunne skaffe dækning for de allerede opståede underskud. Så store, ledige kapitaler fandtes ikke i Danmark under normale forhold, og da ville kapitalejerne også være kritiske i valg af investeringsobjekter, fordi pengene var mangelvaren. Under krigen var kapitalen relativ rigelig, fordi der var mange penge at tjene og kun lidt at bruge dem til, medens det var de reelle investeringsmuligheder, der var mangelvaren. Ved fra starten at deklarerer udbytte opnåede Harald Plum at dæmpe aktionærernes agtpågivenhed, skønt det modsatte burde have

været tilfældet, og at kunne tiltrække ny kapital til fortsat ekspansion. Selv om der i mange af datterselskaberne ingen eller næsten ingen fremmede aktionærer var, blev man alligevel nødt til at deklarerer udbytte, eftersom aktierne lå som depotsikkerhed og derfor måtte vise »værdi«, og fordi moderselskabets resultat jo afhang af datterselskabernes udbyttebetaling.

Koncernopbygningen og DURA's placering deri

Ideen i en koncernstruktur som DTK's er dels at effektivisere og lette ledelsesfunktionen, dels at lette rentabilitetsberegningen for de enkelte selskaber, og dels at sikre, at et evt. underskud kan begrænses til det selskab, hvori det er opstået. Koncernledelsen behøver i princippet kun at kontrollere gruppe-hovedselskaberne, der så tager sig af kontrol og ledelse af enkeltfirmaerne. Ved at få regnskaber for hvert enkelt selskab kan man følge enhedens driftsresultat, og da det er selvstændige firmaer, kan man om fornødent lade underskudsgivende enheder likvidere og evt. lade kreditorerne tage deres del af tabet. Det vil være naturligt at lade økonomien følge ledelsen i pyramiden, således at et firma ejer aktierne i de firmaer, det skal lede. Hvis koncernen ledes regulært, giver pyramidestrukturen et klart billede af de enkelte grupper og derunder de enkelte selskabers stilling. På den anden side giver den også en samvittighedsløs koncernledning alle chancer for at gøre ejerforhold og økonomi næsten totalt ugenomsigtige og ukontrollable for alle andre end de indviede. Den vil kunne rokere rundt med ejerforhold og værdier (eller mangel derpå) og gemme alt, hvad den ønsker skjult for nysgerrige blikke, væk i en afkrog, så den til enhver tid kan opvise det resultat, den ønsker, i en hvilken som helst pyramidedel. Det var netop, hvad Harald Plum gjorde.

Regnskabsafslutning var dengang et langt mere flydende begreb, end det er i dag. Nu kræver man, at statsautoriserede revisorer skal være uafhængige. I dag ville DTK skulle have haft to af disse og have haft udarbejdet et koncernregnskab. Dengang kunne man lade sit eget revisionsfirma, Dansk Udenlandsk Revisions Anstalt (DURA)³⁸, udføre både den eksterne og interne revision. Koncernfirmaerne forpligtedes altid til at benytte DURA som revisor, og firmaet arbejdede udelukkende for DTK selskaberne. Som medrevisor brugte DTK som regel det landmandsbankkontrollerede »Centralanstalten for Revision«, men kun som kontrolrevisor³⁹. Systemet var opbygget, så kun Harald Plum og Albert Jørgensen fra DURA havde adgang til ucensurerede oplysninger; idet indberetningerne fra filialerne (firmaernes kontorer på pladserne, hovedkontoret lå med få undtagelser i København) skulle fremsendes gennem

DURA, der så tog stilling til, hvilke oplysninger man skulle tilbageholde for delegation, bestyrelse og generalforsamling. Axel Andersen har flere eksempler på, at noget sådant er sket.

Koncernopbygningen, der teoretisk sikrede mod alle overraskelser, virkede i realiteten forplumrende på billedet. For de dansk-udenlandske firmaer gjaldt, at der førtes to selvstændige bogholderier. Filialen førte et driftsbogholderi og fremsendte kopier af alle bilag til DTK, der på grundlag af dem førte et eget bogholderi. I teorien kunne DTK altså hele tiden følge filialens stilling og dispositioner, men i realiteten viste det modtagne materiale sig angiveligt næsten altid mangelfuldt. DTK ville ikke have kunnet følge virksomheden i den grad, man skulle kunne, selv om man havde ønsket det. Dertil kommer, at tidens forsendelsesmåder i reglen umuliggjorde indgriben i tide, hvis der forekom fejlpositioner i filialen. DTK havde altid poster i sine bøger, som filialen ikke kendte, f.eks. renter af kapitaler, kontraktlige afgifter selskaberne imellem og administrationsudgifter i København. Når filialerne havde fremsendt deres regnskab til DTK, fik de nogen tid efter en opstilling over efterposteringer tilbage med instruks om, hvordan den skulle bogføres. Herved ændredes regnskabsresultatet oftest radikalt, og filialerne *kunne* ikke kende tallene på forhånd, da de ofte var helt fiktive og afpasset det resultat, man ønskede at afslutte regnskabet med. Den letteste måde at tilsløre de faktiske forhold på var ved at postere et beløb i ét firma uden at modpostere det andetsteds, hvorved man forbedrede ét regnskab uden at belaste andre. Man kunne også modpostere beløbet hos et firma, der ikke for øjeblikket skulle afslutte regnskab, og så tilbageføre beløbet efter regnskabsafslutningen, hvorved man benyttede det andet firma som garderobe for et tab, medens man afsluttede et pænt regnskab. Endelig kunne man, hvis begge firmaer havde samme regnskabsår, lade posteringen »krydse datolinien« et par gange, idet man først førte modposteringen et par dage efter regnskabsafslutningen, så begge kunne aflevere pæne regnskaber. Disse tre metoder, der er variationer over samme tema, er blot eksempler på et utal af manipulationsmetoder, og de anvendtes ofte i DTK.

Foranstående giver måske noget af forklaringen på, hvordan man kunne slippe af sted med at forbruge så store kapitaler og fortsætte dermed så længe efter, at man i realiteten var *dybt* insolvent.

Persongalleriet

I hastværket med at udbygge koncernen kom man i høj grad til at anvende ukvalificeret arbejdskraft. Det skete vel dels fordi DTK ledelsen ikke

selv var særlig velkvalificeret eller besad udpræget menneskekundskab, dels fordi den yndede at knytte »gode« navne til bestyrelserne, men dels måske også fordi den foretrak nuller, der ikke kunne sætte dens egne evner i relief. Koncernledelsen interesserede sig tilsyneladende mere for sit image for ufejlbarlighed end for de ansattes dispositionsevner eller ærlighed. Dertil kom, at man beholdt de ofte inkompetente og til tider uærlige ejere af de overtagne firmaer som direktører for filialerne og kun nødtigt fyrede dem igen.

I Bankkommissionens Beretning kan man se, at da Schack-Eybers nevø, ansat hos DTK i Brasilien, i et brev til onklen beskrev de faktiske forhold på pladsen, bortforklarede Harald Plum sagen over for Landmandsbanken og anbefalede filialen at flytte manden til en stilling, hvor han ikke ville komme i besiddelse af skadelige oplysninger. Han kunne måske have risikeret afskedigelse, hvis onklen ikke havde været kommitteret i Landmandsbanken, men det kan også tænkes, at man blot havde bedt ham holde mund – eller ladet ham snakke. Da en funktionær var blevet fyret for bedrageri i Brasilien, genansatte man ham i Portugal. Da Continental & Overseas Trading Co. i Paris var sluppet af med Jahiel, efter at han havde tilgodeset sig selv og sin familie på firmaets bekostning, blev han genansat som direktør i Spansk Transatlantisk Kompagni. Da han fortsatte trafikken her, klagede den udsendte kontrollant, cand.jur. E. Hedborn, derover til DTK, men det var ham og ikke Jahiel, der modtog en reprimande fra DTK.

Folk som Jahiel og funktionæren fra Brasilien kunne koncernen stole på ville vise loyalitet i den forstand, at de ville søge at holde spillet gående så længe som muligt, medens de bedrog firmaet. Derimod kunne folk som Schack-Eybers nevø og E. Hedborn måske informere bestyrelse og bank om tingenes tilstand.

Man får uundgåeligt et noget ensidigt indtryk af medarbejderes og direktørers udygtighed, men der kan anføres et par modererende argumenter. Når man betalte 50.000-200.000 kr. i goodwill for somme tider absolut urentable firmaer og ansatte den tidligere ejer i en vellønnet direktørstilling i det nydannede selskab, kunne man ikke forvente, at han skulle vise stor forsigtighed og mådehold i sine dispositioner. Ved købet havde koncernledelsen udvist en så storslået foragt for pengenes værdi, at den ikke kunne forvente, at han skulle behandle dem med behørig respekt. Det må have virket absolut demoraliserende på filialernes folk at se deres måske realistiske driftsregnskaber blive ændret til ukendelighed i København f.eks. gennem tilbageførsel af foretagne, nødvendige afskrivninger.

Thors kamp mod jætterne (Carl J. Bonnesen 1926). Gruppen blev købt af Harald Plum og opstillet på Thorø, som han mente var opkaldt efter guden. Ifølge overleveringen forlangte Plum en ekstra jätte tilføjet billedet. Han skulle angribe Thor bagfra og udføres med H. N. Andersens ansigtstræk. Angiveligt så Plum i gruppen et billede af striden om Det Transatlantiske Kompagnis skæbne, hvor det gode (Harald Plum) kæmper mod det onde (konkurrerende kapitalinteresser) og kun berøves sin sejr gennem et nedrigt bagholdsangreb (H. N. Andersen)

Statuen blev mange år efter hans død købt af A/S Haustrups Fabriker og opstillet ved firmaets hovedsæde uden for Odense. På Thorø lod Harald Plum også opføre et mausolæum, som angiveligt blev indviet af seks (!) præster ved statuens afsløring. Han blev dog ikke stedt til hvile i det efter sit selvmord, og mausolæet blev senere sprængt i luften.

Foto: A/S Haustrups Fabriker.

Pladsen tillader desværre ikke nogen nøjere gennemgang og analyse af persongalleriet i koncernens bestyrelser og direktioner⁴⁰, og der skal derfor kun fremføres nogle generelle bemærkninger.

I en del selskaber havde man et samarbejdende selvstændigt firma repræsenteret i bestyrelsen. Det skulle have garanteret en vis kontrollerende indflydelse, men selv om man i et selskab samarbejdede med DTK, behøvede interesserne ikke automatisk at være sammenfaldende. Man kunne godt være interesseret i at lade DTK lægge løkken om sin egen hals, for selv om man selv måtte tage et tab i processen, ville DTK på grund af kreditgarantierne få størstedelen. Kontrollanten kunne også selv

være en spekulant som Siegumfeldt fra Dansk Svovlsyre uden alt for megen samvittighed og forretningssans⁴¹. I de brasilianske selskaber var DFDS deltager, men som det senere skal ses, fik DTK det neutraliseret.

Kontrollen med hele pyramiden lå på både vand- og lodret plan fast forankret hos Harald Plum. Han udøvede den dels gennem sin personlige deltagelse i beslutningsprocessen, men dels også gennem sine tro væbnere, der havde fulgt ham helt fra starten og blandt dem især Yding. Man kan ikke, når talen er om de to, skelne mellem, om de havde sæde i selskabernes ledelse eller ej. Som Axel Andersen bemærker, var der selskaber, hvor de var »uofficielle« bestyrelsesmedlemmer af hensyn til de allieredes indstilling til d'herrer og koncernen, men desuden lod de ikke en manglende post i selskaber afholde sig fra at deltage i bestyrelsesmøderne og beslutningerne, hvis det passede i deres kram.

Når dette er sagt, kan man spørge, om nogen overhovedet havde *kontrol* med koncernens drift og midler? Herpå er svaret nej. Harald Plum kontrollerede billedet af koncernen, men dens teoretiske strukturering hindrede i sig selv en effektiv kontrol med dispositionerne, f.eks. fordi regnskabsystemet forhindrede nogen i at få overblik over driften uden for regnskabsafslutningerne. Man kan, når man betragter hændelserne i de danske firmaer, der måtte være de lettest kontrollable, undre sig over, om han var totalt uinteressert i, hvad der skete, eller om han simpelthen ikke forstod det. Det var måske lidt af hvert, parret med en enorm egocentricitet. Han var ikke forretningsmand, selv om han gav udtryk for at være det, men jurist. Han omgav sig også med jurister i beslutningstagerkredsen, hvilket forstærkede virkningen af hans manglende erfaring. Nu skal *alt*, hvad Harald Plum sagde og skrev, tages med et ton salt, for først skulle han holde løgnene om koncernen gående, derefter skulle han snakke sig fri af skyldspørgsmålet, og hele sit liv skulle han vedligeholde sit image som forretningsmand af verdensformat. Hans beskrivelser af koncernen virker både fantastisk opskruede og selvforherligende, men også som slet og ret barnlige dagdrømmerier, der ikke kan tages alvorligt, undtagen som vidnesbyrd om forfatterens psyke.

Brasilien

Af UEC's tidlige markeder besad de tidligere spanske og portugisiske dele af Mellem- og Sydamerika uden tvivl de største naturlige ekspansionsmuligheder, men de viste sig desværre forbundet med store risici. Af »halvciviliserede« lande at være havde de relativt store urbaniserede befolkning-

ger og en ret talstærk middel- og overklasse. Tyskland havde allerede længe leveret både investeringskapital og virkelystne immigranter til verdensdelen, eftersom det ikke selv besad koloniområder af større tiltrækningskraft, og landene ikke var dominerede af de tidligere koloniherrer, men manglede kapital og erfaring til udnyttelse af deres store naturlige ressourcer. Brasilien havde en stor eksport af f.eks. kaffe og sukker, og på kaffe skulle UEC og RHK gøre gode forretninger, medens sukkeret skulle blive koncernen en dyr erfaring.

Da UEC i vid udstrækning handlede via Hamburg, måtte verdensdelen, og især de af derboende tyskere ejede og ledede handelshuse, blive naturlige forbindelser for firmaet. Det er allerede nævnt, hvor farligt det var at hægte sig på de tyske huse med en blandet eksportforretning, og hvor stort varekundskab det ville have krævet at få succes. Da koncernen arbejdede i verdensdelen i hele sin levetid, og det gav anledning til adskillige typiske og interessante, men særprægede dispositioner, skal der i det følgende beskrives dele af hændelsesforløbet i Brasilien og i forbindelse dermed også Argentina.

Førkrigsårene

UEC's Hamburgfilial besluttedes oprettet 9. oktober 1911, men kom først i gang i 1912. Allerede 11. juni 1912 indrømmedes pr. brev firmaet Siegl & Schlotmann i Sao Paolo en kredit på indtil 600.000 Rmk. mod forpligtelse til at lade sig omdanne til aktieselskab, hvis man senere ikke kunne svare enhver sit. Den 2. maj 1913 forelå et brev om, at det nu var tilfældet. Aktiekapitalen sattes til 1½ mill. Rmk., hvoraf firmaet selv skulle tegne halvdelen og UEC resten blandt leverandører og kreditorer. Herfor beregnede UEC sig en provision på 10% af kapitalen, men købte ikke selv aktier af betydning. Dette kan ses som et første eksempel på kreditkonvertering. Hændelsesforløbet er bemærkelsesværdigt, for UEC havde en aktiekapital på 500.000 kr. og en bankkredit på 200.000 kr. Heroverfor ydede man efter ca. ½ års drift én kunde en kredit på indtil 540.000 kr., omregnet efter parikursen. Da han viste sig ikke at være umiddelbart solvent, malkede man ham for ca. 135.000 kr. i provision for at hjælpe ham med at skaffe ny kapital, hvilket må anses for en meget kortsynet forretningspolitik. Lånetilsagnsforbeholdet kan umiddelbart være indført af enten almindelig forsigtighed eller frygt for låntageres soliditet. Årsagen til Siegl & Schlotmanns problemer var angiveligt en pludselig krise i Sydbrasilien. Selv om den antagelig var uforudsigelig for UEC, og man denne gang slap med skrækken, skulle man tro, at det havde manet til forsigtighed for

fremtiden, men det viste sig ikke at være tilfældet. I 1913 planlagde man et bryggeri i Porte Alegro med en kapital på 200 Contos, (se note 45). Projektet førtes aldrig ud i livet, men UEC indtægtsførte alligevel stiftelsesprovisionen. UEC's 1913 regnskab afsluttedes med et overskud på 207.141 kr., men de ovennævnte stiftelsesprovisioner udgjorde henholdsvis 133.700 kr. og 72.400 kr., hvilket levnedede handelsvirksomheden et overskud på 1.041 kr.⁴². Generelt bemærker både Axel Andersen og Bankkommissionen, at UEC fra starten førte en meget uvederhæftig regnskabspraksis, som Collstrup da også gjorde indsigelser imod, indtil han blev for gammel og døv.

Schlodtmann & Co. / A Boye & Co.

For at gøre Siegl & Schlodtmann acceptabelt for de allierede og brasilianske myndigheder omdannedes firmaet i 1916 til et dansk aktieselskab med en aktiekapital på 1,5 mill. kr. under navnet Schlodtmann & Co. Hvor UEC i 1913 blot formidlede stiftelsen uden selv at købe aktier, måtte det denne gang overtage næsten hele kapitalen. De gamle aktionærer skulle udløses efter en lageroptælling pr. 31.12. 1916⁴³. Denne situation gav også anledning til specielle regnskabsopgørelser, idet forrentningen af assurancesummen og administration af afviklingen udgjorde en del af det almindelige driftsoverskud. Det var det ikke, for nok var det legitime fortjenester, hvis der var tale om virkelige penge, men de havde intet med forrettningens almene drift at gøre. Bortset herfra syntes firmaets regnskab pænere og mere regulært end vanligt inden for DTK, men det kunne skyldes, at Schlodtmann stadig sad ved roret i Sao Paolo, ikke nødvendigvis ærligere end de andre, blot mere erfaren. I 1918 måtte han ofres på de allieredes alter, og firmaet omdøbtes først til Casa Armarinho og ultimo 1918 igen til A. Boye & Co. I dette firma skulle alle de brasilianske firmaer genoptstå som Fugl Fønix af asken, men inden beskrivelsen af denne proces må der først ses på de andre firmaer.

Vils, Johnson & Co.

Firmaet Johnson & Co. dannedes 15. september 1916 over firmaet Albrecht Johnson & Co. af DTK, DFDS og Landmandsbanken. DTK overtog aktiemajoriteten og DFDS resten, idet den tidligere ejer modtog 50.000 kr. aktier i goodwill (med løfte om lige så mange til, hvis firmaet blev en succes) foruden en direktørstilling i det ny firma. Som meddirektør fik han en anden tysker: Siemens.

Johnson havde bestyrelsens godkendelse til at overtage en oliemølle,

men det var på eget initiativ, han i december 1916 erhvervede en skovkoncession. Han underrettede DTK, inden handlen endeligt konfirmeredes, men det er uvist, om der var tid til at intervenere herfra⁴⁴. Den 14. december konfirmerede Johnson handlen, hvorved firmaet købte en 5000 km.² koncession med tre facendaer (farme). Jorden var lejet for 25 år, og prisen var 640 Contos eller 720.400 kr.⁴⁵. Der handlede kontant, men 7. december 1917 solgtes ejendommen tilbage på vekslers til den tidligere ejer.

I mellemtiden havde Harald Plum opført et interessant lille skuespil, der er ganske typisk for hans handlemåde. Da man opdagede, at købet var en tvivlsom forretning, dannede man et konsortium til overtagelse af fejlen⁴⁶. Den 20. februar 1917 kontraktudsendtes to eksperter for at vurdere ejendommen. Det skete på Harald Plums regning, men muligvis kom firmaet alligevel til at betale⁴⁷. Den 28. november 1917 fik han bestyrelsens bemyndigelse til at tilbyde konsortiet den på hånden til 1. juni 1918 for en pris af 600.000 kr. og mod 250.000 kr. i fortrydelsespenge. Kun 10 dage senere meddelte han, at den var solgt til anden side, så tilbuddet til konsortiet var bortfaldet. Han spillede med fordækte kort, da han for længst kendte eksperternes dom og vidste, at konsortiet ikke ville overtage ejendommen, inden han fik bemyndigelse til at tilbyde det forkøbsretten. Efter at eksperternes dom var afsagt, var Yding nemlig rejst ud for at se på forholdene, og der forelå en rapport fra ham med hans indtryk, men da den kun er dateret december 1917, er det usikkert, om Harald Plum på forhånd kendte *hans* mening, skønt hændelsesforløbet gør det sandsynligt. Komediens opførtes sandsynligvis for at gøre bestyrelsen tilfreds med det endelige salg. Man havde siddet med denne økonomiske byrde i næsten et år, og antagelig havde man i månedsvis ventet på ekspertdommen⁴⁸, og man besluttede så at tilbyde ejendommen til salg 7 måneder frem i tiden. Da man tog denne beslutning, måtte betingelserne synes bedre end slet intet, men når det så viste sig, at den kunne sælges straks, må betalingsvilkårene have syntes mindre væsentlige (hvis bestyrelsen da blev gjort bekendt med dem) i forhold til ikke at skulle vente 7 måneder på en afgørelse. Harald Plums lille komedie vendte op og ned på alle reaktionerne. Havde han meddelt, at konsortiet ikke ville købe ejendommen, fordi eksperterne anså den for værdiløs, havde han samtidig desavoueret Johnson. Det ville have været at indrømme, at han selv havde taget fejl ved at ansætte ham som direktør og beholde ham efter fejltagelsen. Hvis han uden mellemspillet havde offentliggjort salget, havde bestyrelsen måske stillet sig mere kritisk over for betingelser og køber. Ved det beskrevne

forløb bibragtes den først håbet om, at ejendommen måske kunne sælges i fremtiden for en nogenlunde acceptabel pris, og derefter kunne den glædes med, at sagen uventet kunne ordnes her og nu. Da den ny (og tidligere) ejer ikke kunne indfri vekslerne til tiden, måtte man i foråret 1919 tage ejendommen tilbage.

Oliemøllen havde kostet 60.000 kr. og udvidedes for andre 160.000 kr. Ultimo 1917 stod den firmaet i 350 Contos, hvoraf 172 overførtes til etableringskonto, medens resten opførtes som fabrikkens værdi. Hvor meget de to engagementer belastede firmaets regnskaber vil fremgå af nedenstående opstilling, regnet i Contos:

	1916	1917	1918	1919
Oliemøllens værdi- og etableringskonto	53	350	755	879
Koncessionens værdikonto	640	640	516	653
Indregnet »tilskud« fra Sydam. Plantagesel.			110	110
Godskreven kursgevinst			80	80
	693	990	1461	1722

Inden sammenslutningen i det store A Boye & Co. var disse beløb overført til »Konto for fremmed virksomhed og under DTK garanti«. Som nævnt må man anse den første overførsel til etableringskonto for rimelig, men i løbet af det næste år burde de to anlæg have været afskrevet, når de stadig gav så store underskud og ingen fremtid havde. Havde man simpelthen ladet oliemøllen ruste op og den tidligere ejer beholde koncessionen gratis, så havde man alligevel kunnet inkassere pengene fra Sydamerikansk Plantageselskab og sparet masser af penge tillige.

Siemensen forlod firmaet 8. december 1917, og 18. juni 1918 tiltrådte direktør Knud Vils, hvis navn tilføjedes firmanavnet. Også hans dispositioner påførte firmaet store tab hovedsagelig på sterling- og sukkerspekulationer, men der er dog formildende omstændigheder i sagerne.

De første var inspireret og dirigeret af DTK selv og udførtes gennem mange filialkontorer. Ideen var at tjene noget af koncernens store tab ind igen gennem sterling- og dollarkontrakter. Man ventede et kursfald på disse valutaer i forhold til kronen og solgte dem derfor til senere levering. Kurserne udviklede sig modsat, og man fik kun kontrakterne afviklet med meget store tab. Sukkereventyret kan ses som resultatet af konflikten mellem handelens forventning om en tilbagevenden til førkrigstidens laissez-faire politik og statsmagtens uvillighed til at afgive de under krigens unormale forhold erhvervede kontrol- og magtbeføjelser. Sukker var bil-

ligt og rigeligt i Brasilien, medens det var dyrt og en mangelvare i Argentina. Vils søgte at udnytte dette forhold ved at opkøbe store mængder sukker til faldende priser med senere eksport til Argentina for øje. Den brasilianske regering kom imidlertid i vejen, idet den indførte eksportforbud og ekspropriationsret⁴⁹. Axel Andersen anså det også for en i og for sig ikke ufornuftig disposition, der ødelagdes af uventet indgriben.

Emil Hansen & Co.

Da pladsen er begrænset, og der af kilderne ikke fremgår ret meget om de øvrige brasilianske firmaer: Emil Hansen & Co. og Gransøe Co., skal det første kun kort behandles. Det stiftedes oktober 1916 med en aktiekapital på 250.000 kr., der overtoges af DTK og DFDS. Det gjorde i sin korte selvstændige levetid mange erfaringer og foretog mange dispositioner, der af væsen var antagelige, men som på grund af tidspunktet eller andre omstændigheder alligevel blev tabgivende. Det tog firmaet mindre end et år at lære, at søsterhusene leverede for dyre, dårlige og/eller forkerte varer. Ultimo 1917 sendte man derfor en mand til USA for at gøre selvstændige indkøb af bl.a. tekstilvarer. Man burde nok have forudset, at der kunne blive problemer med hjemtagelsen, da USA efter sin indtræden i krigen førte en meget restriktiv udførselspolitik. Ved sammenslutningen i A. Boye & Co. havde man endnu ingen eksporttilladelse. Man fandt også hurtigt ud af, at landene under krigen blev protektionistiske. Derfor købte man en strømpefabrik, der hovedsagelig skulle forsyne hjemmemarkedet. Der foreligger kun ét regnskab for firmaets selvstændige periode, og i det gav fabrikken underskud, men det er som nævnt ikke unormalt. Man kan naturligvis ikke vide, om ledelsen i længden ville kunne have gjort disse egentligt fornuftige dispositioner til en succes. Man må nøjes med at konstatere, at i A. Boye & Co. gav de underskud. Strømpefabrikkens problem stammede bl.a. fra, at den skulle konkurrere med sine egne produkter, der blev stjålet af de ansatte og solgt til dumpingpriser.

Fusionen i A. Boye & Co.

Ved overtagelsen af de andre selskaber udvidedes A. Boye & Co. til det »store« A. Boye & Co. Vils, Johnson & Co. var efterhånden på grund af bl.a. oliemøllen, koncessionen, sterling- og sukkerspekulationerne kommet uhyggelig langt ud i uføret. Dertil havde firmaet nogle kolossale omkostninger. Medio 1919 åd de på årsbasis 90% af kapitalen op. Renter og diskonteringsomkostninger alene udgjorde 20%. Man kom derfor i stort bekneb for kapital eller kredit og anmodede DTK om hjælp. På

samme tid kom en lignende anmodning fra A. Boye & Co., der i 1918 havde opslugt Emil Hansen & Co. Om A. Boye & Co. bemærkede DURA medio 1919, at årets bruttofortjeneste indtil da kun kunne dække én måneds omkostninger, hvis man så bort fra renter og diskonteringsomkostninger.

DTK kastede sig ud i en række desperate dispositioner for at afværge katastrofen, da 1919 regnskabet, som det senere skal ses, var af afgørende betydning for koncernen. I et brev til Vils, Johnson & Co. påtog man sig »som repræsentant for et konsortium« at overtage koncession og oliemølle til de bogførte priser. Derved stabiliseredes firmaets finansielle stilling, medens DTK selv, ifølge Axel Andersen, slørede den afgivne garantiforpligtelse ved sin regnskabsaflæggelse. DFDS var medaktionær i firmaet og måtte pacificeres. Man fik det derfor til at ombytte sine aktier med en tilsvarende post i A. Boye & Co. og gøre det samme med dets aktier i Gransøe & Co. Man besluttede endvidere at »likvidere« Vils, Johnson & Co. pr. 31.12. 1919 og aftalte, at DFDS skulle udrede aktieandelen (2/5), men maksimalt 200.000 kr. af tabet på koncession og oliemølle, fratrukket provenuet på salg af varelageret pr. 31.12. 1919, medens DTK skulle bære resten af tabet. Man fik således DFDS's interesse i det videre forløb fjernet ved at begrænse dets tab, og Vils, Johnson & Co. overtoges af A. Boye & Co. for en goodwill på 300.000 kr. De brasilianske firmaer samledes således i det »store« A. Boye & Co., der fik sin aktiekapital fordoblet. Udvidelsen overtoges af DTK, der derved fik 2,5 mill. kr. genbelånbare aktier, og betalingen posteredes i bøgerne på A. Boye & Co.s konto, men uden at pengene overførtes til Brasilien. Koncession og oliemølle vedblev dog at være en byrde for firmaet, men »under DTK garanti«.

Sydamerikansk Plantageselskab

I Argentina arbejdede to DTK firmaer, Union Trading Co. og Sydamerikansk Plantageselskab, hvoraf det første var et decideret datterselskab, medens det andet var et selvstændigt firma, men på alle måder bastet og bundet til DTK. Da Plantageselskabets stiftelse, virke og problemer havde en hel del at gøre med Brasilien, skal det i nogen udstrækning beskrives her.

Grundlaget var Vils, Johnson & Co.s koncession. Som nævnt samledes et konsortium til at overtage denne. Da den blev kendt værdiløs, blev det ikke til noget, men det ville have lignet Harald Plum dårligt at anerkende en sag som tabt eller undlade at lægge beslag på tilgængelig kapital. Hans udnyttelse af situationen var lidt af en genistreg set fra DTK's side, men

Yding i Marokko — for
egen Regning = Plums Penge

Plum har givet »Externa«
Erklæring om at han vil
indbetale alt hvad han eier
(Michaelson)

United Export Co. Overtagelse
af Transatlantisk — fordi
United Export Co ved Ydings
Handlemåde var bragt
til Ruin og komplet insolvens
Indbetaling af \$25000 til
Michaelson. fordi denne ikke
vilde gaa ind paa at være
Medvirkende til at afslutte
selskabet Regnskab i New York
i Peek & Sielens — til Indsamlingen
til Transatlantisk — hvorefter
han Michaelson blev afskediget —

En af fire sider anonyme arbejdsnotater fra Bankkommissionens Arkiv, pk. 22. De er fra et meget tidligt stadi i dens undersøgelser, og de er en blanding af konklusioner, observationer, hypoteser og tanker om mulige undersøgelseslinier. Af indholdet skal fremhæves følgende, med kommentarer i kantet parentes:

Yding i Marokko – for egen Regning = Plums Penge [Det var irrelevant, hvem af de to der betalte, for begges penge stammede fra Landmandsbanken gennem DTK].

Plum har givet »Externa« Erklæring om at han vil indbetale alt hvad han eier (Michaelson) [Kommissionen havde åbenbart endnu ikke set selve brevet (afbilledet s. 64), men havde fået besked af Michaelson. Det var ikke stilet til Externa, men til DTK].

United Export Co' – Overtagelse af Transatlantisk – fordi United Export Co. ved Ydings Handlemaade var bragt til Ruin og komplet insolvens [Det er rigtigt, men skylden var ikke udelukkende Ydings. DTK var lige så insolvent som UEC].

ikke så lidt af en svinestreg over for konsortiets medlemmer. I december 1917 stiftedes Plantageselskabet med en aktiekapital på 2 mill. kr., hvoraf DTK kun tegnede ca. 15%⁵⁰. Man sluttede standardkontrakten med DTK, Harald Plum blev formand for bestyrelsen og Yding herboende direktør. Den udsendte direktør, der først blev sendt afsted ca. 1 år efter stiftelsen, fik kun prokura i forening med enten direktøren for Vils, Johnson & Co. eller Union Trading Co., en disposition som i høj grad hæmmede firmaets handlefrihed⁵¹. For Vils, Johnson & Co.s erfaringer med koncessionen betalte man et engangsbetrag på 125.000 kr., men så lovede det til gengæld ikke at beskæftige sig yderligere med plantagedrift. For Union Trading Co.s erfaringer og hjælp betales 75.000 kr.⁵² Plantageselskabet var et firma uden aktuelle investeringsemner, da den oprindelige plan var aflivet inden stiftelsen, så for at kapitalen ikke skulle ligge uvirksom hen, besluttede man at udlåne halvdelen til Vils, Johnson & Co. og Union Trading Co. som arbejdskapital. Da firmaet selv skulle bruge pengene, viste det sig svært at få lånene tilbagebetalt, selv om de skulle være opsigelige med en måneds varsel. Man måtte så i stedet låne penge hos DTK, og det viste sig da, at man her skulle betale højere renter, end man selv modtog fra de andre. Da man havde købt en estancia (farm), klagede direktøren over, at han ikke kunne få penge frigjort, og at man ville have kunnet få en god kursgevinst ved at hjemtage pengene omkring årsskiftet 1919-20. Ifølge Axel Andersen var forholdet så groft, at Vils, Johnson & Co. stadig havde lånet, da DTK overgik til Externa. Ud over kapitaludlånet anvendte DTK også firmaets kreditter til finansiering af søsterhusene og lod det endog udstede vekslere til fordel for Union Trading Co., der ikke var særlig præcis med indfrielsen, hvorved Plantageselskabets lokale kreditværdighed svækkedes.

Hændelsesforløbet omkring koncessionen og Plantageselskabets stiftelse viser tydeligt, at det som idé betragtet ikke var noget *firma*, men en udvej for at slippe af med et problem. Da ekspertdommen udelukkede dette, overgik det til at blive en udvej for at skaffe udgiftsdækning. Da det var stiftet, udvidedes formålet til også at virke som uofficiel kapitalreserve for de andre firmaer. Da Harald Plum afgik som formand, viste det sig snart, at han havde tilbageholdt dele af korrespondancen med filialen for bestyrelsen, så den har sikkert bittert fortrudt sin tak til ham ved fratrædelsen⁵³.

Om en eventuel flugt fra Sydamerika efter 1919

I en beretning om DTK fremsættes nogle bemærkninger om⁵⁴, hvad DTK

skulle have gjort i Sydamerika efter 1919: det samme som andre landes, og især USA's handelshuse gjorde i krisetider, gå i tide og lade andre sidde tilbage med smerten. Betragtningerne er i sig selv rigtige, men forudsætningen må være, at firmaet er et nogenlunde sundt foretagende. Når man »går i tide«, realiseres de kurante dele af varelageret til de bedst mulige priser, sælges den faste ejendom eller belånes til op over skorstenen, samt inddrives den inkassable del af debitormassen. Den derved tilvejebragte kontantbeholdning hjemtages derefter, og resten overlades med god samvittighed til de øvrige kreditorer, der altså »sidder tilbage med smerten«. Hvor klogt og ofte brugt princippet end er, så var det uanvendeligt for DTK. I de brasilianske selskaber bestod aktiverne af »etableringskonti«, usalgbare varer, urentable virksomheder og dubiøse debitorer. Hvis der var tale om bankkonti, modsvarede de af Landmandsbankgarantier. Passiverne bestod af DTK ejet kapital, ingen reserver, samt kreditorer, der blot var et andet ord for DTK eller søsterhusene. Trak man sig ud, var det sig selv, man lod sidde tilbage med smerten. Et af DTK's og bankens problemer bestod netop i, at ingen lokale banker ville yde koncernselskabernes kreditter undtagen mod Landmandsbankgarantier.

Russisk Handelskompagni

Et groft billede af DTK's engagement i Rusland kan aflæses af den skematiske oversigt over koncernstrukturen 1915-19, og i det følgende skal behandles nogle af RHK's dispositioner ud fra de forudsætninger man i handlingsøjeblikket havde. Det skal vurderes, om dispositionerne var, hvad man burde kunne vente sig af en koncernledelse, der udgav sig for velinformede, kloge købmænd. Det vil handle om ledelsens reaktioner på handelsmæssige og politiske begivenheder, men det politiske vil kun blive inddraget i det omfang, det er en naturlig følge af ovenstående⁵⁵. En analyse af DTK's Ruslandseventyr vil i endnu højere grad end for andre koncerndele komme til at handle om konflikten mellem korttids- og langtidsperspektiver og reaktionsmønstrene derpå.⁵⁶ Forholdene kompliceredes af, at man over et kort åremål kom til at arbejde under fire forskellige styreformer: først i czartiden, dernæst i Kerenski-republikken og endelig både i sovjet-republikken og de forskellige »hvide« områder samtidigt. Usikkerheden øgedes ved, at man kunne tænke sig fire forskellige udgange på borgerkrigen: et nyt czarrige, en demokratisk republik, et militærdiktatur og endelig et sovjetregime⁵⁷, selvom ikke alle fire var lige sandsynlige.

Før krigen havde Rusland været et vigtigt marked for fransk kapital og

tyske industriprodukter. Selv om Danmark var et landbrugsland med en relativt betydningsløs industriproduktion, gik en god del af den industrieksport, landet trods alt havde, til Rusland, samtidig med at danske firmaer havde en vis handel på russiske landbrugsvarer. Harald Plum rejste dertil i 1912 for at se på forholdene og besluttede, at de var ugunstige for UEC, bl.a. antagelig fordi firmaet her ikke kunne hægte sig på de tyske handelshuse.

Ved krigsudbruddet kom Rusland til at stå i en meget isoleret position, afskåret fra sine naturlige forsyningskilder og sine allierede. Havde krigen udviklet sig, som eksperterne forventede, var det ikke kommet til at spille den store rolle, men da fjendtlighederne trak i langdrag, fik man store forsyningsvanskeligheder. I denne situation så Harald Plum en chance for UEC, for det var et ganske andet marked end i 1912. Hvor en indtrængen dengang skulle være sket i konkurrence med især tyske eksporthuse og en vis lokal industri, var forbindelsen til udlandet nu afbrudt og de tyske huse konfiskeret. Den russiske industri var i vid udstrækning omstillet til krigsproduktion, og store dele af arbejdsstyrken mobiliseret, så meget af konkurrencen var borte. Desuden var befolkningens forbrug lagt om, idet regeringen ved krigsudbruddet forbød al vodkaproduktion. Allerede før RHK's stiftelse havde UEC virket i Rusland gennem et agentur, men efter RHK's start etablerede man sig først i Petrograd og senere også i Moskva. Lige fra starten interesserede man sig for både militære og civile leverancer og produktion, og dermed begyndte man at blande de korte og lange perspektiver sammen.

De Danske Sprængstoffabrikker / Kurolit / Detonator

Sammen med De Danske Sprængstoffabrikker, der blev et fællesforetagende mellem DTK og Dansk Svovlsyre & Superphosphat Fabrik, skaffede RHK sig en leverance på sprængstof til Nordarmeen. Eftersom transportvæsnet var håbløst overbelastet, måtte man opbygge en fabrik i armeens umiddelbare bagland for at effektuere ordren. Hvis Erik Plums beskrivelse af denne handel er nogenlunde korrekt, må den kaldes et skoleeksempel på, hvordan man overlever under skiftende konjunkturer. For det første fik man hele 40% af den aftalte pris på forskud mod bankgaranti for ordrens effektivering. For det andet startede man omgående produktionen i et mindre eksisterende anlæg, som i længden ville være for lille. For det tredje sørgede man for, da fronten brød sammen, og leverancerne blev afbrudt, at købe det samarbejdende russiske firma Krigsunion ud, omdøbe fabrikken fra Kurolit til Detonator og planlægge en civil produktion.

Da revolutionen afbrød processen, solgte man råvarer og maskiner, så man kom ud af affæren uden tab. Man kunne måske kalde en anlægsopbygning at skyde over målet, da den ordre, man fik fra Nordarmeen, var på 320 tons, men man regnede sikkert med et længere samarbejde med armeen.

Dansk Rekylliffel Syndikat / Première Societé Rüsse

Dansk Rekylliffel Syndikat, der hidtil havde været en beskeden håndværkspræget våbenfabrik, så ved krigsudbruddet sin chance for at gøre store forretninger. Den russiske regering, der savnede både maskingeværer og produktionskapacitet, sluttede kontrakt med firmaet om bygning af en fabrik i Kovrov og leverance af 19.000 maskingeværer (10.000 af dansk og 9.000 af russisk model). Kontrakten sluttedes i 1916, og der stiftedes et russisk datterselskab: *Première Societé Rüsse* over kontrakten⁵⁸. Selv om russerne havde garanteret betaling mod dokumenter for maskiner (importeret fra bl.a. USA og Danmark) og for fabriksbygningerne i takt med opførelsen, trak betalingen alligevel ud. Desuden viste det sig, at Syndikatet ikke kunne holde det aftalte tempo i anlægsopbygning og indkøring. Da revolutionen kom, var fabrikken 3/4 færdig, og man havde kørt en prøveproduktion på en lille fabrik i nærheden.

Da Landmandsbanken⁵⁹ ikke ønskede at stå som åbenlys financier af de allieredes våbenproduktion, havde Syndikatet under sin ekspansion oparbejdet en kæmpegæld til DTK, der hovedsagelig gennem RHK var trådt i bankens sted sammen med flere andre danske leverandører. Ved en rekonstruktion i 1917 konverteredes en del af gælden til præferenceaktier. I 1919 samledes præferenceaktierne hos RHK, der samtidig overtog majoriteten af ordinære aktier. I 1920 overtog DTK aktierne, der alle ændredes til ordinære og senere solgtes videre til banken i en handel, der skal behandles sidst i artiklen. Hele ekspansionen i og omkring Syndikatet må anses for totalt vanvid, og ikke udelukkende på grund af den i Rusland opbyggede virksomhed eller de interne russiske forhold.

Ifølge et memorandum fra Syndikatet og direktør Moltkes udsagn perfektioneredes våbnet først for industriel produktion i 1920, så det var en yderst vovelig handling at udbyde det til salg i større mængder inden da. Resultatet af den engelske prøveskydning ved krigens begyndelse viste da også til fulde dette. Om det, som memo'et påstår, var direktør Schouboes uduelighed, der var årsag til fiaskoen, er egentlig ret ligegyldigt. Hvis produktet ikke var i orden, var det risikabelt at markedsføre det. Collstrup refererede i et brev en samtale med den russiske bestyrelsesformand og

direktør. Ifølge brevet krævedes 364 operationer til fremstilling af geværets 127 dele. Selv om man ikke var eksperter i masseproduktion, måtte sund sans sige, at en så kompliceret fremstillingsproces var tidskrævende, og man var to år henne i krigen, inden forhandlingerne var afsluttet. Eftersom fremstillingen krævede præcisionsarbejde og høj teknisk kunnen, måtte man regne med at skulle bruge megen tid og energi på oplæring af den lokale arbejdskraft. Da Collstrup i februar 1918 talte med direktøren, havde man leveret 50 geværer og havde yderligere 800 i arbejde.

Hvordan mon det var gået, hvis fabrikken var blevet gjort færdig? Hvis Rusland var forblevet i krigen, og man havde nået at levere dele af ordren inden fredsslutningen, havde man i første omgang tjent en bunke rubler, men man ville komme til at stå med et enormt serviceproblem, når våbene skulle stå deres prøve i felten, for de var *så* håndværksmæssigt fremstillet, at reservedele ikke kunne bruges uden forudgående, omhyggelig tilpasning. Når freden kom, ville den resterende del af ordren sandsynligvis blive annulleret eller *stærkt* reduceret, uanset hvilken type »ordnede forhold« der besad magten. Et czarstyres forbliven ved magten ville nok være afhængigt af et stærkt militærapparat, men det behøvede ikke absolut at skulle være en stærk felthær. En demokratisk republiks første prioritet ville ikke være våbenkøb, thi for den ville en stærk hær snarere være en fare end en sikkerhed. Den ville dog for Syndikatet have den fordel fremfor de andre styreformere, at den ikke ville have så stærke bindinger til anden side, som den måtte tilgodese fremfor andre. Et militærdiktatur, der også i fredstider skulle bruge mange kræfter på at opretholde »ro og orden«, ville ganske vist få brug for en hel del lette, moderne våben, men det ville have stærke bindinger til de allierede stormagter, der havde støttet det under borgerkrigen, og de ville have store lagre af overskudsmateriel, som de sikkert gerne ville af med. Syndikatets bedste chance lå måske snarere i et samarbejde med bolschevikkerne. Den skulle bestå i, at de var i så stor bekneb for venner og våben, at de ville betale for geværene med guld eller naturalier fremfor at beslaglægge fabrikken. Uanset udgangen på borgerkrigen ville et sådant samarbejde have indebåret en stor risiko for Syndikatet og DTK, for hvis bolschevikkerne tabte, ville koncernen være uønsket i Rusland for al fremtid, og selv om de vandt, risikerede man repressalier i resten af verden for at støtte det »forkerte« hold. Man kunne nok have udlagt sløringer over for den øvrige verden om sin samarbejdsvilje, men beslutningen om at indlede det ville være så revolutionerende, at man ikke kan forlange, at Harald Plum skulle kunne se chancen.

Fabrikken »Russoco« / Bouillonterningfabrikken Toro

Til RHK gruppen hørte også Fabrikken »Russoco«, der drev bouillonterningfabrikken Toro i Moskva. Her var et skoleeksempel på, hvor store muligheder krigen gav erhvervslivet. Ifølge Erik Plum var der tale om et eksisterende UEC-ejet anlæg fra København, der blev demonteret, sendt til Moskva og genopstillet der, da man fandt ud af, hvor godt markedet var for dets produkter. I 1914 var UEC som nævnt gået ind i gullaschfabrikationen, og det kan formodes, at De Forenede Bouillonterningfabrikker, der stiftedes i 1916, overtog fabrikken »Fortuna« og »fabrikken i Toldbodgade«⁶⁰. Det må være et af disse anlæg, der demonteredes og sendtes til Rusland. Man kan mene, at man lige så godt kunne have beholdt det i Danmark og så eksporteret produktionen til Rusland. Men dets transportsystem var stærkt overbelastet, og et anlæg af denne art, der kunne betjenes af hovedsagelig ufaglært arbejdskraft, egnede sig glimrende til en flytning. I modsætning til sprængstof- og geværfabrikkerne må man også sige, at etableringen godt kan være sket på det optimale tidspunkt, selv om det først var i 1917.

RHK's forhåbninger og dispositioner for fremtiden

Koncernen så, eller angav at se, en meget stor og lys fremtid for RHK's virke i Rusland, men mellem de visioner, der lå til grund herfor, og de realiteter, der omgav firmaet, var der store forskelle. Ikke alene blandede man de korte og lange perspektiver sammen, men lod dem endog modarbejde hinanden.

Ruslands udstrækning og adgangsveje nødvendiggjorde et antageligt transportsystem, hvis man skulle drive import/eksporthandel på landet. Nettet havde før krigen ikke været verdens bedst udbyggede, men nu blev det stadig dårligere, dels fordi krigens behovscentre ikke faldt sammen med fredens, dels fordi det blev overbelastet og frygtelig nedslidt. RHK fik på en fiks måde delvis løst dette problem ved at ansætte folk til at lodse dets gods gennem de forskellige flaskehalse. Samtidig med, at man så systemet falde fra hinanden, planlagde man efter, at det ville fungere planmæssigt igen kort efter fredsslutningen. Man burde have planlagt i overensstemmelse med de forøgede vanskeligheder og ikke i modstrid med dem. Det er forståeligt, at man gav udtryk for de store forhåbninger, da man senere skulle forsvare dispositionerne, men ikke, at man virkelig havde haft dem.

RHK's forudtræsser på vareleverancer var fornuftig, da rubelkursen faldt ude i verden, medens den holdt i hjemlandet, men det burde have

fået RHK til at tvivle på efterkrigsudsigterne. Den faldende kurs var udtryk for, at den udstedte seddelmængde var for stor og blev større for hver dag, der gik. Denne seddelmængde, der var udtryk for gæld, måtte efter krigen nedbringes igen. Erik Plum fremhæver ganske korrekt, at landet ville få brug for en stor import, men den måtte, med de økonomiske problemer landet havde, baseres på kredit. Harald Plum indså allerede i 1912, at den langtidskreditgivning, Ruslandshandlen krævede, lå uden for UEC's formåen, og selv om firmaet i mellemtiden var vokset, var dette stadig tilfældet. Man må have kunnet forudse, at de lande eller kredse, der skulle formidle den fornødne kredit, til gengæld ville forlange en præferencestilling i import/eksporthandlen.

Erik Plum fortæller om RHK's virksomhed i 1918 og om den konsolideringspolitik, man førte med henblik på et videre virke under en ikke-bolschevistisk regering. Det skete bl.a. gennem opkøb af russisk-ejede firmaer og lagre i sovjetområdet i den periode, hvor man vidste, at russisk privatejendom ville blive eller var nationaliseret, men inden den faktiske beslaglæggelse fandt sted. Man drev også en yderst indbringende bankvirksomhed ved veksling af rubler i Rusland til fremmed valuta i udlandet for russere, der ønskede at sikre sig økonomisk i udlandet under hensyn til forholdene i Rusland. De russere, der solgte deres ejendom til eller vekslede deres penge hos RHK, var dem, der måtte danne grundlag for næsten enhver regering, der ville tillade firmaet at realisere sine visioner. Tager man nationalfølelsen og landets bundkorrupte administration, som RHK *kendte* den, i betragtning, måtte denne virksomhed synes ret tvivlsom, thi der var ingen garanti for, at kunderne til den tid stadig ønskede at vedkende sig de betingelser, som de i handlingsøjeblikket sikkert havde accepteret med glæde.

RHK's virksomhed i 1918 ville have vanskeliggjort dets videre virke i landet, uanset hvilket styre det endte med. Man handlede overalt uanset styreformens, og det kunne man måske være sluppet godt fra, hvis man ikke havde blandet sig i politik. DTK og RHK støttede imidlertid direkte og indirekte de »hvide« generaler, hvilket ville gøre koncernen umulig i sovjetområdet, hvis borgerkrigen blev vundet, og styret for alvor tog fat på den interne reorganisation. Selv i de »hvides« øjne ville man antagelig have umuliggjort sig ved at udnytte situationen i de »røde« områder til at frakøbe »pæne mennesker« deres ejendom til panikpriser. Erik Plums beskrivelse af begivenhederne viser tydeligt, at hvad man foretog sig var, om end måske formelt korrekt, så dog i realiteten en omgåelse af landets love, og det lykkedes kun, fordi bolschevikkerne var meget ivrige efter at optræde pinlig korrekt.

Ideen bag stiftelsen af eller associeringen med de udenlandske RHK forsyningsfirmaer var egentlig rimelig nok. Når man omsatte store vare-mængder på en plads, var der grundlag for at oprette eget kontor på stedet, hvis man havde eller kunne skaffe kvalificerede folk til at drive det. Firmaets størrelse måtte naturligvis hele tiden tilpasses omsætningen, men hvor DTK altid var parat til at udvide virksomheden, var man aldrig indstillet på at indskrænke den, når det behøvedes. I stedet søgte man nye virkefelter og fremturede i dem, uanset om de viste sig tabgivende.

Erik Plum begrundede bl.a. dannelsen af »randfirmaerne«: Riga filialen, Estonian Trading Co., Polish & Overseas Trading Co. og A.L. Iversen & Co. med, at man måtte holde RHK's dygtige folk beskæftiget, til forholdene i Rusland normaliseredes, men det anser jeg for en efterrationalisering. Grunden var snarere, at man gennem dem ville søge at slippe af med en del af de lagre af »russiske« varer, man havde opbygget og nu ikke kunne komme af med på anden vis.

Man kom bl.a. til at ligge inde med disse varer, fordi man ikke undte andre at tjene penge. Da RHK under krigen havde et stort marked i Rusland, som man ville søge at fastholde efter fredsslutningen, ville man ikke nøjes med at købe varerne hos fremmede firmaer og dermed overlade andre en del af fortjenesten, mod at de have en del af risikoen⁶¹. Man ville selv eje hele produktionskæden og negligerede blot risikoen. Det modsatte ville ellers have været i overensstemmelse med Harald Plums erklærede formål med DTK koncernen: risikobegrænsning.

RHK gik i 1917 i samarbejde med Dansk Svovlsyre & Superphosphat Fabrik om etablering af *Svovlsyre & Superphosphatfabrikken »Rusland«*. Da man kom meget sent i gang med planlægningen, slap man for at skulle efterlade en halvfærdig fabrik med tilhørende maskiner, men man fik alligevel et betydeligt tab, idet firmaet gik ind i opkøb af rubler, som udlåntes til RHK.

RHK fik også via UEC interesser inden for frøhandlen, men stiftelsen af *Trifolium, Holtén & Bondarzewski kan* anses for en dækoperation. Det skete i oktober 1918⁶² og kunne tjene et af tre formål: at sikre erstatningskrav over for Rusland ved at gøre selskabet »dansk«, at konvertere gæld til genbelånbar aktiekapital ved en simpel postering i RHK's bøger, eller man havde investeret i endnu et russisk firma som tidligere beskrevet. I det sidste tilfælde ville overtagelsen medføre reelle pengeoverførsler, men ikke nødvendigvis til Rusland.

RHK's regnskabsafslutninger

Som eksempel på hvor misvisende regnskaberne inden for koncernen of-

test var, skal i det følgende kort konfronteres RHK's regnskaber 1915-20, som de fremgår af Erik Plums bog, med Axel Andersens kommentarer, som de fremgår af AA-RHK. Beløbene angives i hele tusinder kroner:

	1915	1916	1917	1918	1919	1920
<i>Aktiver:</i>						
Kassebeholdning	0	2	1	4	2	51
Inventar ÷ Afskr.	1	19	29	33	37	38
Fondsbeholdn. ÷ Afskr.		163	893	1286	2641	1789
Varer København	350	613	1314	2870	3988	1445
Petrograd & Moskva	1325	4006	6233	1242	1382	
Sibirien		932	2404	2928	3211	
Riga						3778
Svømmende		4155	539	4847	5743	468
Ejendomme ÷ Prioriteter		414	740	740	948	
Div. Forudbet. & Afregn. Konti		1416	1655	3148	3403	301
Div. Debitorer	214		614	1865	8194	512
Emissionskonto	40					
Erstatningskrav (kr. 33.640.528.82)						16697
	1931	11718	14421	18964	29549	25079
<i>Passiver:</i>						
Aktiekapital	500	2000	5000	5000	5000	5000
Bankkonti	411	322	884	1878	2764	7392
Reservefondskonti		65	1052	1159	1251	
Div. Kreditorer	564	4664	440	6564	16969	1369
Veksler & Acceptkonto	366	3887	6009	3102	3101	4920
Associerede selskaber						6397
Balance anvendt til:						
Afskr. Emissionsomk.	40					
Henlagt til Reservefond	5	78	93	92		
Udbytte	21	400	500	600		
Tantieme bestyrelsen	3	14	18	17		
direktion & pers.	10	180	88	87		
?		6				
Overført til næste år	10	101	338	463	463	
	1931	11718	14421	18963	29549	25079

Opgivelsen af regnskabstallene i hele tusinder sker af pladmæssige hensyn, men den kan også forsvares, fordi koncernens (og tidens) regnskabspraksis var så lemfældig, at tallene i realiteten intet viste. Når Axel Andersens tal er opgivet nøjagtigt, er det dels fordi de kan tillægges stor troværdighed, og dels fordi en diskussion i afrundede, kunstige enheder ville virke forvirrende.

Mod 1915 regnskabet er der ikke noget virkeligt alvorligt at indvende, selv om det lavedes en smule fiduser for at pynte på det.

Allerede i 1916 begyndte imidlertid manipulationerne for alvor. Filialen havde i sin opgørelse nedskrevet varelageret med 855.000 kr., men det tog hovedkontoret ikke hensyn til i det endelige regnskab. Her anvendtes også to af DTK's yndlings »overskudsgivere«: kommissions- og renteberegning kontorerne imellem. Hovedkontoret beregnede sig en indtægt på 2% af salget til filialen, men i stedet for at udgiftsføre beløbet hos filialen, gemte man det bort på en mellemregningskonto i status og forbedrede derved driftsresultatet med 209.000 kr. Renteberegningen mellem afdelingerne skulle have kunnet lette rentabilitetsbedømmelsen, men ikke hvis man gemte modposteringen eller blot opskrev varelageret med beløbet. Her har Axel Andersen simpelthen ikke kunnet finde modposteringen på 207.000 kr.. Tilgodehavendet hos Dansk Rekyriffel Syndikat på 4.155.000 kr. var gemt under Svømmende varer⁶³. Varekonto Sibirien var et tilgodehavende hos Th. Lund & Petersen.

I 1917 regnskabet var beholdningen af Rekyllaktier opført uspecificeret under Diverse Debitorer. Hvor der i 1916 ikke var Debitorer, eftersom de var gemt andetsteds, var der nu kun en lille post Kreditorer. Realiteterne var dog ganske anderledes, idet differencen mellem Varekonto Sibirien, Svømmende Varer, Forudbetalinger og Debitorer på den ene side og Diverse Kreditorer på den anden var korrekt nok, men dækkede over noget ganske andet, nemlig aktiverne: indestående i Landmandsbanken 29.000 kr., Rekyllaktierne 604.000 kr., Diverse Debitorer 6.919.000 kr. og Konto for Prøver 1 kr., og passiverne: UEC 1.648.000 kr., UEC varekonto 818.000 kr. og Diverse Kreditorer 315.000 kr. Varekonto Petrograd og Moskva dækkede over både varelagre, kasse- og bankbeholdninger, inventar, debitorer og kreditorer i Rusland. Bankkonto dækkede kun depotlånet i Landmandsbanken, og indestående i Revisionsbanken 449.000 kr. måtte være gemt andetsteds. Den samlede gæld til UEC var inkl. veksler 8.475.000 kr. Til dette regnskab fandt Axel Andersen to forskellige statusopgørelser for filialen. Forskellen var en opskrivning af varelageret på 1 mill. Rbl. og en provision til Erik Plum på 402.000 Rbl. I 1917 bogførte man goodwill for Th. Lund & Petersen, som UEC havde lagt ud for RHK i 1916, og som det udgiftsførte sin del af dengang.

Axel Andersen har adskillige indvendinger mod 1918 regnskabet, bl.a. fordi man overhovedet afsluttede et uden hensyn til de ændrede forhold i Rusland, hvorfra det danske personale var vendt hjem i december 1918⁶⁴. Han bemærker, at man videreførte filialens konto uden at belaste den med

de udgifter, man kendte, samt at man som tidligere opskrev varelagerets værdi med renteberegningen af den investerede kapital. Han foretager endvidere en kurstabsopgørelse, som nok er præget af en god del bagklogskab, men han har ret i, at der i regnskabet burde have været taget forbehold heroverfor. L.V. Birck (?)⁶⁵ finder det ganske rigtigt især i denne situation forkasteligt, at revisionens forbehold hverken blev meddelt generalforsamlingen eller påført regnskabet. Ligeledes var det forkert, at man lod firmaets aktier optage på Børsen senere på året, men bl.a. derfor var man netop nødt til at vise et pænt regnskab.

I 1919 regnskabet optrådte posterne Svømmende varer 5.743.000 kr. og Varekonto Skandinavien 3.988.000 kr. Det gav udtryk for en ret stor aktivitet, men det dækkede imidlertid over: Varer Skandinavien 8.359.000 kr., Antikviteter 806.000 kr., Varer Wladivostock 536.000 kr. og Archangelsk 29.000 kr. Driftsresultatet bedredes indirekte ved, at man undlod at nedskrive rubelbeholdningen i Rusland, medens man gjorde det for den i Danmark. På dette tidspunkt burde alle rubler have været afskrevet, for bolshevikregimet havde vist overlevelsessevne, og man havde været ude af landet i mere end 1 år. Når man ikke gjorde det fuldtud, kunne det være af hensyn til erstatningsspørgsmålet. Varekonto Petrograd og Moskva nedbragtes til 1.382.000 kr. ved at overføre 2.882.000 kr. til Diverse Debitorer⁶⁶. Endelig var regnskabet efter Axel Andersens skøn forbedret med en fingeret sukkerhandel, og han er i det hele taget fuld af indvendinger mod 1918 og 1919 regnskaberne, men begge (og især 1919) var, som det senere skal vises, uhyre vigtige for koncernen.

Inden 1920 regnskabsafslutningen havde man valgt at opstille regnskabet på en sådan måde, at man udskilte den del, man officielt regnede som vedrørende Rusland, og som man havde til hensigt formelt at kræve erstatning for⁶⁷.

Krasin-overenskomsten sat i relief til 1919 regnskabet

RHK komplekset havde nået et omfang, der gjorde dets solvens til en absolut betingelse for koncernens overlevelse. Især regnskaberne for 1918 og 1919 *skulle* vise et efter forholdene tilfredsstillende resultat, da der i

Harald Plums exlibris fra 1916 er helt i pagt med ejerens overbevisning om sin egen fortræffelighed. Det findes afbilledet i »Dagbogsblade« bd. 2, i hvis bd. 3 der er en illustration med det samme våbenskjold, som det så ud i 1608. En sammenligning af de to illustrationer viser 1916 udgaven som en barbarisering, gjort mere plump og bombastisk. Skriftet i »tidens ånd« bærer sikkert ikke alene skylden for hele degenerationen.

1919 og 1920 skete meget vigtige udvidelser og reorganisationer inden for hovedselskaberne. Primo 1919 havde UEC, der var RHK's hovedselskab, fordoblet sin aktiekapital til 10 mill. kr., og blev i emissionen hjulpet af en »smidig« regnskabsafslutning, der tillod det at betale 15% i udbytte. Emissionen foregik efter regnskabsaflæggelsen, for at aktionærerne kunne have et grundlag at disponere på! September 1919 besluttedes det, at DTK skulle overtage UEC ved en simpel aktieombytning. I den anledning besluttedes DTK's aktiekapital udvidet fra 10 til 30 mill. kr. Halvdelen af udvidelsen skulle bruges til ombytningen, medens resten skulle tilbydes fortrinsvis de gamle aktionærer til kurs 112 gennem Landmandsbanken. Overtagelsen afstedkom imidlertid et kursfald på begge papirer. Fusionen forekom mange af UEC's fremmede aktionærer en dårlig idé, da UEC havde langt større reserver end DTK. Dette viser, da de to selskaber var siamesiske tvillinger, at Harald Plums sløringsoperationer trods alt havde succes. Det viste sig umuligt at emitte de sidste 10 mill. kr. aktier. Tværtimod måtte der dannes et konsortium i DTK aktier for at støtte kursen, og ved årsskiftet lå det inde med nominelt 2 mill., og kursen var alligevel faldet til under pari. Harald Plum manglede primo 1920 hårdt noget, der kunne tillade ham at opstille et smukt DTK regnskab for 1919, så han kunne deklare et passende udbytte. Det skulle give konsortiet (= banken) en chance for at komme med sine aktier, og DTK chancen for at emitte de sidste 10 mill. kr. Det gav UEC overtagelsen ham mulighed for, men kun hvis RHK kunne bringes til at fremstå som et solvent firma med gode fremtidsudsigter. Den 1. marts 1920 fremlagdes DTK's regnskab for bestyrelsen, og man besluttede at udbetale 15% i udbytte, og 16. april afholdtes generalforsamlingen, hvor regnskab og udbytte vedtoges.

Imidlertid var Krasin 7. april kommet til København,⁶⁸ og forhandlingerne med Abrahamsson og Holbek indledtes 17. april.⁶⁹ Det skal bemærkes, at Krasin angiveligt ikke vidste, at han forhandlede med IRRRC repræsentanter,⁷⁰ da han efter eget udsagn ville have nægtet noget sådant. Danskerne optrådte som repræsentanter for eller medlemmer af Industrirådet og Grosserer-Societetet⁷¹. Der afsluttedes en overenskomst 23. april. Den var ikke beregnet for offentliggørelse, men ikke desto mindre kom den allerede 25. april pressen for øre.

Forhandlingerne førtes inden for en tidsramme, der passede begge parter udmærket, af hver sin grund. Man var sig hele tiden bevidst, hvem man sad overfor, men underordnede antipatierne det overordnede formål. Man forhandlede for at bevise, at det var muligt, og fik det resultat begge parter ønskede og behøvede: en afsluttet, ikke-ratificeret overenskomst.

Russerne fik også det ønskede udbytte af resultatet, men for Harald Plum viste alt sig forgæves.

Denne overenskomst med russerne var i slutningen af april netop, hvad DTK havde brug for. Når nyheden meget bekvemt kom pressen for øre, kunne man håbe på, at indtrykket af RHK's »sandsynlige« generhvervelse af sine russiske aktiver ville hæve kursen på DTK's aktier, så konsortiet og DTK kunne realisere deres aktiesalg.

Tidsrammen gav RHK gyldig grund til at udsætte sin regnskabsafslutning til efter 20. maj og da man måtte erkende, at overenskomsten var tabt på gulvet, kunne man henvise til, at det ikke var sket, fordi russerne var usamarbejdsvillige, men fordi danskere var sendrægtige. Der var stadig håb for fremtiden, hvis man kunne få dem sat i bevægelse, og man vedligeholdte derfor forbindelsen med Krasin. Man kunne fortsat argumentere for en fremtid for RHK og afsluttede derfor et antageligt regnskab.

Lige gyldig hvilken anden udgang forhandlingerne havde fået, ville det have været en katastrofe for koncernen, da man både ved en ratifikation og et sammenbrud ville have været tvunget til at opgøre det russiske tab og erkende RHK's – dermed DTK's – og endelig bankens insolvens. Forskellen ville blot ligge i erkendelsestidspunktet. Ved et sammenbrud måtte man straks afskrive alle russiske aktiviteter og betale den derpå hvilende gæld⁷², medens man ved en ratifikation kunne udskyde det, til man havde fremlagt kravene og fået russernes reaktion på dem. RHK havde virket *for* ivrigt i de »hvide« områder og oprådt *for* groft og sent i de »røde« til, at det kunne gå godt.

For Krasin kom forhandlingerne også meget tilpas, for medens han sad i København, søgte delegationsformanden M. Litvinov at opnå en overenskomst med England, og her kunne Krasins resultater bruges som løftestang for at få et resultat i hus. Det passede derfor også i hans kram, at nyheden slap ud. Resultatet var også optimalt, for det gav Sovjet mulighed for at presse England. Man havde langt større interesse i en aftale med en stormagt end med Danmark, men man havde med resultatet her fastslået, at man var til at tale med, og at der var andre, der var rede til at genoptage forbindelsen, hvis England skulle afslå det. Da Harald Plum så valgte en forretningsgang, der lod Industrirådet og Grosse-erer-Societetet ødelægge resultatet ved ikke at ville give deres godkendelse, gav dette netop England muligheden for at komme først. Det passede derfor også i Sovjets spil, at det blev interne danske stridigheder, der hindrede ratifikationen.

Parterne kan ikke siges at have forhandlet i god tro. Harald Plum havde ikke opgivet håbet om at få bolschevikkerne styrtet. Man må formode, at han ville have gjort sit til at destabilisere styret, hvis Sovjet havde ladet ham komme ind i landet igen. Krasin må have vidst dette og havde afgjort ikke til hensigt at give ham chancen. Begge parter havde imidlertid brug for en forhandling, og derfor traf de aftalen. Forskellen i deres position var sandsynligvis, at Krasin havde langt bedre forudsætninger for at gennemskue modpartens motiver end omvendt. Det kunne i øvrigt være interessant at vide med sikkerhed, hvilken af parterne der lækkede nyheden til pressen. For begge var det nødvendigt, at overenskomsten var hemmelig, men den var også ubrugelig for begge, så længe omverdenen ikke kendte dens eksistens og essensen af indholdet.

Læser man det meget intetsigende dokument grundigt, vil man se, at ratifikation var umulig. Danskerne forpligtedes til at indkalde til en international konference i København i maj samme år om transithandlen, og hvis dette ikke skete, var hele overenskomsten ugyldig.

Det kunne ikke have ladet sig gøre. Selv om IRRRC havde været en international organisation med lokalkomiteer i de enkelte lande, havde man skullet kommunikere forhandlingsresultatet til dem, besvare deres spørgsmål og få konferencen startet i København inden udgangen af maj. Lokalkomiteerne skulle orientere medlemmerne, afvente svar på spørgsmål og udnævne repræsentanter til konferencen. Disse travle forretningsmænd skulle derpå rejse til København inden for tidsrammen. Hvis f.eks. den amerikanske komité skulle med, måtte den regne med 2-3 ugers rejsetid. Nu var IRRRC ikke, hvad den udgav sig for, thi mange medlemmer af de lokalkomiteer, der trods alt fandtes, var uvidende om, hvad de deltog i, og flere af komiteerne fandtes kun på papiret. Processen ville altså blive endnu tungere, fordi man også ville skulle kommunikere alle mulige baggrundsoplysninger til de forskellige lande. Man kunne godt have anvendt IRRRC's apparat uden at vedgå det over for Krasin, men for at undgå at skulle erkende overenskomstratifikationens umulighed valgte Harald Plum en anden procedure. Han lod overenskomsten forelægge Industrirådet, Grosserer-Societetet og Udenrigsministeriet til godkendelse først. En regeringsgodkendelse måtte 23. april synes ret problematisk, da der skulle være folketingsvalg 26. april, og den siddende regering var ikke-parlamentarisk. Med Påskekrisen in mente ville den nok betænke sig to gange, inden den tog politiske beslutninger. En ny regering udnævntes 5. maj. Industrirådet og Grosserer-Societetet løste problemet

ved ikke at kunne enes om at godkende overenskomsten, så den dermed bortfaldt.

Krasin fik sikkert det ud af sagen, han ønskede: en overenskomst med England. Harald Plum havde været *for* snedig: den offentlige debat, der fulgte med forhandlingerne i Industrirådet og Grosserer-Societetet, fordi medlemmerne mente, at overenskomsten i for høj grad var tilpasset DTK, tvang hans egne folk til officielt at afsvære sig tilhørsforholdet. Presseomtalen skulle have rettet aktiekursen op, men det skete ikke, og man kom hverken af med konsortiets aktier eller fik emitteret de sidste 10 mill. kr., som banken til sidst overtog. Under retssagen fik Harald Plum dog også gavn af overenskomsten, da dommeren troede på, at den var beregnet for ratifikation.

Afsluttende bemærkninger om RHK

Selv om teksten måske kan give indtryk af det modsatte, må det siges, at RHK gruppen var en af de bedst drevne dele af koncernen. Filialledelserne udviste stor opfindsomhed under vanskelige forhold og stor omstillingsevne under stadig skiftende omstændigheder. Det var i vid udstrækning DTK ledelsen, der svigtede. Dens opgave var bl.a. at tilrettelægge den overordnede politik, som først gruppeledelsen og dernæst firmaledelser så skulle følge, men Harald Plum var ikke manden, der kunne foretage en sådan styring.

Dansk Stål Industri

Denne gruppe under DTK er et talende eksempel på problematikken omkring udnyttelse af krigstidshøjkonjunkturen, som beskrevet under omtalen af Ejnar Cohn: *Danmark under den store krig*.

Dansk Stålvarefabrik

Firmaet stiftedes 25. maj 1915 over et købt anlæg og udvidedes hurtigt ved køb af endnu ét. Det første var et konkursbo, og det andet havde tilhørt den administrerende direktør. At starte på et konkursbo kunne synes risikabelt, men anlægget kunne være godt nok, bare man fandt et andet virkefelt for det, eller fik det lettet for ødelæggende forpligtelser.

I februar 1916 så fremtiden lys ud, da man fra RHK modtog en ordre på 200.000 ståløkser. Måneden efter kom endnu én på 300.000 økser, og så begyndte problemerne, thi denne krævede en større anlægsudvidelse, der

kostede både tid og penge. I august 1916 var den nødvendige kapital sikret ved RHK's tegning af aktier i firmaet⁷³, og dermed kunne man begynde udbygningen. Tempoet i den er ikke helt klart, men den første ordre, der skulle have været effektueret i efteråret 1916, hvor der havde været mulighed for at afsætte produkterne, blev det først i 1917⁷⁴.

Driftsregnskabet for tiden frem til 31.12. 1916 udviste et overskud på kun 86.351 kr., hvoraf 40.000 kr. var forudbetaling fra RHK på endnu ikke leverede varer, og samtidig udstedte man friaktier for 30.000 kr. Samtidig med at firmaet ikke havde nogen nævneværdig produktion, investerede det en anselig kapital. Da fabrikken brændte i august 1917, opgjorde man tabet således: bygninger 67.000 kr. (nyopførelsespris ca. 95.000 kr.) samt maskiner og værktøj 288.000 kr.⁷⁵ Anlægsopbygningen skete hovedsagelig i det sidste år inden branden og finansieredes i vid udstrækning med lånt kapital. Den indbetalte kapital var ved fusionen 270.000 kr. (aktiekapital: 300.000 kr.), hvilket knap dækkede værdien af maskiner og værktøj ved branden. Selv om den var uforudsigelig og måske ikke kunne lægges ledelsen til last, må man sige, at to højkonjunkturår var brugt til anlægsopbygning og ikke til produktion af salgsvare, så firmaet var efter branden håbløst forgældet.

Electro Stål

Hvad DTK gjorde efter branden var det rene galimatias, idet man fusionerede Dansk Stålvarefabrik med Electro Stål, der var endnu værre stillet.

Dette firma stiftedes 30. januar 1917 af de sædvanlige DTK folk samt en udenforstående gruppe, »Lütken gruppen«, der besad de danske patentrettigheder på en stålfremstillingsproces. Man købte i februar en fabriksgrund i Buddinge, men da firmaet overtoges af Dansk Stål Industri, havde man endnu ikke fået en produktion i gang. Selskabets aktiekapital var fra starten 300.000 kr. samt yderligere 300.000 kr. præferenceaktier⁷⁶.

Fusionen i Dansk Stål Industri

Man havde altså to firmaer uden ret mange realiteter, men med forhåbninger for 600.000 kr., samt præferencekapital og gæld. Håbene kunne vise sig realisable, hvis krigen gik, som den skulle, efterkrigskonjunktoren kunne udnyttes, og man kunne klare konkurrencen. Her og nu manglede man imidlertid kapital (læs: kreditmuligheder). Man befandt sig i den falske gyldne tid som nævnt under omtalen af Ejnar Cohns periodisering, og Harald Plum fusionerede de to firmaer 26. oktober 1917 til Dansk Stål Industri (DSI) i en operation, der i sin grandiositet er en sand nydelse.

Dansk Stålvarefabrik var overbebydet med dyre investeringer i de gamle og ny anlæg, men havde dog en ordrebeholdning og en produktion, om end den midlertidig var afbrudt. Firmaets kapital på 300.000 kr. konverteredes således: de 270.000 kr. »gamle« aktier ombyttedes med 810.000 kr. A og 540.000 kr. B aktier i DSI, samt 270.000 kr. kontant. De 30.000 kr. »ny« aktier (tegnet i forbindelse med fusionen) ombyttedes med 30.000 kr. A og 120.000 kr. B aktier, samt 30.000 kr. kontant. Jeg vil tillade mig at regne »kontant« som værende A aktier, for jeg mener, at det var på den måde, man fik dem udbetalt.

Electro Stål, der havde et patent og en fabrik, men ingen produktion, overtoges på følgende betingelser: 300.000 kr. ordinære aktier ombyttedes med 600.000 kr. A og 900.000 B aktier i DSI. Da præferencekapitalen blev stående i firmaet, skal der ses bort fra den, selv om den udgjorde den faktisk indbetalte kapital.

For de to firmaer betaltes dermed ialt 1.740.000 kr. (hvoraf 300.000 kr. »kontant«) A og 1.560.000 kr. B aktier. Det er i sig selv imponerende, men går man dybere i handlen, bliver forholdet langt grellere, bl.a. når man betænker den korte investeringstid og friaktieudstedelserne.

Dansk Stålvarefabriks kapital var indbetalt på forskellige tidspunkter:

Indb. dato	Kapital/ kapitaludv.	Indbe- taler	DSI betaler herfor 3.11. 1917		
			A aktier	B aktier	
1.10.1915	49.000	Indbet.	Gl. Aktion.	196.000	98.000
22. 1.1916	2.000	Indbet.	Gl. Aktion.	8.000	4.000
1. 2.1916	9.000	Indbet.	Gl. Aktion.	36.000	18.000
31. 8.1916	90.000	Indbet.	UEC	360.000	180.000
31.12.1916	30.000	Friakt.	Gl. Aktion.	120.000	60.000
14. 4.1917	50.000	Indbet.	Gl. Aktion.?	200.000	100.000
	40.000	Indbet.	UEC	160.000	80.000
10.10.1917	20.000	Indbet.	Gl. Aktion.?	40.000	80.000
	10.000	Indbet.	UEC	20.000	40.000
	300.000			1.140.000	660.000

Electro Ståls kapital var ganske vist »indbetalt« på én gang, men alligevel var billedet meget broget. ITC fik udleveret 75.000 kr. friaktier for sin medvirken ved stiftelsen, og Lütken gruppen fik 50.000 kr. friaktier som betaling for patentrettighederne. Resten af kapitalen indbetaltes af Lütken gruppen, der bestod af 3 personer, men belåntes amtidig i selskabet. Efter fusionen indfriedes lånet, men delvis med UEC's penge. Firmaet tog de tilsvarende aktier som sikkerhed og overtog dem senere⁷⁷.

Indb. dato	Kapital	Indbetaler	DSI betaler herfor 3.11. 1917	
			A aktier	B aktier
15.2. 1917	75.000	Friakt. ITC/UEC	150.000	225.000
	50.000	Friakt. »Lütken«	100.000	150.000
	58.333	Indbet. »Lütken«	116.666	174.999
	116.667	Indbet. Lütken«?	233.334	350.001
	300.000		600.000	900.000

De to opstillinger kan sammenstilles, så DSI pr. 3.11. 1917 betalte:

130.000 Fremmede Stålvare	Bet. Aktier	med	480.000 A og	300.000 B aktier
30.000 Fremmede Stålvare	Friaktier	med	120.000 A og	60.000 B aktier
140.000 Koncern Stålvare	Bet. aktier	med	540.000 A og	300.000 B aktier
75.000 Koncern Electro	Friaktier	med	150.000 A og	225.000 B aktier
50.000 Fremmede Electro	Friaktier	med	100.000 A og	150.000 B aktier
58.333 Fremmede Electro	Genbelånte	med	116.666 A og	174.999 B aktier
116.667 Fremmede? Electro	Genbelånte	med	233.334 A og	350.001 B aktier
600.000		med	1.740.000 A og	1.560.000 B

Pr. 30. august 1918 udløstes minimum 899.000 kr. B aktier mod 10% kontant, medens Lütken gruppens afleveredes gratis mod garanti for, at DSI ultimo august 1919 ville købe dens A aktier for kurs 185. Da man nåede august 1919, blev det UEC, der udløste gruppen, som da ejede 150.000 kr. aktier, og til kurs 175. Resten af gruppens oprindelige 300.000 kr. A aktier kunne være dem, der lå som sikkerhed hos UEC. Ved denne udløsning led UEC et kurstab, hvoraf 175.000 kr. blev godskrevet det hos DSI.

Sagt på en anden måde: for 150.000 kr. investeret før 1917 og 120.000 kr. i 1917 i Dansk Stålvarefabrik, samt for 50.000 kr. patentrettigheder i Electro Stål (resten var friaktier eller genbelånte papirer), betalte DSI i november 1917 1.740.000 Kr. A aktier, pr. 30. august 1918 ca. 90.000 kr. kontant og ultimo august 1919 175.000 kr. For disse penge fik man alt i alt en fabrik, der var under genopførelse efter en brand, ordrer på RHK varer til Rusland, hvor Oktoberrevolutionen lå lige om hjørnet, samt en fabrik i Buddinge, der endnu ikke var i gang. Begge fabrikker var opført for fremmed kapital, der skulle forrentes og tilbagebetales. Samtidig med fusionen i DSI indbetalte UEC 200.000 kr. i A kapital, og da B aktierne udløstes i august 1918 udvidedes den ordinære aktiekapital til 3,5 mill. kr.

Resten af DSI's virke under DTK var den samme triste historie som i de andre koncerndele: regnskabsfusk, urentabel produktion, gældsophobning m.m. Hele denne forstemmende historie fortælles med al ønskelig tydelighed i både AA-DSI og Bankkommissionens Beretning, og der skal ikke tærskes langhalm på emnet. To hændelsesforløb er trukket frem til grundigere behandling nedenfor, ligesom der gives et overslag over tabet på DSI.

Rekapitulation og tabsopgørelse for DSI

Dansk Stålvarefabrik: Fabrikkens tidlige periode var ganske fornuftigt eller heldigt disponeret. I august 1915 var man kommet sig over krigsudbrudschoket, og man startede med to mindre anlæg, hvorved man tildels undgik problemerne omkring anlægsopbygning. Den første ordre på økser kunne det gå an at acceptere, da den skulle kunne effektueres uden større udvidelser, men da den næste kom, burde man nok have sagt fra. RHK's tilbud om at indtræde som aktionær for at tilføre firmaet kapital til udvidelser var nødvendiggjort af dets egne ordrer og leveringsterminer⁷⁸. Ordreaccepterne bevirkede, at man koncentrerede sig om anlægsopbygning fremfor produktion, medens det måske havde været klogere at producere økser og købe værktøjer.

Fusionen: Stålvarefabrikken var brændt, og i virkeligheden kunne man konstatere, at kapitalen og mere til var brugt, uden at man derfor havde et færdigt, kørende anlæg. Electro Stål havde bygget en fabrik, men havde ingen produktion. Halvdelen af dets kapital var enten friaktier, betaling for patentrettigheder eller genbelånt i firmaet. DTK var stærkt engageret i begge firmaer gennem UEC og ITC, idet UEC ejede mindst 140.000 kr. aktier i Stålvarefabrikken, ITC og UEC (aftalemæssigt delt i forholdet 1:2) ejede 75.000 aktier i Electro Stål og hele præferencekapitalen. Da koncernen anvendte sine aktier som depotsikkerhed, fik man ved fusionen større depoter. UEC havde nu 640.000 kr. og ITC 50.000 kr. aktier i DSI, hvortil kom, at de ved B aktiernes indløsning fik mindst 52.500 kr. kontant, samtidig med at de beholdt præferenceaktierne i Electro Ståls fabrik.

Tabet: DSI blev en kostbar erfaring. Stålvarefabrikken havde i 1916 et reelt overskud på 16.351 kr., men heroverfor stod et stort tab. Externa afskrev 1. oktober 1926 sine tilgodehavender og modtog for sine 133.200 kr. aktier 300.000 kr. kontant og en 6% 20 årig obligation på 350.000 kr. med 2. (?) pant i fabrikken. (Beløbene stemmer nogenlunde overens med en opgørelse i Handelsministeriets 1977-aflevering, pk. 3).

R. KRAUSE

BREDGADE 42
KØBENHAVN D.

Messager Ke. II

177

may 1921

*Mr. Statens Lige Ret
Kongensgade af Vesterby, D. M. II
Landmandsbanen
her.*

De gav mig foreleden for Skiltet
lov til, at jeg maatte glæde Dem med
nogle Bemærkninger vdr. Det kære-
hertiske Kompagni, hvis Personer, For-
hold is er nok efterhaanden for aul-
ger at have faaet en Del Forindret-
ninger for at kunne bestemme.

Jeg tilstaaer, at jeg længe har
haft lyst til overfor Statens Lige Ret
for Lige Ret til at fremsætte mit
Syn på Forholdene — hvilket især
i mange Henseender — om end ikke i alle —
falder sammen med Sir Martin Abraham-
sens.

Imidlertid har jeg hiidtil holdt mig

Første side af et brev fra DTK's direktionssekretær R. K. Krause (Bredgade 42 var DTK's hovedsæde) til Emil Glückstadt. Dateringen »maj 1921« og bilagsnummeret »177« er antagelig Bankkommissionens værk, hvorimod notatet »Imorgen Kl. 11« meget vel kunne være modtagerens (eller hans sekretærs) og tyde på, at Glückstadt har reageret på brevet, så Krause fik givet luft for sine meninger. Hvis dateringen er korrekt, er brevet fra omkring den tid, hvor Knud S. Sthyr kom ind i DTK's ledelse som kontrollant af Harald Plums dispositioner. Glückstadt har derfor haft mulighed for at få inside viden allerede medio 1921. Brevet *kan* repræsentere et forsøg på at gøre rent bord i tide, og Krause klarede da også DTK's fallit uden skrammer. Han arbejdede i DTK 1917-22 og derefter i Sydamerika for Nielsen & Winther 1923-25, hvorefter han gik ind i politiet og blev politimester i Horsens.

Brevet ligger i Bankkommissionens Arkiv, pk. 23, i Rigsarkivet.

Dets fulde ordlyd er:

Etatsraad Emil Glückstadt
Kommandør af Dannebrog, D.M., p.p.
Landmandsbanken
her.

De gav mig forleden paa Skibet Lov til, at jeg maatte plage Dem med nogle Bemærkninger vedr. Det transatlantiske Kompagni, hvis Personer og Forhold jeg vel nok efterhaanden kan antages at have faaet en Del Forudsætninger for at kunne bedømme.

Jeg tilstaar, at jeg længe har haft Lyst til overfor Etatsraaden at faa Lejlighed til at fremsætte mit Syn paa Forholdene – hvilket iøvrigt i mange Henseender – om ikke i alle – falder sammen med Sir Martin Abrahamsons.

Imidlertid har jeg hidtil holdt mig tilbage, bl.a. fordi jeg ønsker at være loyal i mit Forhold til Harald Plum, og da jeg i Dag har haft en indgaaende Samtale med denne, vil jeg ogsaa nu indskrænke disse Linier til et Spørgsmaal om, hvorvidt De mener, at det p.t. har nogen Værdi for Dem at erfare *min* mening?

I bekræftende Fald ville jeg jo foretrække en personlig Audiens.

Hvis jeg først pr. Brev begynder at udøse mit Hjerte for Etatsraaden, bliver det Dem sikkert let for langt og maaske kun Gentagelser af, hvad De tidligere har hørt; hvis De derimod skulde have Interesse af og Tid og Lejlighed til at modtage mig, vil jeg hurtigt kunne orientere mig med Hensyn til, hvad De eventuelt maatte ønske at høre.

Navnlig tror jeg at være i Stand til at give et nogenlunde uhildet Syn paa de hidtil saa beklagelige Forhold og Tildragelser i England, hvor jeg jo i det sidste Aar har været benyttet til »connecting link«. Desværre har jeg ikke været alene om Opgaven. Det er nemlig min Overbevisning, at jeg i modsat Fald baade hurtigere og paa en mere tilfredsstillende Maade kunde have opnaaet en forholdsvis gunstig Basis for Fremtiden.

Ogsaa specielt om Forholdene i Det Danske Frysningkompagni vilde jeg gerne have en Lejlighed til at tale med Etatsraaden.

Saaftremt jeg *ikke* hører nærmere, vil jeg deraf slutte, at en Samtale p.t. ikke har tilstrækkelig Interesse.

Deres ærbødige
R. Krause

Tab		Dækning	
Tab 1920	kr. 1.188.000	Dækket af reservefond kr.	24.000
1921	2.899.000	Nedskr. af kapital	
1922	1.790.000	Fremmede	1.951.200
Buddinge Værk	2.300.000	Ergor (=Lbk.)	1.198.800
Nytegn. præf.kap.	1.000.000	Lbk. overtagelse Buddinge V.	2.300.000
	1923	Afskr. præf.aktiekapital	1.200.000
Tilskud 1923	282.000	Externa tilgodeh.	3.607.000
1924	370.000		
1925	303.000	Til yderligere dækning	
1926	179.000	rest aktiekapital	350.000
	10.511.000		10.631.000

Redningsaktionerne i 1920-21

Eftersom DTK medio 1922, efter at tabenes omfang var ved at gå op for ledelsen og banken, blev rekonstrueret i Externa, og banken selv senere på året kom under rekonstruktion, kom dens redningsaktioner over for koncernen i 1920-21 til at fremstå som en tam, ret ligegyldig og tåbelig gestus fra en forvirret, træt og uforstående Emil Glückstadt. Det var det vel på sin vis også, da det trods alt gik, som det gjorde, men alligevel fortjener mellemspillet en nøjere behandling. Han var ikke klar over, *hvor* galt det var fat med DTK, da han handlede. Han vidste derimod sikkert godt, at man gik hårde tider i møde, og at banken var indblandet i flere tvivlsomme projekter, som ville komme til at påføre den store tab. Han forberedte sig bl.a. gennem redningsaktionerne på at ride stormen af. Det har derfor en vis interesse at søge at klarlægge motiver, hensigter og forhåbninger bag dem, da det kan være af værdi for forståelsen af handlingsmønstrene i lignende situationer.

Formålet var ikke at mindske engagementet med DTK koncernen, men at ændre *billedet* af det, thi man var langt ud over det punkt, hvor man kunne afbryde forbindelsen eller blot tillade andre at få indblik i de faktiske forhold. Glückstadt kan ikke have været fremmed over for tanken om, at de store tab, man ville få på de forskellige engagementer, ville medføre en meget kritisk revision af bankens forhold fra både internt og eksternt hold. Han må også have indset, at hans urokkelige position som enevældig leder ville komme i fare, da ingen revision, uanset hvor venlig stemt

den måtte være over for ham, ville kunne se gennem fingre med, at han havde påført banken et engagement på DTK's størrelse. Han kunne ikke skjule, at man havde pengene til gode, men han kunne søge at få det til at fremstå som ikke én, men flere selvstændige konti. Det kan umiddelbart synes håbløst, når man læser Bankkommissionens udredninger, man må huske, at selv den kun undersøgte nogle af bankens engagementer, at den kun gik virkeligt i dybden i nogle få forhold, samt at der selv i disse sager var mange spørgsmål, den måtte give op overfor, fordi forholdene var meget uklare, eller den ikke mente at kunne tro udsagnene. Havde forholdene ikke været langt værre, end banken i 1920-21 troede, kunne der være gået flere år, inden revisionen var kommet. Man havde så kunnet tage en del af tabene pø om pø, og da revisionen antagelig ikke ville være blevet så total som Bankkommissionens, kan det tænkes, at sløringsoperationer som redningsaktionerne over for DTK ville have vist sig effektive, så f.eks. de udskilte engagementer var fremstået uden forbindelse med DTK⁷⁹.

Redningsaktionerne foregik både direkte og gennem Ergor: dels ved konsortiets støtteopkøb og bankens overtagelse af de sidste 10 mill. kr. DTK aktier, dels ved køb af rekylrettighederne for, kapitaliseret, 37,5 mill. kr.⁸⁰ og ved køb af DTK ejede aktieposter. Købene af DTK aktier støttede aktiekursen og tilførte koncernen kapital. De skal ikke behandles her, kun de øvrige køb.

Landmandsbanken/Ergor købte en række aktieposter. Jeg vil sætte DTK's købspris for dem til pari, for skønt det afgjort er forkert, vil fejlen i denne sammenhæng være ubetydelig. Banken betalte, bortset fra rekylaktierne, en samlet overpris på ca. 1 mill. kr., og den fordeler jeg forholdsmæssigt på de enkelte poster. Jeg antager, at DTK's datterselskabskreditydelse på denne tid var udvidet, så den kan sættes lig aktiekapitalen. Jeg anser det for sandsynligt, at banken efterhånden ville have ladet kreditten til de firmaer, hvori den overtog aktiemajoriteten (hertil regner jeg Dansk Stål Industri), overgå fra DTK's konto og garanti til selvstændige konti uden DTK tilknytning. I nedenstående opstilling over bankens overtagelser angives beløbene i hele tusinder, og kolonnerne angiver:

- A) Selskabets aktiekapital.
- B) Den fra DTK overtagne aktiepost.
- C) Bankens/Ergors købspris
- D) De kreditter og garantier, jeg mener, banken ville overtage
- E) Bankens samlede overtagelse fra DTK, summen af C og D).

		A	B	C	D	E
Dansk Rekyrlriffel Syndikat	kr.	5.000	4.791	15.000		
»Invest. i fremtiden«				22.500		
garantiovertagelse					5.000	
russiske erstatn. krav					10.000	52.500
Dansk Stål Industri		3.500	1.294	1.500	3.500	5.000
John Tofft & Co.		1.000	538	600	1.000	1.600
Landbrugsmaskinekomp.		3.000	1.546	1.800	3.000	4.800
Frysningskompagniet		3.000	318	300		300
S. Seidelin		2.000	96	100		100
Continental Trad, Co.	Sv.Kr.	1.000	999	1.200	1.000	2.200
DUWA	Rmk.	4.500	2.500	100	?	> 100
Div. gældsposter og usikkerhed på beregningen				2.400		2.400
Ialt ca.	Kr.	ca.	10.000	45.500	23.500	69.000

Hvis foranstående godtages, kan heraf læses, at DTK mistede aktier for ca. 10 mill. kr. Herfor betalte banken 45,5 mill. kr., og desuden ville DTK's gæld til den på disse firmaers vegne falde med ca. 23,5 mill. kr. Ialt mistede DTK altså 10 mill. kr., men fik 45,5 mill. kr. og slap for 23,5 mill. kr. gæld. Hertil kunne tænkes at komme, at den ekstragæld, de bankovertagne firmaer måtte have til DTK, ville fremtræde som sikrere fordringer i koncernens bøger, nu da firmaerne var bankejede, så koncernens egne aktier derigennem ville fremtræde som bedre papirer for banken – officielt.

I realiteten betød operationen ikke stort for bankens risiko, selv om man selvfølgelig fik udskilt nogle firmaer fra koncernen, så de ikke automatisk ville trække hinanden med i et fald. Officielt betød transaktionen imidlertid, at engagementet med DTK, der var på ca. 210 mill. kr. i 1922, faldt med 45,5 mill. kr., der blev godskrevet DTK's konto, men dertil kom, at man ville få firmaernes egne kreditter udskilt på selvstændige konti på 23,5 mill. kr., så DTK's konto kom ned på 141 mill. kr. Det betød i realiteten intet, da risikoen var uændret, *men det så bedre ud*. Engagementet ville stadig være alt for stort, men det havde også en størrelse, der gjorde at det ikke kunne spredes i én sløringsoperation.

Konklusion

Hensigten med denne artikel har været at give et billede af DTK koncernens struktur og virke i dens forskellige udviklingsfaser, og de tre koncernsbeskrivelser skulle lette forståelsen af hændelsesforløbet inden for de øvrige koncernselskaber. Betragtningerne om koncernens kapitalforhold og regnskabsafslutninger skulle øge forståelsen af de faktiske økonomiske forhold i koncernen samt give læseren et redskab til behandling af andre beløbspopgivelser fra Harald Plums og DTK's side.

Jeg mener, at koncernen aldrig nåede at blive solvent og har beskrevet, hvordan UEC fra begyndelsen kastede sig ud i store risici og fortsatte dermed i et stadigt stigende tempo, samtidig med at man regnskabsmæssigt skjulte tabene og kunstigt forøgede overskuddene. Jeg mener at have vist, at tabene for alvor begyndte at hobe sig op allerede i de gode år under krigen gennem beskrivelsen af hændelsesforløbet i bl.a. Brasilien og Dansk Stål Industri.

Jeg mener dermed at have argumenteret mod Harald Plums påstande om, at tabene ikke kunne lægges ham til last, da han udtrådte af koncernens ledelse ultimo 1921, da Knud S. Sthyr allerede siden maj 1921 havde bremsset alle hans initiativer til at redde DTK, da tabene hovedsagelig stammede fra Sthyr og Michaelsens mismanagement af koncernen, samt at han var ansvarsfri endog inden da, eftersom Emil Glückstadt i 1920 ikke havde villet følge hans råd om at afvikle de mere risikobetonede og tabgivende dele af koncernen og tage de derpå hvilende tab med det samme; men tværtimod pålagde ham at fortsætte forretningerne som før, hvor koncern og bank kunne have været reddet, hvis hans råd var blevet fulgt. Nok påførtes der også i 1921-22 koncernen store tab gennem den fortsatte drift, men for det første var en stor del af dem renter og diskonteringsomkostninger på gammel gæld (jvf. DURA's kommentarer i 1919 om Brasilien), og for det andet var en meget stor del af dem skjulte tab, der blot først kom for dagens lys ved Sthyr og Michaelsens afvikling af firmaer og varelagre. Disse tab var Harald Plums ansvarsområde. Hans afløsere gjorde sikkert også egne tabgivende forretninger, men man var antagelig nødt til også at have nye varer for at kunne lokke folk til at købe de gamle. Hvis han i 1920 anbefalede over for Glückstadt, at man afviklede de risikobetonede og tabgivende dele af koncernen, må man også sige, at han lige havde demonstreret i Brasilien, at han ikke selv gik ind for tanken. Man må bemærke, at han roligt kunne give rådet, da han havde sørget for at holde Crown Butter gruppen fri af alle risici. Man må endelig

sige, at han ikke i et sådant råd gav Glückstadt et valg mellem at likvidere og overleve eller at fortsætte og gå fallit. Alternativerne var i realiteten: at erkende fallitten nu eller udskyde erkendelsen og håbe på et mirakel.

Jeg mener gennem-beskrivelsen af forretningsførelsen, regnskabsproceduren og -fusket samt kredithungeren at have vist, hvor skæbnsvangert det måtte blive for Landmandsbanken at være koncernens financier, og hvor umuligt Harald Plum og Albert Jørgensen gjorde det for banken (eller nogen anden) at holde dens største debitor under tilbørlig opsyn i alle de år, hvor gælden oparbejdedes. De to alene beherskede regnskabsafslutningerne, sad inde med de reelle facts om firmaerne og tilbageholdt alt, hvad de anså for skadeligt for koncernens image. Harald Plum drev en hensynsløs aktieemissionspolitik i koncernen og brugte dens aktiebeholdninger som værdifuld depotsikkerhed.

Jeg mener at have underbygget min påstand om, at Krassin-forhandlingerne og den deraf følgende overenskomst var rent teater, og at spørgsmålet om ratifikation var totalt betydningsløst for RHK's og dermed koncernens solvens. RHK havde ikke, uanset hvem der vandt borgerkrigen i Rusland, den strålende fremtid i landet, som koncernen gav udtryk for.

Hvis H.N. Andersen skulle have reddet banken i 1922, så havde han først måttet redde koncernen. Det ville have betydet, at han havde skullet forlade ØK engang omkring krigsudbruddet og overtaget Harald Plums plads som direktør for UEC/DTK koncernen.

Landmandsbankens redningsaktioner viser den alvor, hvormed banken betragtede koncernens økonomiske situation; man var indstillet på at gå til yderligheder for at holde DTK gående, ellers ville man hverken have overtaget kapitaludvidelsen, som man snart måtte nedskrive i kurs, eller have betalt en så enorm pris for Dansk Rekyriffel Syndikats aktier.

Jeg mener at have sandsynliggjort, at koncernens pengeforbrug betød, at den ikke kunne afvikles på noget tidspunkt efter 1916, uden at det ville have medført bankens lukning. Selv om DTK ikke allerede havde forbrugt alle bankens midler, ville en afvikling af koncernens virksomhed have hæmmet bankens daglige forretninger, indtil likvidationsresultatet forelå. Bankvirksomhed bygger på tillid mellem banken og dens kunder, og ingen ville have kunnet føle tillid til en bank, der ville være tvunget til måske i længere tid at nægte kunderne ret til at trække deres midler ud, fordi den var indviklet i, og hele dens likviditet beslaglagt ved, afviklingen af en insolvent storkoncern, hvori banken havde påtaget sig så godt som alle økonomiske risici.

Artiklen har alt i alt været en historie om næsten konsekvent forkert udnyttelse af gode, men vanskelige konjunkturer og om mangel på sund forretningssans. Til gengæld har den handlet om evne og vilje til at vildlede alle uden for den snævraste inderkreds. Betragter man Harald Plums handlemåde kritisk, må man kalde den bedragerisk, selv om man heri må tage hensyn til, at lovgivningen siden da har betydet en absolut stramning af reglerne for god forretningsførelse, og det er med tidens alen, han skal bedømmes. Harald Plum og DTK var hovedårsagen til, at banken krakkede i 1922, og jeg mener, at han var den hovedansvarlige, selv om han slap fantastisk billigt ud af affæren. Man kan naturligvis ikke frikende Emil Glückstadt for en del af skylden, eftersom han trods alt var bankens øverste og enevældige leder, men han døde, inden undersøgelserne var tilendebragt, hvorved man fik en passende syndebug foræret. Når jeg mener, at man må være forsigtig med at pålægge ham *for* stor en del af ansvaret, ligger det i, at samfundet og erhvervslivet pålagde ham et utal af gøremål ved siden af at skulle lede banken. Idet man gjorde dette, måtte man indse, at den tid og energi, han kunne bruge på bankforretningerne, ville indskrænkes i betydelig grad. Man kan heroverfor indvende, at så skulle han have sagt fra over for ekstraarbejdet, og det er rigtigt, men problemet var vel nok, at både han selv og omgivelserne anså ham for den bedste til alle gøremålene. En del af ansvaret må placeres hos bankråd og aktionærer, der havde så travlt med til fulde at udnytte det geni, der var blevet dem givet, at de forsømte at dirigere og begrænse geniets udfoldelse, så det koncentreredes om bankens drift. I modsætning til Glückstadt kunne Harald Plum anvende hele sin tid og alle sine evner på sin koncern, og efter eget udsagn gjorde han det også. Han havde yderligere den fordel fremfor Glückstadt, at han ikke blot skulle bygge videre på andres værk med allerede ansatte hjælpere. Han havde selv opbygget sin koncern fra grunden og fyldt den med sine egne folk. Med Landmandsbankens ressourcer i ryggen skulle han derfor have alle chancer for at gøre DTK til en succes, hvis han havde haft viljen og evnerne. Jeg mener, at forløbet viser, at han ikke engang havde viljen. Det kan man bestride, hvis man har en anden synsvinkel på manden og hændelserne, men man kan ikke bestride manglen på sund forretningssans, dertil var der trods alt for mange andre, der samtidig havde succes under mindre gunstige vilkår.

Der var intet nyt og epokegørende i de manipulationsmetoder, Harald Plum benyttede. Man kan følge dem fra det 18. århundredes begyndelse til i dag og konstatere, at det ikke har været nødvendigt at raffinere processen nævneværdigt for til stadighed at kunne manipulere investorer-

ne⁸¹. For mig bragte Gredanas overtagelse af B&W aktierne minderne om Harald Plum tilbage, skønt Gredanas tab synes forsvindende i sammenligning med det tab DTK påførte banken⁸².

Noter

1. Udtrykket »krak« anvendes konsekvent, selv om der blev tale om en rekonstruktion uden tab for indskyderne, men det er som krak, man altid tænker på og omtaler hændelsen.
2. Se C.N. Hauge: »Erindringer 1870-1924«, 210-11 om Glückstadts rolle ved mødet i Nationalbanken 1919.
3. Forretningsfolk som Harald Plum, Max Ballin og H.C.V. Siegumfeldt. F.eks. L.V. Bircks kampagne mod Max Ballin.
4. Han led ifølge Laura Glückstadt af den Bright'ske syge, en uheldelig nyrebetændelse der i sin endelige fase kan påvirke patienten, så det virker, som om han var »sindssyg«. Det *kan* være, hvad der var galt.
5. Se Bankkommissionens Beretning, 282-83 og en anonym tabsopgørelse i Handelsministeriets 1977 aflevering, pk. 5, der opgør engagementet til 209 mill. kr., hvoraf man frem til ultimo 1925 har måttet afskrive 197,5 mill. kr. eller ca. 95%. Det fremgår ikke, om alle tabene på Dansk Rekyrliffel Syndikat er medregnet heri.
6. Axel Andersen støtter i sine beretninger denne påstand. Han anvender ikke udtrykket »nåede at blive«, men det beror på en forskel i synsvinkel. Hans revisionsberetninger ligger i Bankkommissionens Arkiv, pk. 24.
7. Se Axel Andersens beretning om DTK & Dansk Udenlandsk Revisions Anstalt, 80-82, hvorfra skal citeres følgende: »... må jeg udtale, at efter min mening, var disse virksomheder dømt til undergang, hvad enten bolshevikrevolutionen i Rusland og verdenskrisen med dens følger var indtrådt eller ej.« »Når det hele ikke på et langt tidligere tidspunkt brød sammen, skyldtes det såvidst ikke virksomhedens egen livskraft, men de finansielle kilder, DTK så rigeligt kunne øse af.« »DTK levede, om jeg så må sige, af at fortære kapital ...« »Som sæbebobler bristede det hele og efterlod sig af værdier omtrent lige så meget som sæbebobler, skønt koncernen havde slugt hele Landmandsbankens kapital og reserver«.
8. Se K.J. Østrin: »Birck – Ballin« om striden mellem småindustri og Kooperation mod storindustri, en strid der ifølge forfatteren fik personlige, racemæssige undertoner. »Bankkommissionens Hemmelige Beretninger«, et ofte citeret værk på ca. 7 sider, der egentlig ikke siger noget væsentlig nyt, der ikke i forvejen står mellem linierne i »Bankkommissionens Beretning«, og de fremsatte påstande underbygges ikke. »Nogle avisartikler om Det Transatlantiske Kompagni (United Export Co.) 1911-1923« antagelig et propagandaskrift fra kredsen omkring Harald Plum. Laura Glückstadts to bøger om Emil Glückstadt, den ene udgivet under hendes ny navn: Bernhoft. Marius Wulff: »Sandheden om Plum«, et polemisk smædeskrift, der ikke tager sin egen titel for bogstaveligt. C.Th. Ussing: »Nationalbanken 1914-24« hvis omtale af sagen *kan* ses som et forsvar for Nationalbankens optræden.
9. F.eks. C.N. Hauge. Forfatteren kan ikke undgå at have vidst mere, end han giver udtryk for, men bogen er også hans historie og ikke bankens.
10. Kai Moltke: »Pengemagt og Ruslandspolitik« 1-2, der uforbeholdent henviser til »Bankkommissionens Hemmelige Beretninger«. Lorenz Christensen: »Det Tredie Ting« 1-2, der fra en anden politisk synsvinkel lige så kritikløst viderefører L.V. Bircks jødehad og Marius Wulffs had til »det tredie køn«.

11. Repræsenteret af f.eks. Søren Mørch i »Hilsen til Hæstrup« og Bent Jensen: »Danmark og det russiske spørgsmål 1917-24«.
12. Bankkommissionens Beretning og arkiv, samt Handelsministeriets 1977 aflevering vedrørende rekonstruktionsperioden. Harald Plum: »Dagbogsblade« 1-4. Erik Plum: »Russisk Handels Kompagni 1915-22«. Hertil kommer tildels Inger Marie Plum: »Af den private smørhandels historie« i Erhvervshistorisk Årbog 1964.
13. I Bankkommissionens Beretning findes i starten af DTK beretningen en note, der siger, at kendskab til beretningerne om enkeltelskaberne, som findes i bilaget, er en forudsætning for forståelsen af hovedberetningen. Når man så læser beretningerne om de enkelte selskaber, finder man ud af, at kendskab til hovedberetningen ville lette forståelsen. Emnet griber sig selv i halen, så samme svaghed vil sikkert findes i denne artikel, men ud fra min anskuelsesvinkel har jeg fundet den brugte rækkefølge rigtigst.
14. Ved henvisning til disse revisionsberetninger i tekst og noter vil de blive identificeret således: AA-forkortelse for det behandlede firmas navn, f.eks. AA-DTK er beretningen om Det Transatlantiske Kompagni og AA-DTK/DURA er beretningen om DTK og Dansk Udenlandsk Revisions Anstalt.
15. Forstærket af, at DTK benytter sig af, ja *lever* af finansielle kneb, og Landmandsbank og DTK affærrerne drejer sig om penge – eller manglen derpå.
16. Den samarbejdskontrakt, der fastlagde beslutningsret, provisioner, overskudsdeling, samarbejds-vilkår m.v. såvel mellem DTK og datterselskaberne som mellem disse indbyrdes.
17. Retfærdigvis må dog anføres, at Ussing, 252-55 påstår, at Nationalbankens love tillader en vis hemmeligholdelse af direktionens dispositioner i forhold til repræsentantskabet.
18. Undtagen i tilfældet Sydamerikansk Plantageselskab, der ikke var insovent, men blot havde et stort underskud.
19. Ussing 230: »Der er altid risiko forbunden med at besidde penge, hvadenten de ligger på kiste-bund, er indsat i banken eller anbragt i »kongelige Obligationer««. Højere forrentning gives for større risiko, og man kan nok synes, at der udvises for megen medynk over for de aktieinvestorer, for hvem risikoen blev effektiv, i forhold til medynken med de skatteborgere, der i den sidste ende kom til at betale gildet.
20. Se AA-DTK, 8 og AA-DTK/DURA, 58 om Crown Butter Export Co.s uvillighed til at påtage sig risici med Bech, v. Siehlen & Co. allerede fra november 1917.
21. Kapitalen kunne være brugt til indkøb, told, investering, administration, renter, være gået tabt eller være blevet hos DTK og der brugt til andre formål. Ifølge Axel Andersen havde så at sige ingen af dem, bortset fra Russisk Handelskompagni og nogle af dets datterselskaber, nogensinde noget egentligt overskud.
22. I »Beretning om Landmandsbankens regnskab for 1921 med specifikation over tab på konti og depoter« i Bankkommissionens arkiv, pk. 8 er der 48 angivet, hvor få selskaber man kendte omsætningskurser på.
23. Ifølge referat af afhøring af Harald Plum 16.12. 1922 (Bankkommissionens arkiv, pk. 22) var det ham, der insisterede på depotsikrede lån, medens Glückstadt ville give DTK en blankokredit, og for engangs skyld tror jeg, Plum siger sandheden. Han glemmer blot, at de deponerede aktier var værdiløse. Han hævder, at alt gik godt, så længe hans princip fulgtes, og at katastrofen først indtraf, da man gik bort fra det. Det er naturligvis forkert; fejlene kom blot først *frem* efter hans fratræden.
24. »Dagbogsblade« bd. 1 bl.a. 23 notat for 2.3. 1893 skriver Harald Plum, at moderen læste op af »Debet & Kredit«. Den er skrevet af Gustav Freytag, og efter omtalen den får i Politikens Verdenslitteraturhistorie bd. 9, 199-201, kan man forestille sig, at hun har haft en opmærksom tilhører. Dens beskrivelser ligner det billede, Harald Plum søger at tegne af sig selv. Sammenlign også beskrivelsen af ham selv ved skrivebordet med den af onklen Harald Skovby ved sit skrivebord. Billederne af barndomshjemets myldrende liv omkring den store købmandsgård stemmer

også fint overens med hans beskrivelser af og forestillinger om aktiviteterne på koncernens pladser ude i verden. Vedrørende smør- og import/eksporthandelen i Assens: se også Inger Marie Plums artikel.

25. Harald Plums idelige brug af udtryk som »godt købmandsskab« kan være blot og bar brug af modeord og behøver ikke at vise tilbage til barndomshjemmet.
26. I manufakturfirmaet fik Harald Plum tre kompagnoner: Fætterten *Nikolay Hertel-Wulff*, *Cay Hegermann-Lindenchrone* og *Volmer de Coninck Smith*, samt en kontorist *Eskil Yding*. Gennem Yding og de Coninck Smith var der forbindelse til flere mennesker, der kom til at spille en rolle i koncernens selskabsbetyrelser:

Yding giftede sig med en datter af borgmester *Drechsel*, der havde en broder *kommandør Drechsel* og en anden datter, der blev gift med overretssagfører *Knud Øllgård*, som var kompagnon med højesteretssagfører *Emil Harboe*. Ydings søster blev gift med ingeniør *Ancher Boye*. V. de Coninck Smith havde en broder *Harald de Coninck Smith*. Harald Plum var cand.jur. fra 1905, og fra holdet i 1906 kan foruden Knud Øllgård nævnes *R.K. Krause* og *A. Martensen-Larsen* (som Marius Wulff påstår Harald Plum understøttede økonomisk i en del af studietiden). Medens han gik i skole i Århus, mener jeg desuden, Harald Plum gik i klasse med kaptain *Frederik Haack*.

R.K. Krause, Hertel-Wulff, Hegermann-Lindenchrone og Martensen-Larsen virker til 1922 mest i baggrunden som generalforsamlingsdirigenter (og stiftere), men senere bliver de tre sidste (og især Martensen-Larsen) mere aktive i hans anden koncernopbygning.
27. Ved Crown Butters stiftelse indtrådte *Carl Bech*, Engelsholm i bestyrelsen. Han var ifølge »Dagbogsblade« en bekendt af familien Plum, og han kom i 1910 ind i Landmandsbankens bankråd, men intet tyder på at det skete via Crown Butter. *Andreas Collstrup* var i forvejen medlem af bankrådet, han var en selvstændig forretningsmand med mange tillidshverv og søgte, så længe hans alder og høreelse tillod det, at følge med i, hvad Harald Plum foretog sig.
28. Bemærk forskellen på Harald Plums rolle i smørkrigen i »Dagbogsblade« bd. 2 og hos Inger Marie Plum. Jeg mener, hendes fremstilling ligger sandheden nærmest.
29. Beskrivelsen af dens virke hører ikke hjemme her, men i en samlet beskrivelse af Harald Plums karriere.
30. Det er kun en tanke, der ikke kan bevises, men sommetider kan man have sine tvivl om, hvorvidt koncernen i sine første leveår reelt var et dansk foretagende og ikke blot et dække for tyske interesser.
31. »West African Mahagony Syndicate«, der var tysk, og »Compagnie Francaise de la Cote d'Ivoire« med handelsselskaber »Grand Bassam«, der var tyskorienteret. Sammen med »Comp. Francaise ... « planlagde UEC et datterselskab »Compagnie Forrestation de la Cote d'Ivoire« til opkøb og udnyttelse af skovkoncessioner. Jeg mener, det var de tyske interesser, der fik UEC til at investere i området. Harald Plums omtale i »Dagbogsblade« af Ydings rejse på ½ år i 1910-11, hvor han skriver: »... på alle måder samlede Yding sig gennem selvsyn den rigdom på erfaring på alt, hvad der vedrører Vestafrika, der har gjort ham til en af de største europæiske specialister på dette område«, kan han ikke mene alvorligt.
32. Fabrikken »Fortuna« på Strandboulevarden og »fabrikken i Toldbodgade« oprettedes i samarbejde med firmaet S. Johannesen. Selvom UEC forpligtede sig til kun at fremstille gullasch og boiled beef i disse foretagender, planlagdes alligevel en fabrik »Scania« i Malmø med Egil Westrell som stråmand. Se »Udkast til beretning om UEC datterselskaber« Bankkommissionens arkiv, pk. 22.
33. RHK ejede Skandinavisk Møbelværk i Holbæk og Rederiet Havmågen i Ålborg, men førstnævnte blev drevet af Nordisk Kontor Etablering, som hørte under UEC. Det var RHK, der købte aktier i Dansk Stålvarefabrik, men det var UEC, der betalte dem og kom til at eje dem.
34. Til mit speciale findes et bilag med en skematisk oversigt over de fleste af koncernens selskaber med kolonner visende: stiftelsesår, aktieselskabsregisternummer, firmanavn, start- og slutkapital, koncernejet andel deraf, bestyrelse og direktion indtil 1922, samt delvis: skæbne efter 1922, likvidation og tab, bestyrelse, direktion og likvidatorer. Til skemaet er knyttet mange af de

oplysninger til de forskellige kolonner, som jeg i arbejdet på specialet kom under vejrs med. Bilaget er af pladshensyn ikke medtaget her, men enkelte af oplysningerne er medtaget i tekst og noter.

35. *Dansk Stål Industri* stiftedes 1917 med en aktiekapital på 3,5 mill. kr. til overtagelse af to selskaber med en samlet aktiekapital på 600.000 kr., hvoraf 105.000 kr. var friaktier, samt 300.000 kr. præferenceaktiekapital, der ikke indgik i fusionen.
Landbrugsmaskinekompagniet stiftedes 1919 med en aktiekapital på 3 mill. kr. til overtagelse af 5 selskaber med en samlet aktiekapital på 1.590.000 kr., hvoraf 300.000 kr. forblev uombyttet på andre hænder. Der vides intet om friaktier.
Fabriksanlæg stiftedes 1917 med en aktiekapital på 2 mill. kr., hvoraf 1 mill. kr. var friaktier, til overtagelse af tre firmaer med en samlet aktiekapital på 225.000 kr. + 200.000 sv.kr. Friaktierne annulleredes senere.
Frysingskompagniet stiftedes 1916 med en aktiekapital på 1,4 mill. kr., der udvidedes til 3 mill. kr. Det ejede danske frysehuse og et kutterrederi samt aktier i et norsk og et svensk fryseriselskab. Dele af alle tre selskabers aktiekapitaler udleveredes som betaling for patentrettigheder.
36. Se. C.N. Hauge, 197, hvor forfatteren giver udtryk for, at Max Ballin var den eneste af krigstids-spekulanterne, der tog konsekvenserne af sine handlinger og betalte ved at tage sit eget liv i stedet for at snakke eller lyve sig fra ansvaret som andre gjorde.
37. Skibene blev købt til toppris. De var forsynet med et dyrt krigstids-fremdrivningssystem, der ikke fungerede og hurtigt måtte sælges til skrot.
38. Tilsyneladende overtog Landmandsbanken 4.9. 1920 hele aktiekapitalen, men det rækker ikke ved det faktum, at det var Harald Plum og Albert Jørgensen, der bestemte, indtil Harald Plum forlod koncernen – eller blev gået. Selv derefter spøjte han dog i baggrunden. Se »Dagbogsblade« bd. 4.
39. Hermed menes, at DURA foretog revisionen og regnskabsudfærdigelsen, medens det andet firma kontrollerede, at DURA havde gjort sit arbejde og på korrekt vis.
40. I mit speciale behandles disse forhold i bilaget med tilhørende tekst i specialet, men her skal kun henvises til note 28.
41. Siegumfeldt var *langt* mere forretningsmand end Harald Plum. Man kan måske sige, at han, når han var vildest, var bedre end Plum, når denne var mest behersket.
42. Ifølge Axel Andersen indgik ingen af provisionerne, og de måtte senere afskrives. Bankkommissionens Beretning siger det samme om den sidste, men om den første kun, at den debiteredes Siegl & Schlotdmanns konto. Med resultatet i Brasilien er det dog det samme.
43. Opgørelsen lettedes ved, at lageret samtidig brændte. Det samme »held« havde man i Dansk Stålvarefabrik. Forsikringen om, at det intet betød for firmaets videre drift, var naturligvis usand. Nok slap man af med ukurante varer, men også med resten, og lageret skulle dog bygges op igen.
44. Ifølge Axel Andersens gengivelse har der ikke været tid, men på den anden side er det ikke afgjort, at brevet, han referer til, er det første i sagen (AA-SA 3).
45. Kursen på Contos var i 1916 2039 (Salmonsens) og i 1917 1135 kr. (Bankkomm. Beretn.)
46. Det var ikke kun Harald Plum og Landmandsbanken, der var glade for konsortier. Det er stadig en trylleformular, som uden nødvendigvis at navngive deltagerne eller de beløb, de deltager med, antyder, at der bag handlingen står en kreds af beslutsomme, pengestærke mænd. Konsortier kan være både reelle og legitime forretninger, men det er samtidig et yndet plattenslager-dække.
47. I al fald meddelte Harald Plum bestyrelsen, at der var »div. udgifter m.m.« på koncessionen, og det kunne hentyde til rejseudgifterne (AA-SA 4). Han yndede de store armbevægelser, som da han tidligt i UEC's liv tilbød selv at bære et tab på 50.000 kr. Dengang endte han (også) med at lade firmaet betale alligevel (AA-UEC, V-VI, IX).
48. Jeg tror, Harald Plum holdt den hemmelig, ellers er hele handlingsforløbet meningsløst.
49. Det forekommer mig, at hele sagsfremstillingen (AA-SA, 9-10, 12 og Bankkommissionens Beretning II, 228) er selvmodsigende, for samtidig med at sukkerpriserne falder mod 0, stiger beholdningernes værdi meget stærkt. Enten må de uanset markedsprisen være opført til købspris, eller

- også er de af hensyn til den verserende ekspropriationssag opført til den pris, man ville have kunnet opnå i Argentina. Begge dele er muligt. Den første ville være den mindst forkerte, men den sidste ikke usandsynlig i DTK sammenhæng.
50. Dette tal skal tages med en smule forbehold. De 15% var DTK's beholdning ultimo 1921, og jeg har ikke kunnet se, om det er de samme aktier, som tidligere ejedes af de sydamerikanske søsterselskaber, men i alle tilfælde var disse poster ret små.
 51. Det *kan* ses som en sikkerhedsforanstaltning i lyset af Johnsons dispositioner, men det er mig bekendt den eneste gang, man skred til en sådan handling.
 52. Det er ingen vittighed. Beløbene og begrundelserne var de reelle og officielle.
 53. Se AA-SA, 77, 79, om DTK's vane med at tilbageholde oplysninger for bestyrelserne. Se endvidere citatet fra DTK's brev til Vils, Johnson & Co. fra 14.11 1918 (AA-SA, 18).
 54. Antagelig forfattet af L.V. Birck (Bankkommissionens arkiv pk. 23).
 55. Stoffet er på fortræffelig vis behandlet af Bent Jensen i »Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924«.
 56. I det følgende vil koncernen i reglen blive benævnt DTK, uanset hvordan det formelle ejerforhold i øjeblikket var, eftersom det endelige økonomiske ansvar blev DTK's – og dermed Landmandsbankens.
 57. De tre første muligheder kaldtes under ét »ordnede forhold«, og den sidste nægtede man simpelthen at se i øjnene.
 58. Ifølge Smith & Smith: »Small arms of the world« havde Rusland også Madsen geværer af model 1904, men de kan være købt senere, end modellen angiver. Franz v. Rinteln: »Ikke spion, men ...« 19-23 har en røverhistorie (?) om 300 maskingeværer, der solgtes til Rusland i 1914, men som han bortførte fra København til Tyskland.
 59. UEC havde som nævnt tætte tyske forbindelser, men også Landmandsbanken var før krigen i meget vid udstrækning tyskejet.
 60. Ifølge »Danske Fonds & Aktier« var De Forenede Bouillonterningfabrikker en sammenslutning af Fabrikken Rex og Københavns Bouillonterningfabrik, men både Fabrikken Fortuna og De Forenede havde hjemme på Strandboulevarden, og Fortuna kan nemt have skiftet navn til, eller være gået op i Rex.
 61. Jævnfør ordrerne til Dansk Stålvarefabrik på firmaets selvstændige stade. Det håbløse i timingen i Dansk Stål Industris fusion skal beskrives senere.
 62. Erik Plum angiver s. 48-49 starten til 1917, men det anser jeg for en »diplomatisk fejlhuskning« til underbygning af erstatningskravet, da firmaet så kunne være legalt »dansk«. Danske Fonds & Aktier angiver stiftelsen som liggende efter nationaliseringsbølgen. AA-RHK s. 16-17 angiver, at RHK i december 1918 og senere anviser rubler til firmaet, mere end det får aktier for, men angiver ikke, hvad pengene skulle bruges til.
 63. Alle fiksfaksierne omkring Syndikatet *kunne* ligge i, at man ligesom banken ikke ønskede omfanget af sin medvirken udbasuneret. Svømmende varer er varer, der indladet i skib er under transport til søs.
 64. De var rejst på hovedkontorets og eget initiativ, fordi de følte forholdene truende, men ikke fordi de var blevet smidt ud af sovjetregimet.
 65. Antagelig L.V. Birck, der er i al fald tilføjet mange randbemærkninger (se Greens bemærkninger herom i sin dagbog, som citeret af Søren Mørch i hans speciale). Der er ud for bemærkningen om, at revisionsprotokollen ikke havde været forelagt generalforsamlingen, anbragt fire udråbstegn.
 66. *Jeg ved det ikke*, men ud fra det foreliggende *kunne* posteringerne være forklarligt, hvis de omhandlede varer var ejet af RHK's russiske venner, pro forma ejet af RHK, men i virkeligheden kun deponeret som sikkerhed for lån, antagelig udbetalt i udlandet.
 67. I mit speciale findes en vurdering af disse krav substans, bygget i vid udstrækning på Axel Andersens kritik af opgørelsen. Det er et emne, jeg har til hensigt at vende tilbage til i en anden artikel, når jeg har fået mit materiale bedre udbygget.

68. L.B. Krassin, kommissær for handel og industri, medlem af udenrigsminister Litvinovs delegation under forsøget på at få genoptaget forbindelsen med den øvrige verden.
69. M.A. Abrahamsson, direktør for ITC, og Carl Holbek, Erik Plums svigerfader.
70. IRRRC = The Russian Relief and Reconstruction Committee, var officielt en bredt sammensat komité til Ruslands rekonstruktion, genoptagelse af handel med landet, samt afhjælpning af landets øjeblikkelige nød. I virkeligheden repræsenterede den Harald Plums interesser. Den var spækket med folk med en vis tilknytning til koncernen, og ikke ret mange andre.
71. Alternativet anføres under hensyn til Harald Plums elastiske anvendelse af facts. I virkeligheden repræsenterede d'herer kun sig selv, IRRRC og DTK koncernen.
72. Kontor bygningen i Moskva var f.eks. belånt i kroner i København.
73. Som nævnt var det UEC, der betalte og fik aktierne.
74. Fremstillingen bygger i vid udstrækning på AA-DSI.
75. Ved det første anlægskøb havde man overtaget bygninger for 35.000 kr. Ifølge status pr. 31.12. 1916 var værdien ved udvidelser og forbedringer vokset til 100.000 kr. Hertil kom køb af arbejderboliger for 33.500 kr. Inden branden erhvervede man yderligere ejendom for 21.400 kr., byggegrund for 22.500 kr. samt projekterede nybygninger for ca. 25.000 kr. Man overtog maskiner for 18.000 kr., men ved status var værdien vokset til 235.387 kr. inkl. værdi af eget arbejde og materialer 102.846 kr. Axel Andersen bemærker, at han ikke har kunnet kontrollere, om værdiansættelsen var rimelig. Når det på bestyrelsesmødet 11.9. 1917 meddeltes, at branden ikke ville forstyrre fabrikkens drift i nævneværdig grad, kan dette ikke passe, da alt maskineri og værktøj ifølge erstatningsopgørelsen var gået tabt. (AA-DSI. 12-14).
76. Det er uklart, hvad der skete med præferencekapitalen. Den indgik ikke i fusionen, og ifølge Danske Fonds & Aktier 1919 indestod den stadig i Electro Stål. Ifølge Bankkommissionens Beretning overled ITC dog UEC 2/3 af sine aktier.
77. Se AA-DSI, 23-24. Udtrykket er Axel Andersens, og det fremgår ikke, hvor mange aktier, der overtoges og til hvilken pris. I konsekvens heraf vil 2/3 af Lütken gruppens aktier ved de senere handeler blive opført med et ?, da det kan være UEC's. Jævnfør den endelige udløsning.
78. RHK fremsatte i virkeligheden flere tilbud, da det ikke ville eller kunne vedstå det første. Dette burde nok have gjort hele den oprindelige bestyrelse mistænksom over for koncernens dispositionsevne.
79. Ganske vist var Ové Ringberg død, men ingen kan med sikkerhed sige, at Emil Glückstadt ikke kunne have levet videre i flere år, hvis han ikke var blevet udsat for det pres, han blev efter krakket.
80. Dansk Rekyltriffel Syndikat solgtes i 1927 tilbage til Harald Plum for 1.005.000 kr. Man kunne dog i 1920-21 godt have været reelle forhåbninger om en bedre fremtid for firmaet, om end ikke for så mange penge som man betalte. Harald Plum var måske den ene dansker, der alvorligt drømte om at blive en »dødens købmand«, og i 1920 havde man fået våbnet standardiseret for industriel produktion. Man havde et af verdens bedste lette maskingeværer og kunne altså med nogen berettigelse håbe på en lys fremtid.
81. En sammenligning af de metoder, der på internationalt plan anvendtes af The South Sea Company og Compagnie de l'Occident i det 18. årh.. via Alleghany Corporation, Goldman Sachs Trading Corporation og Kreuger & Toll i 1930'erne til Investors Overseas Service i 1960'erne, vil vise, hvor ens de anvendte metoder har været uanset tiden.
82. Et samlet tab for Landmandsbanken på DTK på ialt 250 mill. kr. er nok et rimeligt skøn. Omregnet efter guldprisen ville det svare til 12,5 mia. kr. i november 1982.

Frugthandelen omkring århundredskiftet

Erindringer af frugtgrosserer H.C. Hansen

Det er forholdsvis få erhvervsfolk, der har bidraget til belysning af den erhvervsmæssige udvikling inden for deres brancheområde gennem erindringer. Disse kan have en særlig værdi ved at behandle en række forhold og vilkår inden for erhvervet, der ikke normalt nedfældes og bevares gennem det skriftlige kildemateriale. Et eksempel herpå er de efterfølgende erindringer om frugthandelen omkring århundredskiftet. De er nedskrevet af den københavnske grosserer H.C. Hansen, der heri giver en livfuld skildring af den danske frugtengros-handels opståen og udvikling i årene frem mod 1. verdenskrig.

Hans Christian Hansen (1871-1964), der stammede fra Slingerup i Nordsjælland, blev oprindeligt uddannet i kontorfaget med lærepladser i Kolding og Nakskov. Efter sin soldatertid arbejdede han hovedsagelig i København, hvor han omkring 1901-02 blev ansat hos frugtgrosserer og -importør C. Husum, Gl. Strand 48¹. Fra at være bogholder kom han hurtigt til at tage del i selve frugthandelsvirksomheden, og efter få års »læretid« begyndte han som selvstændig frugtgrosserer. 1905-10 drev han sammen med Peter Ludvig Meiniche frugtengrosfirmaet Hansen & Meiniche og derefter overtog han Husums virksomhed, som han videreførte under navnet C. Husums Efterfølger². I mellemkrigsårene virkede han fortrinsvis som kartoffeleksportør med en omfattende handel på bl.a. Grønland (Kgl. Grønlandske Handel), Island og Færøerne, hvortil han også leverede andre frugt- og grøntsagsprodukter. Han var 1919 medstifter af og mangeårigt bestyrelsesmedlem i Foreningen af Danske kartoffeleksportører og desuden gennem en lang årrække skønsmand for Sø- og Handelsretten samt for Det spanske Frugtsyndikat i Stockholm. Også efter 2. verdenskrig fortsatte han virksomheden, der dog med hans tiltagende alder ebbede langsomt ud, og forretningen ophævedes efter hans død i 1964.

De følgende erindringer, der er nedskrevet omkring 1958 (jfr. note 16), medfulgte ved datteren, Grethe Weis-Jensens aflevering af H.C. Hansens forretningsarkiv til Erhvervsarkivet i foråret 1983. De vedføjede biografiske oplysninger og noter er udarbejdet af arkivar Erik Korr Johansen, der ligeledes har foretaget rettelser af enkelte oplagte fejl i manuskriptet.

Som den sidste af dem, der var med fra dette århundredes begyndelse, vil jeg forsøge at samle, hvad jeg selv har oplevet, og hvad man har meddelt mig om forholdene i den sidste trediedel af forrige århundrede og fremover.

Handelen med dansk frugt

Før århundredskiftet var der kun ganske få butikker i København med frugt som hovedartikel, det var nærmest kun dem, der kaldtes »vildt- og frugthandel«. Der var 12-14 forretninger i den gamle by og et lignende antal på broerne og Frederiksberg. Disse var velforsynede butikker, der sikkert gav sine indehavere et tilfredstillende udbytte. Derudover var der nogle grønthandlere, der også i sæsonen solgte æbler – pærer – blommer o.l., men en væsentlig del af den danske frugt blev solgt på torvene og gaderne. Om efteråret kørte handelsmændene rundt i gaderne med hestekøretøjer og råbte med »møre gråpærer« og »store gravenstener«. Nogle af dem havde undertiden to køretøjer ude, og da den handlende jo ikke kunne være mere end ét sted selv, måtte han overlade det ene køretøj til én, han mente at kunne stole på ville gøre nogenlunde rigtigt regnskab, og det kneb det sommetider med. Chr. Husum fortalte, at han naturligvis vidste, hvad de kørte ud med, men da køberne ofte forsøgte at prutte på prisen, når de tog mere end en skæppe, var resultatet altid noget flydende, når de skulle gøre op om aftenen. Når han så syntes, at der var »filet« for meget, blev de kommanderet til at vende lommerne; hvis dette ikke gav noget resultat, så af med strømperne og træskoene, og dør, under de halmsåler, man altid havde i træskoene eller i sokkerne, fandtes »rovet«. Derefter blev der givet kvittering i form af nogle kraftige øretæver.

De oprindelige handelsmænd havde alle et ordentligt køretøj og hentede deres varer ude omkring på Sjælland, og da det nuværende grønttorv i Rømersgade blev indrettet, frembød de dem til salg derfra³. Man begyndte gerne med søde spisekirsebær, senere de sure syltebær, hvoraf der med årene kom ret store mængder frem; det var i en lang årrække skik at enhver familie med flere børn syltede, hvad den havde brug for af kirsebær, stikkelsbær, ribs og solbær. Sure syltebær blev også købt af konservesfabrikkerne, vinhandlerne og navnlig Peter F. Heerings likørfabrik. Han havde været kunde hos Husum i mange år, og da hans forbrug stadig steg, kneb det undertiden med at skaffe det kvantum, han daglig i sæsonen skulle bruge. Dette resulterede i, at jeg, efter at jeg havde overtaget firmaet, måtte stille nede på torvet kl. 2 om natten for at få fat i handelsmændene.

Hans Christian Hansen (1871-1964) – her på foto fra 1934 – betegnede sig selv som grosserer i landbrugsprodukter og ikke som frugtgrosserer, som han anså for »en finere betegnelse for en frugthandler«. »Det bløde løg« – hans øgenavn blandt grossister – var i øvrigt ikke blot i sit erhverv aktiv til sin død. Han var en ivrig rytter og en daglig gæst på Christiansborg Ridebane, til han blev langt op i 80'erne.

Foto i Erhvervsarkivet.

ne, efterhånden som de kom ind på torvet. Bærrene kom nede fra Stevns, og da de havde kørt ind i de sene aftentimer, var handelsmændene lette nok at komme til rette med, navnlig da de fik en ordentlig pris og straks kunne køre ud på Christianshavn og få læsset af i stedet for at holde på torvet og sælge i mindre partier; men det var for mig en varm omgang, jeg måtte nødvendigvis være ovre i min egen kælder, når kunderne begyndte at komme der.

Surkirsebærrene blev efterhånden en artikel af ikke ringe omfang, men til likør eller vinfabrikation skal de have vokset på kalkbund, og denne findes her i landet kun i større udstrækning på Stevns, oppe i Nordsjælland og i Himmerland, men da Joh. & Axel Hornbæk i Hadsund startede deres fabrik, gik det sidste distrikt tabt for København⁴. Vi måtte derfor i reglen skaffe en del fra Stettin, hvor der i et distrikt omkring byen Schwedt ved Oder også er kalkbund.

I de år jeg var sammen med Meiniche, havde vi en kunde til syltebær i Berlin. Denne forretning foregik på den måde, at vi til Thureby station fik sendt de nødvendige kurve, og med en del af handelsmændene havde jeg en aftale om, at jeg modtog bær fra kl. 10-2. Det var de ikke kede af, de sparede så den lange køretur til København, men arbejdet skulle gå temmelig »tjept«. Bærrene havde de løse på vognene, og i Thureby skulle de fyldes i spånkurve, og færdige skulle vi være inden kl. 3 om eftermiddagen, så kom nemlig det tog, de skulle med til Warnemünde. – Desværre var der intet tog, der holdt ved Thureby på de tider, jeg skulle være der, og da jeg ikke godt kunne være fra torvet i morgentimerne, og måtte være hjemme igen, så jeg kunne få de breve, der skulle med aftentogene, besørgede i rette tid, foregik rejsen på den måde, at jeg tog til Køge med toget, dør havde jeg en cykle stående, og på den spurtede jeg til Thureby og tilbage til Køge om eftermiddagen⁵. Hele kampagnen varede kun en ugestid, og da vi kunne have en efter den tids forhold pæn fortjeneste, var det jo bare om at mase på, selv om arbejdstiden blev fra 6 morgen til 10 aften.

Når handelsfolkene i gamle dage var færdige med kirsebærrene, begyndte sommerpærer, derefter blommer, æbler og gråpærer, som også for en stor del blev opkøbt ude på landet. På den tid, d.v.s. i efterårsmånederne, kom også de såkaldte »pæreskipperne« ind i billedet. Det var folk med eget skib, der var hjemmehørende på »Sydhavsøerne«, Langeland, Thurø og Svendborg, hvor der allerede sidst i forrige århundrede var en ikke ringe frugtavl.

Disse skipperne fyldte skibet med frugt, og når de kom til København, lagde de til i kanalen udfor Børsen og blev liggende dør, til de fik udsolgt. I

reglen gjorde de flere ture i sæsonen, og når de mod jul havde udsolgt, var handelen med æbler forbi for den sæson, bortset fra de kvanta, som de mere kapitalkraftige af handelsmændene samlede på oplag på deres bopæl. De boede ude i Utterslev på sidevejene til Frederikssundsvej; der kunne man i 1870'erne købe eller for små penge bygge sig et hus med bolig, stald til et par heste og oplagsrum. Chr. Husum ejede til sin død Frederikssundsvej nr. 98, som han havde betalt med 600 rigsdaler, og en fætter til ham havde det stråttækte hus på hjørnet af Borups Alle, som først for få år siden blev revet ned; det havde han betalt med 500 rigsdaler. Det var forøvrigt en god pengeanbringelse, for allerede omkring 1905/6 blev der budt ham 25.000 kroner for det.

Den første sydfrugthandel

Handelen med sydfrugter som selvstændig branche stammer fra 1879, da Chr. Husum lejede en kælder i urtekræmmer Bochelunds ejendom på hjørnet af Amagertorv og Fortunstræde. Lokalet havde det ildelydende navn »sumpen«, hvorfor det hed sådan, ved jeg ikke. Salgsmæssigt var beliggenheden god nok. Frugthandelen foregik den gang på Ved Stranden og Amagertorv. Grønthandelen, d.v.s. salget af amagerens produkter, fandt sted på Christianshavns Torv.

Efterhånden dukkede der også andre forretninger op i de tilstødende gader. Der var Jul. Westphal i Boldhusgade, som var specialist i citroner, A. Olsen i Admiralgade, W. Thorup i Krystalgade, og H. Schröder, Laxegade, der fra Hamborg skaffede finere frugter, som han for en del solgte til de skånske byer. Han havde tillige en betydelig eksport af amagerkål til Tyskland, Finland og Amerika. Han sagdes at have tjent sig en betydelig formue, men døde ret tidligt, hvorefter forretningen kom over på ukyndige hænder og hurtigt gik ind. Så var der S. Petersen, Ved Stranden, men hans handel med sydfrugter var ikke af større betydning. Hans væsentlige forretning var også eksport af amagerkål til Tyskland og Amerika og eksport af grøntsager til Norge og Island. Han ejede tillige en cikoriefabrik og ansås for at være en meget velhavende mand⁶. Da ejendommen Ved Stranden blev solgt til ombygning, flyttede han hen på hjørnet af Admiralgade-Laxegade, hvor forretningen senere blev overtaget af J.C. Thorsen. Jul. Westphal, A. Olsen og W. Thorup flyttede i sin tid samtidig med Chr. Husum ud på det nuværende torv, men formåede ikke at drive forretninger i større stil, de er for mange år siden døde og borte. Efterføl-

geren af W. Thorup, der hed William Baruch, gik over til at handle med papir o.l.

Omkring 1884/85 købte Chr. Husum ejendommen Gl. Strand 48, og her begyndte så sydfrugthandelen at udvikle sig, selv om den endnu i adskillige år set med vore dages øjne var meget beskedent. Den import af sydfrugter, der hidtil havde fundet sted, lå på kolonialgrossisternes hænder og var nærmest beregnet for tiden december-april. Der var først Valencia-appelsinerne, der kom så tidligt, at den første sending kunne nå at blive solgt til forbrug i julen, men de var sure og lyse. Der kom derefter med regelmæssige mellemrum sendinger til hen på foråret, men allerede omkring februar tog Messina-appelsinerne føringen, de var betydelig bedre end de spanske, og der havde hver importør sin faste forbindelse, der var Ferdn. Baller/Trier & Goldschmidt – Costarelli/Guldbrandsen, Andersen & Co. – Franesesco Sacca, Cornelius Stau og Guiseppe Sacca & Co./Sthyr & Kjær og Chr. Husum. Lidt ind på sæsonen kom blodappelsinerne, der var finere i smag end de andre og meget søgt af publikum. Messinafrugten blev allerede i det gamle år købt på leveringskontrakt for hele sæsonen med et bestemt antal kasser med hver båd og til fastsat pris for hver sending. Et år, vistnok i 1903, kom man ud for en slem oplevelse med denne vare. En frugthandler på Nørrebro havde haft det uheld, at nogle kasser måtte sorteres for plettede frugter, disse smed han i en kasse og satte denne ud i gården i den hensigt, at skraldemanden næste dag skulle tage den med sig. Uheldigvis opdagede nogle af kvarterets drenge den og åd løs, mere end deres maver kunne fordøje, med det resultat, at de blev rigtig syge, og nogle af dem måtte have læge. At det var blodappelsinerne, der var årsagen, var der ingen tvivl om, og nu skete der det, at man fandt på, at den sorte farve i frugtkødet kom af, at appelsinerne blev indsprøjtet med anilinfarve, og at denne var giftig. Hvem der fandt på denne forklaring, kan jeg ikke huske, men bladene fik fat i sagen, og så blev der et større postyr, med det resultat, at blodappelsiner ikke var til at sælge mere den sæson, man måtte annullere, hvad der endnu ikke var afsendt eller bytte til almindelige appelsiner. Endnu den næste vinter stillede publikum sig meget mistroisk overfor blodappelsinerne.

Appelsiner og citroner var naturligvis de største artikler, men til jul importerede man også Almeria-vindruer, men salget var mere beskedent end nutildags, en ordre på 100/200 fade betragtede man som en anstændig post. Foruden havde vi direkte import af spanske figener – konfektrosiner – Smyrna-figener – persiske dadler – hasselnødder fra Levanten og

Italien samt franske valnødder og krakmandler – franske tørrede blomster. De varer, man behøvede, når de direkte importerede var udsolgt, eller når de kvanta, man behøvede, ikke var store nok til direkte import, blev købt i England, især fra Hull, hvorfra der var ugentlig damperforbindelse. Navnlig firmaerne A.J. Peacock & Co. – Wm. Machin – J. Wiberg og Julius Meyer – gjorde efterhånden en del forretning på København. Julius Meyer, der var A.W. Kirkebyes forgænger, var tillige på visse tider aftager af større poster danske kartofler⁷. Fra Hull fik vi den tids første nye kartofler, nemlig »Royal Kidneys« fra øerne i den engelske kanal, de kom i brugte vindruedefade. Senere kom også canariske kartofler pakkede i tørvesmuld i store kasser og canariske tomater i kasser.

Importen af udenlandsk frugt

Efter at grønttorvet i 1889 var blevet flyttet til Rømersgade, blev der også plads for flere grossister, men udviklingen var dog ret beskeden. Torvepladsen strakte sig i begyndelsen kun fra Vendersgade til en linie fra Rømersgade 5 over til Teknisk Skole. Resten af pladsen over til Ørstedsparken blev dog hurtigt taget med til torvet, medens blomstertorvet, d.v.s. fra Vendersgade over til Frederiksborggade, først i 1912/13 blev inddraget. Indtil da var det et grønt anlæg, som man kaldte »Hundetorvet«. Ud over, at det blev anvendt af kvarterets beboere til at lufte deres hunde, var torvet et yndet opholdssted for tvivlsomme eksistenser, der her sad og drak brændevin og undertiden lå og sov på bænken. Foruden de forretninger fra Ved Stranden, der samtidig med Chr. Husum flyttede ud på Rømersgade-torvet, var der endnu i slutningen af 1890'erne kun kommet Munk Jensen i Rømersgade 3, Chr. Sørensen, Rømersgade 7, og Jacob Christoffersen i Linnésgade 6; noget senere kom også Andersen og Albeck i Vendersgade 9 samt Thorvald Møller, Vendersgade 7.

Efterhånden var der blevet behov for frugter, som Danmark enten ikke havde eller ikke kunne levere i tilstrækkelig mængde. Dette førte til en livlig handel på Stettin, hvorfra vi fik tidlige nye kartofler (hvide og røde), syltekirsebær og svedskeblomster, endda i ret store mængder; navnlig af nye kartofler og svedskeblomster var poster på 100-200 scheffel (kurve med ca. 70 pund) til hver af grossisterne med hver damper ret almindeligt. Dette var sædvanligvis en god forretning. Priserne var rimelige, 6-7 mark for en scheffel kartofler og 9-10 mark for en scheffel svedskeblomster.

Desuden fik vi fra Stettin en del pærer og æbler, også i scheffelkurve.

Disse frugter var ikke af nogen særlig god kvalitet, men da de kom frem 2-3 uger før der var nok af danske, gik det forholdsvis let at sælge dem med en rimelig fortjeneste, når man passede på ikke at bestille mere, end man kunne sælge i løbet af nogle dage. Omkring ved århundredskiftet kom her en del æbler fra Rusland fra egnen omkring Witebsk. Det var lyse, men noget blødkødede frugter, hvoraf én, der hed Anurska, var meget velsmagende. De var pakkede i rughalm i de lange kasser med 2 rum, der ellers brugtes til æg til England. Denne forretning var kun mulig sidst på høsten, idet man omkring Witebsk måtte regne med snefald og frost allerede midt i september. Det var firmaet Edgar Lyra & Co. i Riga, der drev denne eksport tillige med eksport af russiske løg, der var en fin vare, vistnok tørrede over tørveild på samme måde, som man tørrede korn.

Fra Steiermark kom der i samme tidsrum en del æbler løse i vognene, både mad- og spiseæbler, det var ikke særlig fin frugt, men den var billig, og nogle sorter kunne holde til langt efter nytår. I denne forretning var Fd. J. Baron i Graz den førende.

Stettinerbådene kom ind til Nordre Toldbod så tidligt om morgenen, at kuskene, der afhentede varen der, kunne nå at være på torvet ved ca. 8-tiden om morgenen. De pressede hinanden om, hvem der hurtigst kunne få læsset og være først hjemme, og da vi alle havde gode heste, gik det i skarpt trav ad Toldbodvejen, Gernersgade og Østervold. En morgen lå Jacob Christoffersens kusk bagest, og da han formodentlig forsøgte at komme uden om en af de andre, tog han for brat sving henne ved cafe Botanique og væltede, så at 25/30 scheffel svedskeblommer flød ud over Nørrevold.

Med Stettin var der nogen forretning i modregning, idet der om foråret gik en del Amager-hvidkål derned. Chr. Husum og senere også Hansen & Meiniche sendte en mængde rabarber, der blev brugt til vinfabrikation. Det var de store kæmperabarber så lange og tykke som et skovleskaft, og vi fik ca. 2 mark pr. 100 stykker. De blev bundtede i bundter med 25 eller 50 stk. i hvert bundt og snørede om begge ender. Til snøringen brugte vi alle de græssimer, som vi kunne få fat i fra Valencia-appelsinkasserne, idet de i modsætning til snøregarn ikke skar ind i stilkene.

Producenterne var de gartnere, der boede i Valby, Brønshøj, Utterslev og Husum. Når de havde læsset bundterne på vognene med bladene ud over vognsiderne, skar de med en le toppene af indtil en fingerlængde fra stilken, og da de læssede så mange bundter, der kunne være på vognen, lignede det små hølæs, når de kom ind på Nordre Toldbod. Det var een bestemt lille Stettinerdamper, der hed »Rudolph«, der havde det meste af

denne transport. Da der for det meste var 10-12 læs, og da gartnerne var slemme til at komme temmelig sent, var der ofte ballade med skipperen, der skulle sejle kl. 3. Han turde dog ikke afgå, før alt, hvad der var anmeldt, var kommet ombord.

Fra Hamborg kom der længe før århundredskiftet spisekirsebær, søde blommer og pærer; det var fin frugt, der blev meget omhyggeligt behandlet, pakket i de små runde kurve, vi kaldte »sieves« med 7-8 kilo nettoindhold. En del af denne frugt gik videre til de vestskånske byer, hvorfra der hver dag kom frugthandlersker på indkøb i København. Oprindeligt var disse sendinger vistnok kommet over Kiel-Korsør, men så langt jeg kan finde tilbage, kom de over Lübeck med afgang fra Hamborg om eftermiddagen og videre fra Lübeck om aftenen, så at de var her på Nordre Toldbod så tidligt om morgenen, at vi kunne have dem på torvet ved 8-9 tiden.

Hos Chr. Husum havde vi tillige en sæson med friske jordbær fra det distrikt nedenfor Hamborg, der kaldes Vierlande. De kom frem, før de danske begyndte at modnes. I de 6-8 dage, denne sæson varede, kom der dagligt flere hundrede spånkurve med 2 kilo i hver. Det var en god forretning – når blot det ikke blev tordenluft, for så kunne det ske, at de begyndte at mugne – og fordelingen skulle helst ske direkte fra Toldboden til kunderne.

Omkring århundredskiftet var italienerne begyndt at dyrke lange gule kartofler til eksport som tidlige nye kartofler. Stammen til disse sagdes at komme fra Danmark. En dansker, der vistnok boede i Neapel, havde oppe i Hornsherred købt et større parti juli-læggekartofler, som han fik sendt derned. Fra Hamborg kom der til København poster på 50/100 kurve til hver af de forskellige grossister, men da prisen fra Hamborg og dertil stykgodsfragt over Lübeck gjorde dem temmelig dyre, dristede Husum og Munk Jensen sig til i 1902 i fællesskab at købe en vogn fra W. Dalbker-Meyer i Frankfurt, der repræsenterede Marchesetti, Bernardinelli & Co. i Verona. Vognen måtte gå over Vamdrup, det var jo en forholdsvis lang vej, men kartoflerne kom godt frem og blev i løbet af en ugestid solgt med en rimelig fortjeneste.

Da ruten over Warnemünde næste år var åbnet, gik transporten fra Italien noget hurtigere, og nu beherskede Husum og Munk Jensen denne handel, indtil Hansen og Meiniche begyndte, da slog vi os sammen med Chr. Sørensen, og nu var efterspørgslen allerede blevet så stor, at begge konsortier let kunne sælge hver en vogn om ugen. I løbet af få år udviklede handelen med nye kartofler sig til, at der næsten daglig kom vogne fra

Italien, foruden at der også kom mange fra Holland og nogle nede fra Hamborgs opland Altenlande.

Den samme dispositions måde som med kartofler anvendte vi også ved italiensk blomkål; når vi var to grossister om at dele en vogn, kunne den sælges, inden kålen blev for gammel. Den var jo billig dengang, en kurv med 27 hoveder kunne med en meget ringe avance sælges for 2½ kr. og en kurv med faste store hoveder for 4 kroner.

Der var ved århundredskiftet blevet god efterspørgsel efter friske asparges. Fra Lübeck fik vi de såkaldte Braunschweiger-asparges, og i denne handel var Chr. Sørensen absolut dominerende. Han havde det arrangement med Charlotte Erasmi i Lübeck, at gik efterspørgslen heroppe pludselig i stå, kunne han – da Erasmi havde en stor konservesfabrik – for en dag eller to afbestille sit kvantum, eller hvis her var stærkt begær, få mere end det aftalte kvantum. De andre måtte derimod aftage det daglige kvantum, de havde kontraheret, og det kunne godt give tab, især hvis man, når aspargesen var blevet en dag eller to gammel, skulle ud og plage konservesfabrikkerne her for at blive af med dem.

Plantagerne i Braunschweig var efterhånden vistnok blevet temmelig gamle, og da der en dag var klaget over kvaliteten, mente jeg, at man vel også kunne finde asparges andre steder end i Braunschweig. Det mente Husum ikke, men jeg kunne jo se, om jeg var klogere. Dette resulterede i, at jeg måtte på »aspargesjagt« i Mecklenburg, og det gav resultat. Mecklenburgerne var først kort forinden begyndt at anlægge aspargesplantager, nogle var først samme år begyndt at stikke. Vi fik forbindelse med og sluttede kontrakt for den kommende sæson med H. Rödel og R. Milhein i Güstrow (disse to gik senere over til A. Andersen) og C. Buchholz og R. Siemund i Bützow. De to sidstnævnte havde aspargesdyrkningen som en art hobby. Buchholz, der var skorstensfejermester, havde et temmelig stort stykke land noget uden for byen, hvor han havde bygget sig et sommerhus, hvor hele familien opholdt sig i aspargeskampagnen. Siemund, der var stationsforstander, havde kun et mindre areal, der lå mellem de to banelinier, der går forbi Bützow, hans kvantum var ikke stort, men han havde de fineste varer.

Der blev sluttet kontrakter med dem på betingelser, at vi skulle tage det kvantum, de daglig kunne præstere, og at de på den anden side heller ikke måtte sælge noget til andre. I det store og hele blev disse betingelser nok også overholdt, kun undrede det, at et par af dem enkelte dage havde meget lidt no. l'er, man sagde, det var kuldens skyld. At der samtidig var betalt meget høje priser for no. l i Hamborg kunne naturligvis være

tilfældigt. Sorteringen var betinget, ikke over 16-20 cm lange; no. 1 ikke over 15 stk. pr. pund, no. 2 ikke over 22 stk. pr. pund, no. 3 ikke over 30 stk. pr. pund og prisen såvidt jeg husker – henholdsvis ca. 50 pf., 40 pf. og 30 pf. pr. pund leveret frit bane i producenternes kurve.

Da Hansen & Meiniche begyndte, kom vi i forbindelse med hotelejer Kühl i Bützow, der også havde et stort stykke land, og efterhånden var der kommet så mange nye dyrkere til, at der blev mere, end København kunne aftage; men det var en ganske morsom forretning, og mecklenburgerne var gemytlige mennesker at komme sammen med.

Hamborg som importcentrum

Forbindelsen med Hull med hensyn til sydfrugter sygnede mere og mere hen. Hamborg blev jo på utrolig kort tid den førende plads i Europa, navnlig efterhånden som tilførslen af amerikanske æbler steg. Såvel af disse som af spanske druer og appelsiner var det altid muligt at finde, hvad man ønskede, og så ligger Hamborg nærmere end Hull. Et efterår var der fragtkrig mellem D.F.D.S. og et tysk selskab, de sejlede et fad amerikanske æbler eller en kasse Valencia-appelsiner af de store kasser fra Hamborg til København for 10 og 15 øre. Det var også en fordel, at breve afsendt fra det ene sted om aftenen var adressaten det andet sted i hænde den næste morgen. Og så var der endelig telefonen, men den var der egentlig ingen, der tænkte på. En formiddag var Husum temmelig i oprør over et eller andet, han ville vide straks. På min bemærkning om, at når det var så vigtigt, kunne vi jo telefonere, spurgte han, om jeg ville gøre grin, eller jeg havde stødt hovedet, for det var da umuligt at telefonere så langt. Da jeg imidlertid tog et brev frem for at finde telefonnummeret i Hamborg og derefter tog telefonen for at forlange det, spurgte han meget interesseret, hvor meget det kostede, og da han hørte, at det kun var 2 kroner, nikkede han og ventede på at grine ad mig, når der ikke kom noget resultat af det forsøg. Heldigvis for mig var det høj klar luft den dag, forbindelsen kom i løbet af 10/15 minutter, manden, T. Port, var hjemme og kunne give besked med det samme.

Denne opdagelse fandt man fra begge sider var af stor værdi. Umiddelbart før auktionerne kunne man fra Hamborg telefonere og meddele, hvad der var, og hvilke priser man regnede med. Der var også de såkaldte »lusæbler«, amerikanske æbler besat med San José skjoldlus. Disse kunne vi købe billigt eller få til salg pr. kommission, da de omgående skulle bringes ud af Tyskland, det var en god forretning. Når vi kunne byde eller

afregne 10/11 mark pr. fustage à ca. 60 kilo, var man tilfreds.

Telefonen havde også stor betydning i sæsonen med blommer, kirsebær og pærer, hvor vi endnu om formiddagen kunne ændre på de kvanta, der skulle afgå om eftermiddagen. I lang tid var Chr. Husum ene om denne fremgangsmåde, indtil Munk Jensen og senere Vald. Andersen blev klar over fidusen.

Omend man fremdeles købte en del Valencia-appelsiner direkte, blev der købt mange i Hamborg, og i Almeria-druer var man altid sikker på i Hamborg at kunne finde, hvad man ønskede. Den første gang, jeg var i Hamborg, regnede man 6/8.000 fade i en auktion for et pænt kvantum, få år efter var jeg med til auktion over mere end 40.000 fade. Druernes kvalitet og behandling må have været anderledes dengang end nu. Masser

H. C. Hansens virksomhed blev i årenes løb drevet fra forskellige adresser i København. Efter at være flyttet fra Rømersgade omkring 1916, holdt han en kort periode til i Købmagergade og Nørregade, indtil han omkring 1920 rykkede ind i Overgaden nedan Vandet. Fra ca. 1940 til sin død drev han virksomheden fra sin bopæl i Linnésgade. Billedet her fra 1918 viser kontoret i Nørregade. Kontoristerne arbejder stående ved skrivepulte, mens H. C. Hansen – midt i baggrunden – har arbejdsplads ved skrivebordet bagved. Til venstre – ved siden af det åbne pengeskab – er også lagerforvalteren (med regnskabsbogen) opstillet til fotograferingen sammen med en kunde.

Foto i Erhvervsarkivet.

af fordærvede partier mindes jeg ikke at have set i auktion, og holdbarheden af de partier, man købte til vinterlager, var der meget sjældent grund til at klage over, når de blev oplagrede på forsvarlig måde. Kældrene i pakhus I i Frihavnen var et godt sted, og tilsidst fik vi på grund af for meget rapseri af fadene Frihavnselskabet til at skille et passende gulvareal fra til opbevaring alene af druer. Inden der om efteråret begyndte at komme druer hjem, blev rummet fejlet rent, vægge, gulv og loft grundigt kalkede, og efterhånden som der kom partier ned, blev fadene overdrysset med pulveriseret svovlblomme. Vi, d.v.s. Husum, Munk Jensen, Vald. Andersen og Hansen & Meiniche, havde hver sit hjørne af rummet, og på midten var der en fri arbejdsplads til at undersøge de partier, man tænkte på at tage hjem. Vinduerne ud under pakhusperronerne blev holdt åbne, så der altid var frisk luft, og rummet blev holdt aflåset.

De første bananer

En ny artikel for Danmark var Jamaica-banerne; bananer var en artikel, man ikke havde megen tiltro til. En gang imellem var der en eller anden, der fik 5/10 crates canariske hjem⁸. Var man heldig at få dem til at eftermodne, var de til at sælge til strøgforretningerne eller til de skånske kunder, men ofte blev de enten overmodne eller fik kulde og blev grå på skallen og bragte tab.

Imidlertid havde en eller anden »outsider« tidlig i foråret 1906 været i England, og i Goole hos fa. James Hopley & Sons havde han set Jamaica-banener. Han havde købt 30/35 crates, men da firmaet antagelig ikke kendte noget til ham, havde man sendt dem pr. efterkrav. Så skulle han ikke nyde noget, de lå flere dage nede i toldpakhuset i Havnegade, og fa. Alfred Christensen & Co. som agenter for rederiet fik da Ferd. Heymann, der var en kendt skikkelse hos frugtimportørerne, til at forsøge at sælge dem⁹. Han endte hos Hansen & Meiniche, men vi var ikke særlig interesserede, vi havde nylig haft 10 crates canariske fra Hamborg, hvoraf Meiniche til sidst smed de 5 ud i skraldebøtterne og derefter bandede på, at det skulle være noget, inden der kom bananer inden for vore døre. Heymann plagede imidlertid for, at vi dog skulle forsøge at sælge dem. Dette lovede jeg ham på betingelse af, at vi ikke ville lægge navn til en skriftlig afregning til firmaet i Goole. At der ville blive tab på dem, var vi ganske enige om. Vejret var på det tidspunkt meget mildt, og da der i toldpakhuset var en vis varme, havde de fået den gule farve, som de skulle have for

at være salgsmodne. Da de næste morgen kom op på torvet, vakte læsset opmærksomhed, der kom flere frugthandlere for at se, hvad vi der havde. Jeg havde kalkuleret den pris, som vi på basis af fakturaprisen skulle have, det var vistnok 25 øre pundet, og da vi havde åbnet nogle crates, og frugterne var virkelig smukke, var der ingen, der havde noget at sige til prisen, nogle af strøgforretningerne tog hver 2-3 crates, andre hver en. I løbet af en halv time var mere end halvdelen solgt, og resten gik næste morgen.

Ferd. Heymann havde straks udnævnt sig selv til agent for Hopleys og plagede for, at vi skulle tage artiklen op og give ham en ordre til første damper. Det var vi nu ikke så særlig varme på, en ny sending kunne falde uheldigt ud; vi blev imidlertid enige om at tage 30 bundter med første damper, disse faldt også godt ud og blev solgt til den pris, vi havde regnet med, hvorefter vi besluttede at blive ved med 30/35 bundter om ugen, til vi havde tabt det, vi havde tjent. Der skete imidlertid ikke noget, de kom stadig godt frem. Men Heymann var jo ikke af Israels stammer for ingenting, lige så snart han var klar over, at bananer kunne sælges, var han ude over hele torvet med sidegader for at få ordre. Dette opdagede vi straks, hvorefter han fik besked om, at vi akcepterede Vald. Andersen og Jac. Christoffersen som partnere i det foretagende, men at de øvrige måtte han holde sig fra, ellers måtte vi sætte os i forbindelse med Hopleys direkte. Nu gled bananhandelen stille og roligt, til vi kom hen midtsommers, så dukkede en skønne dag A.W. Kirkebye op. Han havde lejet et lokale i Kvæsthusgade og kom nu med en van, d.v.s. ca. 100 bundter om ugen. Dette var imidlertid mere end det ordinære marked kunne tage, og da den unge mand, han havde til at passe forretningen, ingen forbindelse havde med frugthandlerne, blev han afhængig af gadehandlerne. Disse »flåede« ham selvfølgelig efter evne den sommer, men det var en virksomhedsfuld agitation for bananforbruget. Efterhånden var der bananvogne i alle større gader, og med de billige priser, de råbte med, lærte publikum hurtigt at sætte pris på denne. frugt.

Næste år kom også Niels Mørch, »Baltic Company«, til¹⁰. Han var nordmand og temmelig stor i slaget og profeterede, at vi skulle nå at sælge 1000 bdt. om ugen i København. Det tvivlede jeg på, men det gik anderledes; han havde indrettet sig nede på Kongens Nytorv, og nu kom der selvfølgelig jævnlig lidt for rigelige tilførsler, men da frugthandlerne hurtigt blev klar over, at bananer var en artikel, de måtte have, steg salget enormt. To år efter at vi var begyndt med dem, kneb det med at få så mange, som vi kunne sælge. Der blev indrettet varmerum, hvor man

kunne modne dem i den kolde årstid, og så gik bananerne ind i den daglige omsætning som de øvrige hovedartikler indtil i begyndelsen af den første verdenskrig, da al tilførsel stoppede. Man sagde, at den engelske regering beslaglagde bananbådene til at hente kød fra Argentina.

Frugtimportens udvikling og problemer

Forbruget af æbler steg efterhånden også ganske betydeligt; foruden de amerikanske, australske og østrigske kom der omkring 1908 også æbler fra Tyrol, det var fin frugt, og man gjorde sig umage med at sortere og pakke på samme måde som amerikanerne i kasser og fade. I Bozen var »Tiroler-Obstexport« den førende eksportør; man havde et stort lagerhus i Lana, hvor æblerne, efterhånden som de kom ind fra producenterne, blev hældt af i rum på størrelse med en hestebås, hvor de lå, til de havde »afsvedt«, og man kunne begynde at sortere dem.

Jeg så også en mindre eksportør, der hældte dem af i store bunker på en stor plæne i sin have, han måtte selvfølgelig have de fornødne presenninger til at dække dem med, hvis der kom regn eller endog sne, og det kunne komme pludseligt. Jeg var engang med til, at vi en søndag eftermiddag sidst i oktober var til friluftsteater i Meran i 24 graders varme, og i løbet af natten blev det snevejr, så at der oppe i bjergene lå store snedriver. I Etschdalen smeltede sneen, inden den kom ned i dalen, men temperaturforandringen kunne dog blive så stor, at der på samme tid blev is på vandet på den sydligere liggende slette omkring Verona. Disse temperaturforhold bevirkede også, at de sidste vogne æbler måtte være over Alperne (Brennerpasset) senest den 15. november for ikke at risikere frostskade. Jeg har set, at der lå ½ meter sne ved Brenner station, medens det nede ved Bozen var dejligt varmt vejr¹¹.

Sorteremaskiner til æbler kendte man endnu ikke dernede, alt arbejde foregik med hånden. Nogle år efter at tyrolerne var begyndt, kom også schweizerne. Det var også gode æbler, der kom i åbne trærammer, de såkaldte »harasser«. Nu var vi nået til det tidspunkt, hvor Københavns Frugtauktioner blev etableret, og den gav til en begyndelse anledning til nogen strid og uorden inden for branchen¹². Vi gamle grossister, der havde vore faste forbindelser på produktionsstederne eller i Hamborg, var jo ikke begejstrede for denne omordning, men for de nyopdagede, der havde vanskelighed ved at skaffe sig udenlandske forbindelser, var det et plus, at de kunne købe partier, der passede til, hvad de kunne bruge i løbet af nogle dage, og da første verdenskrig kom, blev København for nogle år

plads for en transithandel, som vi alle havde fordel af. I øvrigt tog handelen både med udenlandsk og dansk frugt efterhånden et sådant omfang, at auktionssalg måtte siges at være blevet en nødvendighed.

Hvad frugtens hårdførhed angår, må den vist have været bedre i gamle dage, det var ikke altid nogen blid behandling, den fik. At æbler blev afsendt løse i en vogn med 6 afdelte rum fik jo være, men friske sylteblommer og friske asier fra Böhmen, hvoraf her ofte daglig kom vognladninger med frugten hældt ud over den bare vognbund i ca. $\frac{1}{2}$ alens højde, kunne alligevel pilles op i kurve, uden at der gik meget til spilde, og det samme gjaldt de böhmiske Salanderpærer. Vore folk havde selvfølgelig efterhånden fået en vis rutine i at pille dem op, og det kan jo være, at køberne heller ikke var så ovenud kritiske, som de vel nok senere er blevet.

Lagerplads voldte os i gamle dage ofte noget besvær. Da det kun var i vintermånederne, at vi havde brug for plads til store varepartier, måtte vi ofte leje midlertidige kælderlokaler eller lofter, og der var man udsat for, at nogle steder kunne varerne holde sig i måneder, andre steder begyndte de at fordærves meget hurtigt. Det var navnlig løg og æbler, der måtte skaffes plads til. For æblerne holdt vi lager i banevognene, så længe der ikke var frostrisiko – det var billig pakhusleje, 2 kr. stadepenge pr. vogn pr. dag. Vi hentede et læs eller to hjem hver eftermiddag til salg på torvet næste morgen, det sparede meget arbejde. På den måde blev der tømt mange vogne, og det var sjældent, rangermesteren gjorde bemærkninger, fordi vognene ikke blev tømt. Frugtvognene blev rangerede ned i bunden af spor 62, for at man ikke skulle køre med dem hver eftermiddag, når der blev rangeret tomme vogne væk. Jeg har engang været med til, at 2 vogne med æbler, der ikke ville blive gule, stod på samme sted i en hel måned.

Op til den første verdenskrig var den tomme emballage, der skulle returneres, et problem, idet den fyldte fælt op på lagrene og slugte megen tid med bundtningen til returnering. Med Stettinerkurvene var det ikke så slemt, de kunne stikkes ind i hinanden, og nede i gården ved Gl. Strand lavede karlene så høje stabler, at lejerer i stueetagen ikke fik tilstrækkeligt lys i lokalerne. Med Hamborgkurvene var det værre, de måtte samles i stabler på 5 i højden og syes fast til hinanden med stærkt garn, så at de dannede en cylinder, der ikke kunne gå fra hinanden, ellers ville dampskibsselskabet ikke sejle med dem.

I sæsonen var der sjældent tid til at bundte kurve om dagen, det var altså aften- eller søndagsarbejde, der blev udsat så længe som muligt. En sommer havde vi, Hansen & Meiniche, samlet så mange, at kælderen i nr. 1 var stoppet fra gulv til loft lige ned til trappedøren, og da jeg om aftenen

Billedet her – fra mellem- og bagbygningen i H. C. Hansens (t.v.) forretningslokaler i Nørregade 26 – giver et indtryk af de upraktiske og arbejdskrævende lagerrum som tidligere fandtes i mange ældre byejendomme med erhvervslokaler. Med håndtaljen var det muligt at hejse sække og kasser til og fra bagbygningens øverste etage, og i mellembbygningen kunne man med en hånddrevet elevator klare transporten mellem etagerne. Den øvrige flytning af sække og kasser måtte lagerforvalter Aksel Andresen (t.h.) og karlen Sofus lægge ryg til.

Foto i Erhvervsarkivet.

ville ned på kontoret, væltede nogle stabler om opad døren, så at jeg ikke kunne komme ind. Med emballagen til dansk frugt var det nemmere, det meste blev ikke returneret, idet det mest var gamle kasser eller kurve, ja, jeg har været med til, at vi fik syltekirsebær ind i en gammel lågkiste, der rummede ca. 200 pund. Til æbler og pærer brugte man mest tomme cementfustager, og disse var for så vidt formålstjenlige nok, når man gjorde dem ordentlig rene og bøjede de søm, der holdt træbåndene fast. Det gjorde man dog oftest ikke, så der gik adskillig frugt i brokkassen, når vi tømte dem. Nogen orden på emballagen blev der først, da A. Andersen lod lave de svære firkantede kasser, der har været i brug indtil de senere år, og vi andre kom med på at sende scheffelkurve ud til at fylde frugten i.

Inden for frugtbranchen herskede der i alle tilfælde i mine yngre år en

særlig moral eller coutume med hensyn til modgående priskonjunkturer, nemlig at køberen søgte at vælte risikoen over på sælgeren i form af at reklamere varmebeskadigede eller frostbeskadigede varer ved vognenes eller sendingernes ankomst til bestemmelsesstedet – dette gjaldt særlig hvidkålen, og man tog det ikke så nøje, om man reklamerede frostskaade på en tid, hvor der på hele ruten havde været flere graders varme, eller varmeskaade (sprukne hoveder), når der faktisk havde været frostgrader det meste af vejen. Jeg har nogle gange oplevet, at man endog har reklameret en dags tid, før vognen virkelig ankom.

Berlin var meget tilbøjelig til at reklamere uden grund, men der havde vi den fordel, at det er ret nær ved Danmark, og da de som oftest telegraferede hen på eftermiddagen, hoppede man kl. 7 om aftenen i nattoget og kunne så om morgenen være i Markthallen i Berlin. Når der så ingen kål fandtes, hed det, at der straks fra morgenstunden ganske uforventet var opstået en overordentlig livlig efterspørgsel, og at man lykkeligvis havde fået alt afsat uden tab. Værre var det fra de længere bortliggende byer, navnlig Wien og Budapest; der kunne man, bortset fra tilfælde, hvor banerne kunne oplyse, at vognen på det tidspunkt, der blev reklameret, endnu ikke var ankommet til bestemmelsesstedet, sjældent bevise, at der var reklameret under falske foregivender, og det endte gerne med, at i det mindste fortjenesten røg. Nogle kunder havde vi mellemregning med, der lod man hans aftræk på fakturaen passere uden større strid og ventede til der senere kom varer fra ham, så gentoges komedien i omvendt orden.

Den danske frugteksport

At der midt i 1880'erne fandt eksport af danske æbler sted i større stil, er der nu næppe nogen, der aner, men det er muligt, det også kun var et enkelt år, hvor her har været overflod af æbler, det var jo dengang hovedsagelig Gravenstener og Flaskeæbler (Nonnetitter). Chr. Husum fortalte, at her kom en englænder over og ville købe æbler, og da han ville købe store kvanta og dokumenterede, at han havde penge med til at betale med, gik Husum igang med at købe op og fylde i alle de tilfældigt ledige kældre, han kunne få fat i nedad Nyhavn og Havnegade. Man fik skaffet kurve eller kasser til at sortere og pakke dem i, og så gik det rask med at afsende med de ugentlige både til vistnok Hull og Newcastle, indtil markedet i England – hvad jo ofte er sket – brød sammen, så tog englænderen sine penge, som Husum havde glemt at få tilstrækkeligt store forskud af, og stak af. Så stod Husum der med alle de æbler, der ikke var afsendt, og

kom naturligvis ikke af med dem uden adskilligt svind og pristab. Englændere var siden den tid ikke fint papir i Husums øjne.

I samme periode, 1885-1900, fandt der også nogen eksport sted af danske tomater til England. Jeg kan personlig huske, at man talte om denne mærkelige frugt, som det danske publikum almindeligvis ikke havde interesse for. Såvidt jeg kan erindre, var det gartnere ud ad Haraldsgade og Emdrup, der dyrkede dem, det var kun frilands, der var tale om, og Oluf Kristensen, Ny Kastrupgaard, har fortalt mig, at det var sorten »Dansk Export«, som hans fader havde tiltrukket og sammen med P. Poulsen på Englandsvej dyrkede i større mængder til eksport til England¹³. Salget i England fandt sted gennem kommissionsfirmaer og vel sagtens til svingende priser. Oluf Kristensen oplyser, at han har hørt sin fader tale om, at når de fik mindst 1 penny hjem pr. pund, kunne forretningen gå an. Man mener, at eksporten ebbede ud, da forbruget herhjemme blev større, og man i England gik mere over til at dyrke tomater i huse.

Der siges også, at der blev eksporteret en del solbær. Eksporten skal være kommet igang på initiativ af »Foreningen til Fremme af Export af Havesager«, der udgav et blad, der hed »Ydun« og redigeredes af Mads Johansen i Sødinge på Fyn. Der mentes, at foreningen en tid fik statsstøtte til sit formål¹⁴.

Hvidkål udviklede sig i tiden fra 1886 og fremover til at blive en eksportartikel af stor betydning. Det begyndte med, at der gik en del til Leith og adskillige vognlaster til Tyskland; 1887-91 var Tyskland alene aftager, i 1892 begyndte eksporten til U.S.A. med 600 ks. og 20 tons i sække til New York, derefter var der i årene til og med 1900 eksport både til Tyskland og U.S.A. Fra 1901 blev der også sendt betydelige poster til Rusland, og efterhånden blev der også marked for dansk kål i Østrig, Ungarn og Schweiz. Oprindeligt var det P. Söht & Co., Silcowitz Hansen, der egentlig var smørhandler, og H. Schröder, der var de førende inden for dette område, men efterhånden var vi jo mange andre, der også kom med.

Til Rusland og Amerika var det oftest store partier, der blev afskibede ad gangen, og det hændte, at amagerne holdt i række ude fra den yderste ende af østmolen og op til, hvor nu den svenske kirke ligger. Amagerkålen var til efter den første verdenskrig kendt som den bedste, der fandtes. For at blive af den rigtige kvalitet, må kålen have vokset så nær havet, at tågen fra om efterårsnætterne kan lægge sig over den; man siger, at det er det salt, som tågen udskiller, der gør den mere fast end kål, der er vokset inde i landet.

Efterhånden trængte hollænderne os imidlertid helt eller delvis ud. De

skaffede sig frø af dansk kål, der i Holland gav et tilfredsstillende produkt, og sorterede hovederne i forskellige størrelser med ensartet vægt pr. hoved, hvilket amagerne altid har været uvillige til at gøre. Såsnart der var flere, der samtidig købte kål, skulle man helst både tigge, betale den og tage den, som det passede dem at levere den.

Den sidste gang jeg var med i eksport til Amerika var i 1930, da gik der i løbet af foråret flere betydelige sendinger over. Senere tror jeg ikke, der blev sendt noget. Den amerikanske told blev vist til sidst så høj, at den standsede importen.

Torvehandelen

Ifølge torvereglementet måtte der på torvet kun forhandles produkter af indenlandsk oprindelse; dette tog man efterhånden meget lidt hensyn til. Nogle af handelsfolkene begyndte først med de tyske asparges, senere med de italienske kartofler og de amerikanske æbler, disse sorterede de fra fustagerne over i halvscheffelkurve, og da denne pakning passede de mindre frugthandlere bedre end de store fade, solgte de mange af dem.

Da handelsfolkene købte de udenlandske varer hos grossisterne, gik denne handel uforstyrret i flere år, men til sidst blev den overdrevet; tyske asparges og amerikanske æbler kunne jo påstås at være danske, men italienske kartofler i kurve og hele læs var det jo ikke let at finde nogen passende forklaring på. Der kom klager, og efter adskillige politirapporter og bøder måtte man indskrænke denne trafik.

Samme handelsfolk, hvoraf nogle var bedst kendt under deres tilnavne som Brokkehans – Jyde Niels – Oste Lars – Avekatten – Jomfruen o.l. var ikke altid lige velsete; man beskyldte dem for, ved lejligheder hvor de mente at en eller anden vare var knap, straks om morgenen at købe, hvad de kunne få fat i, for så sidst på torvetiden at sælge med en passende opgæld; dette var grønthandlerne naturligvis gnavne over. På den anden side skilte de ofte producenterne af med de varer, disse ikke kunne få solgt, og forhindrede derved, at der næste dag blev mangel på en vare, og priserne steg urimeligt. Det var dengang almindeligt, at mange producenter efter en sløj torvedag ikke kom ind den følgende dag.

Der var tidligere ikke noget, der hed fast tid for torvehandelens begyndelse, men da alle rækker ikke var lige gode salgspladser, gjaldt det om at køre ind i det rigtige moment. De største af handelsfolkene kom allerede ved 3-4 tiden, undertiden endda før, og besatte den yderste række langs med Linnegade – rækkerne gik dengang på langs af torvet – fra midten af

torvet ud til Vendersgade. Når gartnerne begyndte at komme, holdt de rundt omkring i gaderne og havde en spejder på torvet for at varske, når det rette tidspunkt var inde til at køre ind. Denne trafik var ulovlig, og overbetjent Hansen havde to ridende betjente til disposition til at trave rundt for at drive dem frem. Det hændte, at en eller anden torvekusk fra de store gartnerier vægrede sig ved at parere ordre, men så risikerede han at blive bortvist fra torvet, eventuelt at blive noteret for gadeuorden med deraf følgende bøde i politiretten¹⁵.

Torveadministrationen var dengang meget enkel. Den øverste var torveassistent Hansen, der udfærdigede statistikker over tilførte kvanta og priser; han havde til assistance en mand, der hed Børresen, og på visse tider en ekstra medhjælper; disse gik fra stade til stade og noterede det kvantum, man havde på vognene, og de priser, der forlangtes. Stadepenge kendtes ikke.

Kvantumsstatistikken blev navnlig på tider med sløj handel sikkert temmelig misvisende. Hvad producenterne ikke fik solgt, måtte de tage hjem igen og til næste torvedag supplere op med nye varer, til der blev fuldt læs, således at den samme vare blev noteret som »tilført torvet« flere gange.

Slutning

Helt tilbage fra mine første dage har der stadig været tilgang af ny grossister, men mange af dem er jo igen afgåede efter at have sat større eller mindre kapitaler overstyr; ca. 30% af dem, der er kommet til i min tid, har måttet høre op. Der er mange, der tror, at frugthandel er noget, enhver kan drive og tjene penge ved uden at have nogen egentlig uddannelse forud. Jeg må sige, at dette er en stor misforståelse; det er den vanskeligste branche, jeg har lært at kende, og jeg havde dog 15-16 års erfaring i forskellige stillinger i andre brancher, da jeg kom til Chr. Husum. Her var det forøvrigt ikke hensigten, at jeg skulle have noget med den praktiske handel at gøre. Jeg var engageret som bogholder, da hans mange ejendomme nødvendiggjorde en erfaren regnskabsmand med noget kendskab til håndværkere og ejendomsregnskaber. Imidlertid skulle jeg også føre den tyske og engelske korrespondance, og derved blev jeg ret hurtigt sat så godt ind i sagerne, at han ved lejlighed kunne overlade mig at handle på egen hånd.

Efter den første krig var det min hensigt ved siden af min Islandsforretning og øvrige eksportforretning at specialisere mig i bananer, tomater,

fine druer o.l. Da Jamaica-banerne imidlertid omsider igen kom frem, var det på helt andre betingelser end tidligere, jeg overdrog derfor pladsforretningen til I.F. Jørgensen & Co. og har siden ikke haft så daglig tilknytning til branchen, at jeg kan give en nøjagtig skildring af udviklingens forløb, men må overlade andre at komplettere denne beretning.

Disse linier, der dækker over en rig udvikling inden for grønsagsdyrkning og frugthandelen, kan jo samtidig tages som en afskedshilsen til det nuværende grøntorv¹⁶. Hvordan den ny epoke vil udvikle sig, kender vi jo ikke, men jeg har en uhyggelig følelse af, at starten sker efter parolen »så få store som mulig træder så mange små som mulig ned«.

Torvehandel på Københavns Grøntorv – den nuværende Israels Plads – 1910. På dette tidspunkt havde producenterne som nævnt ikke faste stodepladser, og billedet giver et godt indtryk af, hvor vanskeligt det kunne være for grossister og andre kunder at finde frem til deres sædvanlige leverandører. Billedet er taget fra Vendersgade mod Ahlefeldtsgade, til højre ses ejendommene i Rømersgade og i baggrunden den nordlige del af Ørstedsparken.

Foto i Københavns Bymuseum.

Noter og henvisninger

1. Christian Christensen Husum grundlagde 1879 sin frugtgrossistforretning i København som han drev til 1908, da han overdrog den til svigersønnen Charles Henry Kraul. 1911 overtoges virksomheden af H. C. Hansen, der videreførte den under navnet C. Husums Efterflg.
2. Grosserer Peter Ludvig Meiniche (1871-1934), der stammede fra Grenå, drev sammen med H. C. Hansen frugtgrossistfirmaet Hansen & Meiniche i København 1905-10 og fortsatte derefter med selvstændig import- og engrosforretning i sydfrugter til ca. 1930.
3. Torvehandelen med frugt og grønt i København var fra 1868 henlagt til Christianshavns torv. I takt med stigningen i antallet af frugt- og grøntbutikker udviklede handelen sig efterhånden fra detail- til også at omfatte engrossalg. Pladsen blev derved for lille og 1889 flyttedes engros-salget til torvet mellem Vendersgade/Rømersgade/Ahlefeldtsgade/Linnésgade, jfr. Holger Ramten: Alm. Dansk Gartnerforening 1887-1937, 1937, s. 146 ff.
4. *Johan & Axel Hornbechs* frugtsaft-, frugtvin- og marmeladefabrik blev grundlagt 1898 i Hadsund af Johan Poul Hornbech (1868-1942) og Hans Andreas Axel Hornbech (1875-1945), der 1912 udvidede fabrikken med en afdeling i København. Virksomheden eksisterede til begyndelsen af 1940'erne.
5. Thureby ligger på Køge-Næstvedbanen, ca. 12 km sydvest for Køge.
6. Frugtgrosserer Søren Petersen, København, var fra 1903 tillige indehaver af Cikoriefabrikken »Sønderjylland« i Ribe.
7. Andreas Wilhelm Kirkebye (1877-1957), der var købmandssøn fra Århus, oprettede frugtengrosforretning i Hull i 1902. Da byens stilling som centrum for sydfrugthandelen var på retur, flyttede han 1906 hovedforretningen til København, hvor han opbyggede et stort anlæg importfirma for sydfrugter, i særdeleshed med hensyn til bananer. Firmaet omdannedes 1939 til aktieselskab.
8. Crate (eng.), tremmekasse til transport af bananer, formentlig i en størrelse af ca. 100 × 75 × 50 cm.
9. Grosserer Alfred Christensen (1842-1925) grundlagde 1872 et importfirma for kul, jern og salt, men udvidede senere til bl.a. befragtnings-, skibsagentur- og rederivirksomhed. Han var bl.a. agent for det engelske jernbaneselskab »London Midland & Scottish Railway Co.«, der drev dampskibsrutefart Goole-Hull-København.
10. »Baltic Company«, der oprettedes 1905 af Nils Dortheus Mørch, var et import- og eksportfirma for især korn og foderstoffer. Det udvidedes med filial i Århus 1910. Efter omdannelse i 1920 var Nils Mørch medindehaver af virksomheden til sin død omkring årsskiftet 1941/42.
11. Bozen og Meran ligger i det nuværende Italien i provinsen Sydtyrol og er bedst kendt under deres italienske navne, Bolzano og Merano.
12. Auktionssalget af frugt blev indført på grønttorvet af frugtgrosserer Artom Rand (1880-1956), der 1908 oprettede Københavns Frugtauktioner. Den nye salgsform medførte en stærk stigning i omsætningen af udenlandsk frugt. Fra 1933 stod Rand endvidere i spidsen for den da oprettede Københavns Grønttorvs Auktion, der forestod salget af dansk frugt.
13. Gartneriejer Oluf Kristensen (1888-1982), Ny Kaststrupgård, var i en længere årrække en ledende skikkelse inden for de danske gartneriorganisationer. Faderen, Mathias Kristensen (1853-1923), der drev selvstændig gartnerivirksomhed fra 1881, begyndte som en af de første i branchen her i landet at dyrke tomater, som han fremavlede i samarbejde med gårdejer Per Poulsen, Sundbyøster, jfr. Oluf Kristensen: Gartnerslægten Kristensen i Fra Kvangård til Humlekule 1977 s. 67-82.
14. Husmand og frugtavlser Mads Johansen (1833-1926) i Sødinge var en ivrig foregangsmand for fremme af frugtavl i Danmark, og propaganderede bl.a. for indførelse af tomatdyrkning. Han var en stærk fortalere for igangsættelse af eksport af grøntsager og frugt, og oprettede i 1884 Foreningen til Udførsel af Havesager, for hvilken han var formand til foreningens ophør 1893. Med samme formål tog han initiativ til etableringen af Dansk Vin- og konserveskompagni i Fåborg i 1889, jfr. DBL, 2. udg. XII s. 44-45. Fra 1885 udgav foreningen et medlemsblad, der dog hed »Vort Havebrug« (fra 1890 »Ceres«), og ikke – som H. C. Hansen kalder det – »Ydun«. Det

- sidstnævnte var fra 1894 medlemsblad for »Østifternes Forening til Frugtavlens fremme« (opr. 1889).
15. Det var politiet, der indtil 1913 førte tilsyn med ordenen med Københavns Grønttorv. Der var ingen faste torvetider eller stadepladser, hvilket førte til den beskrevne »konkurrence« om de forskellige torvepladser. I 1913 ændredes administrationen med indførelse af et kommunalt torve-reglement. En torveinspektør ansattes som øverste leder, der indrettedes faste stadepladser og faste torvetid og samtidig indførtes torveafgift (stadepenge), jfr. R. Rannow i *Danske gartnerivirksomheder* 3, 1926, 2138-44.
 16. Københavns Grønttorv blev i efteråret 1958 flyttet fra Rømersgade til Valby – i øvrigt under store protester fra frugtimportørerne. Erindringerne er således nedskrevet senest på dette tidspunkt, men arbejdet har i hvert fald været i gang i de første måneder af 1957, hvor H. C. Hansen korresponderede med bl.a. Oluf Kristensen herom.

Kriser og nedgang

Den økonomiske udvikling i Dansk Vestindien 1875-1917

AF PEDER TOFT

I mere end 250 år opretholdt Danmark et engagement som kolonimagt i Vestindien. Indtil 1850'erne var kolonien et aktiv for moderlandet, men i den sidste menneskealder under dansk styre var øerne direkte tabsgivende. I denne artikel belyser cand. mag. Peder Toft en del af den sidste periodes økonomiske udvikling, hvor samspillet mellem den offentlige og private sektor belyses ud fra en nationaløkonomisk tilgangsvinkel.

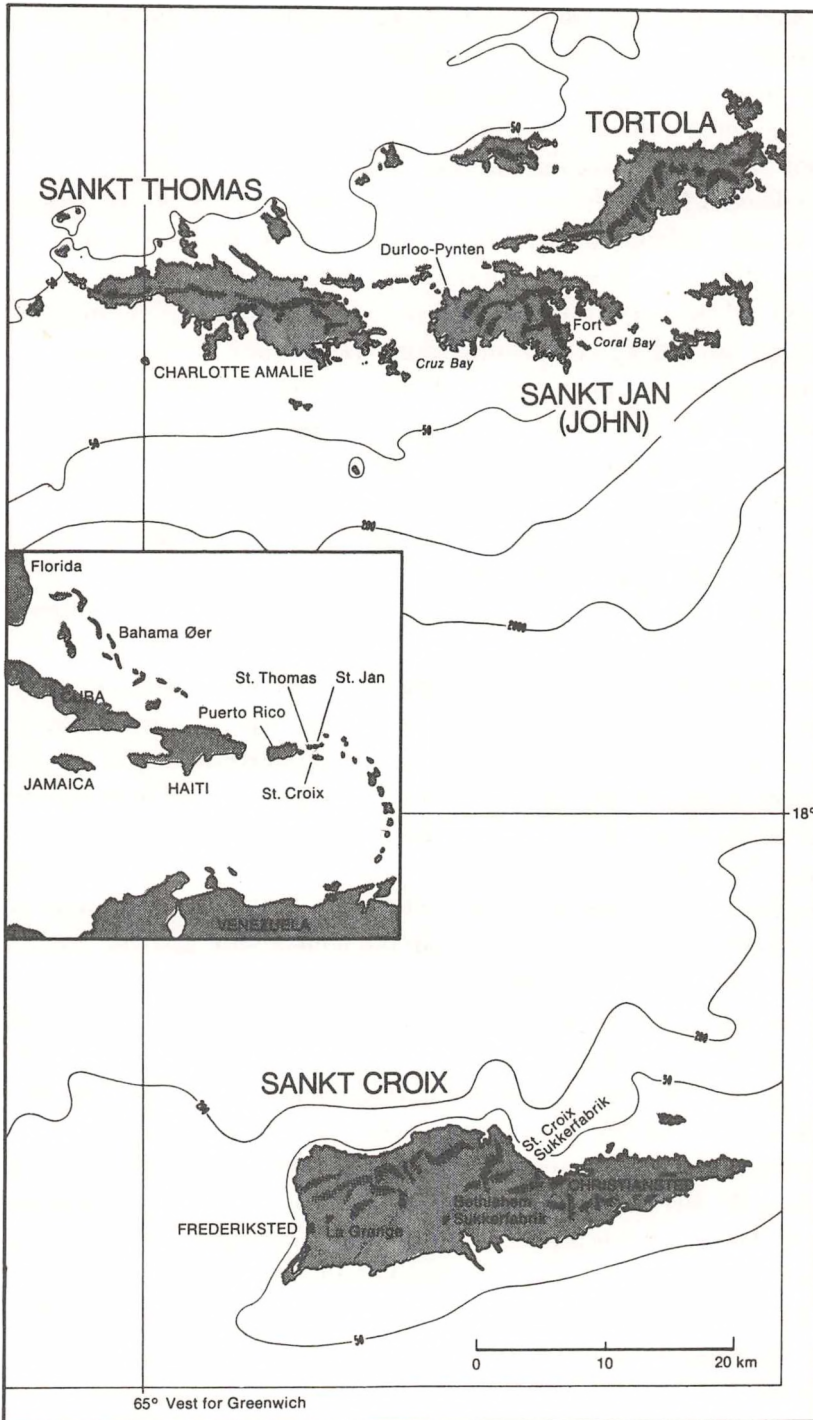
Indledning

Da Danmark officielt afstod øerne St. Croix, St. Thomas og St. Jan til USA den 31. marts 1917 for den nette sum af 25 millioner dollars, blev der samtidig sat punktum for Danmarks engagement som tropisk kolonimagt.

Dansk Vestindien var på afståelsestidspunktet inde i en alvorlig social og økonomisk krise, og der er i størstedelen af den eksisterende litteratur enighed om, at Danmarks slet skjulte uvilje mod at beholde kolonien hang sammen med dens problemer, som man tilsyneladende ikke kunne eller ville betale de nødvendige omkostninger for at løse.

I de senere år er interessen for dansk kolonihistorie steget betydeligt, hvilket bl.a. afspejler sig i et større antal specialer, hvor mange aspekter af vort engagement i såvel Asien, Afrika og Vestindien behandles. Også nye bøger om vore tidligere besiddelser er blevet udgivet, hvoraf her blot skal nævnes Ove Hornbys værk *Kolonierne i Vestindien*, der er et supplementsbind til Politikens Forlags store *Danmarks Historie*.

En mangel har imidlertid været, at såvel den ældre som nyere litteratur ikke har forsøgt en samlet økonomihistorisk fremstilling af Dansk Vestindiens økonomiske udvikling over en længere årrække, hvor man ser på samspillet mellem de forskellige sektorer, det offentlige og udlandet. Artiklen her har til formål at rode bod på denne mangel.

Problemet har bl.a. været at finde et materiale, der var så omfattende og pålideligt, at det kunne danne basis for en sikker bestemmelse af konjunkturerne på øerne. Løsningen ligger i en undersøgelse af koloniens offentlige budgetter, der med visse forbehold viser sig egnede som målestok for den økonomiske aktivitets omfang og udvikling. Balancen på de to kolonialkasser for henholdsvis St. Thomas/St. Jan og St. Croix kommuner giver et klart udtryk for den offentlige sektors finansielle tilstand, likviditet, det offentliges over- og underforbrug samt et billede af de private erhvervs ydeevne i skattemæssig henseende. Det sidste er muligt, fordi personlige lønindtægter var unddraget beskatning, hvilket førte til det primære skattetryks placering på den direkte økonomiske aktivitet.

Kolonialkassernes årlige provenu kan inddeles i 3 katagorier:

1. De direkte skatter, der især pålagdes ejendomme, jord, grunde, plantager og butikker.
2. De indirekte skatter, der omfattede toldafgifter, udførsels- og indførselsafgifter, postintrader, skibsafgifter m.v.
3. De adskillige indtægter, der stammede fra lejeindtægter, renteindtægter o.l.

Den sidste gruppe spiller dog ingen større rolle¹. Man ser klart, at provenuet fra de indirekte afgifter især stammer fra en beskatning af den direkte økonomiske aktivitet, d.v.s. at disses størrelse år for år afspejler omfanget af aktiviteten. Modsat giver de direkte skatters provenu mere et billede af kontinuiteten i selve samfundsstrukturen.

Under forudsætning af, at der i en årrække ikke er sket ændringer i øernes skattelovgivning og de dermed sikrede indtægter, er skatteprovenuet et sikkert måleinstrument for udviklingen år for år over en længere periode. Går de indirekte skatters provenu ned gennem en årrække, og viser provenuet fra de direkte skatter efterfølgende samme tendens, må det konkluderes, at den økonomiske aktivitet er faldende gennem disse år, og at denne tilbagegang har medført indskrænkninger i form af færre butikker, færre aktive plantager, mindre anvendt landbrugsareal o.s.v. Omvendt må en periode med stigende indirekte skatter med efterfølgende stigning i de direkte skatters provenu dække over en periode med højkonjunktur. Det er denne metodiske tilgang, der danner baggrund for den følgende fremstilling af den økonomiske udvikling i øernes offentlige sektor, udviklingen i handelen og skibstrafikken på St. Thomas og udviklingen i agerbruget på St. Croix i de sidste godt 40 år, kolonien var under dansk styre.

Udviklingen i øernes offentlige sektor

Forholdet mellem øerne i Vestindien og moderlandet samt koloniens indre administrative opbygning var reguleret gennem kolonialloven af 27. november 1863, der trådte i kraft den 1. april 1865. Kolonialloven var samtidig koloniens grundlov, og det gør den velegnet til at undersøge det offentliges opbygning, administration og arbejdsdelingen mellem stat og kommuner. Tillige regulerede loven øernes økonomiske og administrative forhold til moderlandet.

Forholdet mellem Danmark og dets koloni var et forhold kolonimagt contra koloni i traditionel forstand. Lovgivningsmagten i Danmark var ifølge koloniallovens § 1 enerådende i vestindiske forhold på nær få undtagelser. I praksis betød det, at de lokale kolonialråd fik en begrænset indflydelse på og udtaleret om vestindiske forhold. I det daglige blev regeringsmyndigheden på øerne udøvet af guvernementet med den udsendte danske guvernør i spidsen. Øerne var administrativt inddelt i 2 kommuner, men det var ikke kommuner, som vi kender og kendte dem herhjemme. Der var nemlig ingen byrdefordeling mellem den danske stat og disse kommuner. Byrdefordelingen var blevet ophævet i forbindelse med kolonialloven, og det betød, at de lokale kolonialkasser oppebar samtlige offentlige indtægter mod til gengæld at udrede alle offentlige udgifter. De danske statsfinanser var således ikke direkte involveret i øernes offentlige økonomi efter 1865. Dog var kolonien og moderlandets finanser forbundet derved, at overskud på de lokale kasser indtil en vis størrelse skulle indbetales til statskassen. Omvendt skulle staten dække eventuelle underskud. Såvel indtægter som udgifter var lovbundne og hjemlede, og på udgiftssiden ses det, at der var en stor og mangeartet offentlig aktivitet. Begge kolonialkasser måtte hvert år bære store udgifter til at opretholde guvernementet, finansiere de militære styrker samt betale omkostninger og lønninger til drift af politi, domstole, kirker, lods- og havnevæsen, toldkamre, sundhedsvæsen, brandvæsen og pensioner. Dertil kom stadig stigende udgifter på det sociale område² (se bilag B side 189).

Den offentlige sektor i Dansk Vestindien var uden tvivl stor i forhold til øernes størrelse og befolkningsgrundlag. Det hang sammen med, at Danmark ikke som f.eks. England kunne samle hele øgrupper under en fælles centraladministration. En større offentlig sektor er i sig selv intet samfundsøkonomisk problem, såfremt udgifterne kan dækkes ind, uden at skattetrykket bliver for stort. Kolonialloven af 1863 havde forudsat balance mellem indtægter og udgifter, og de indkrævede skatter var reguleret

således, at balancen kunne fastholdes, såfremt provenuet holdt sig konstant i årene fremefter.

Udviklingen undergravede imidlertid disse forudsætninger, hvilket kan illustreres ved at se på balancen på St. Thomas kolonialkasse i de sidste årtier af det 19. århundrede.

Tabel 1. Balancen på St. Thomas kolonialkasse 1875-1900³

	Indtægter	Udgifter	Balance
1875/76	202.547 \$	205.094 \$	÷ 2.547 \$
1876/77	179.986 \$	193.077 \$	÷ 13.091 \$
1877/78	181.738 \$	198.701 \$	÷ 16.963 \$
1878/79	205.340 \$	200.532 \$	+ 4.808 \$
1879/80	181.667 \$	203.959 \$	÷ 22.292 \$
1880/81	177.631 \$	204.493 \$	÷ 26.862 \$
1881/82	165.038 \$	205.945 \$	+ 40.907 \$
1882/83	168.490 \$	194.161 \$	÷ 25.671 \$
1883/84	172.365 \$	191.427 \$	÷ 19.062 \$
1884/85	160.015 \$	188.908 \$	÷ 28.893 \$
1885/86	139.943 \$	185.818 \$	÷ 45.875 \$
1886/87	135.485 \$	188.116 \$	÷ 52.631 \$
1887/88	146.705 \$	181.469 \$	÷ 34.764 \$
1888/89	112.901 \$	179.709 \$	÷ 66.808 \$
1889/90	124.426 \$	181.363 \$	÷ 56.937 \$
1890/91	111.805 \$	173.736 \$	÷ 61.931 \$
1891/92	105.673 \$	172.661 \$	÷ 66.988 \$
1892/93	100.791 \$	174.469 \$	÷ 73.678 \$
1893/94	105.620 \$	173.782 \$	÷ 68.162 \$
1894/95	92.931 \$	185.197 \$	÷ 92.266 \$
1895/96	109.320 \$	170.943 \$	÷ 61.623 \$
1896/97	96.053 \$	165.249 \$	÷ 69.196 \$
1897/98	91.021 \$	169.121 \$	÷ 78.100 \$
1898/99	100.862 \$	167.379 \$	÷ 66.517 \$
1899/1900	88.664 \$	172.183 \$	÷ 83.519 \$

Fra små og beskedne underskud på mellem 10-20.000 \$ (vestindiske dollars. 1 \$ var lig 3,75 kr.) og et overskud på 4.808 \$ i 1878/79 ender man med markante underskud på mellem 60.00-80.000 \$ i årene op imod århundredskiftet. Vigtigere er det imidlertid, at indtægtssiden udviser en markant vigende tendens. En af forklaringerne herpå var nedsættelsen af havne- og lodsafgifterne, der fandt sted ved kgl. anordning af 22/10 1885⁴.

Det forklarer imidlertid kun faldet i midten af 1880'erne, men ikke de fortsatte indtægtsfald i kolonialkassens provenu.

Det er derfor nødvendigt også at undersøge udviklingen i de direkte og indirekte skatters provenu og disses indbyrdes forhold før og efter det bratte fald på indtægtssiden.

Tabel 2. Offentlige indtægters fordeling på St. Thomas 1880-1885 og 1895-1900⁵

	Direkte		Indirekte		Adskillige	
	Indeks	Andel	Indeks	Andel	Indeks	Andel
1880/81	100	25,8	100	68,9	100	5,3
1881/82	97	26,8	92	68,6	81	4,6
1882/83	92	24,9	99	72,1	53	2,9
1883/84	93	24,8	101	71,9	62	3,4
1884/85	93	26,6	89	68,2	90	5,2
....
1895/96	69	29,2	58	65,3	64	5,5
1896/97	62	29,8	52	66,8	35	3,4
1897/98	61	31,1	48	64,9	39	4,0
1898/99	65	29,7	55	66,7	38	3,6
1899/1900	63	32,7	46	63,4	37	3,9

Faldet er markant for alle skattetyperes provenu. De indirekte udgør stadig hovedparten, men faldet har været så stort, at de direkte indtægterne nu udgør en større andel af det samlede provenu end tidligere.

St. Thomas kolonialkasses indtægter var hjemlet via love, kgl. anordninger og kgl. resolutioner udstedt i perioden 1693-1876. Nærings- og butikskatten var den største direkte skat, og blandt de centrale indirekte skatter skal nævnes lodsafgifterne, havneafgifterne og skibsafgifterne⁶. Det skyldes, at handel og skibsfart var øens vigtigste erhverv. Det markante fald i de indirekte skatter med efterfølgende fald i de direkte skatter gør det rimeligt at formode, at øens erhverv har været udsat for en stærk tilbagegang i årene op mod 1900. Formodningen skal senere bekræftes af undersøgelser af udviklingen i økonomien på St. Thomas i disse år.

I modsætning til St. Thomas viser kolonikassen på St. Croix bortset fra enkelte atypiske finansår stor stabilitet i såvel indtægter, udgifter som underskud, der konstant holder sig på mellem 30.000-50.000 \$. Der sker heller ikke på St. Croix nævneværdig forskydning i provenuet af de direkte og indirekte skatter (jf. tabel 4 side 153).

Tabel 3. Balancen på St. Croix kolonialkasse 1875-1900⁷

	Indtægter	Udgifter	Balance
1875/76	296.894 \$	340.433 \$	÷ 43.539 \$
1876/77	121.007 \$	171.566 \$	÷ 50.559 \$
1877/78	138.072 \$	159.959 \$	÷ 21.887 \$
1878/79	170.448 \$	221.085 \$	÷ 50.637 \$
1879/80	159.970 \$	196.973 \$	÷ 37.003 \$
1880/81	170.622 \$	199.124 \$	÷ 28.502 \$
1881/82	164.827 \$	199.800 \$	÷ 34.973 \$
1882/83	175.589 \$	211.090 \$	÷ 35.501 \$
1883/84	170.144 \$	204.109 \$	÷ 33.965 \$
1884/85	165.306 \$	206.842 \$	÷ 41.536 \$
1885/86	149.963 \$	199.534 \$	÷ 49.571 \$
1886/87	162.016 \$	212.408 \$	÷ 50.392 \$
1887/88	161.025 \$	201.022 \$	÷ 39.997 \$
1888/89	152.415 \$	204.033 \$	÷ 51.618 \$
1889/90	205.347 \$	201.820 \$	+ 3.527 \$
1890/91	151.478 \$	202.201 \$	÷ 50.723 \$
1891/92	113.816 \$	197.460 \$	÷ 83.644 \$
1892/93	142.824 \$	198.687 \$	÷ 55.863 \$
1893/94	159.656 \$	198.922 \$	÷ 39.266 \$
1894/95	150.166 \$	197.579 \$	÷ 47.413 \$
1895/96	142.494 \$	196.038 \$	÷ 53.544 \$
1896/97	165.852 \$	197.668 \$	÷ 31.816 \$
1897/98	162.741 \$	199.561 \$	÷ 36.820 \$
1898/99	155.646 \$	205.772 \$	÷ 50.126 \$
1899/1900	172.427 \$	228.680 \$	÷ 56.253 \$

St. Croix kolonialkasses indtægter var ligeledes hjemlet via love, kgl. anordninger og kgl. resolutioner udstedt i perioden 1764-1876. Grund- og bygningsskatten samt heste-, vogn- og bådskatten var de to vigtigste direkte skatter, og blandt de indirekte var indførsels- og udførselstolden vigtige⁹. Det hang naturligt sammen med, at agerbruget var øens altdominerende erhverv, hvor grund- og bygningsskatten var pålagt plantagerne, mens heste, vogn- og bådskatten var pålagt muler og andre dyr brugt som trækraft. Udførselstolden betaltes af øens vigtigste eksportartikler sukker, rom og melasse. Tallene i tabel 3 gør det rimeligt at formode, at en stabil udvikling har hersket i øens erhvervsliv. Meget tyder på, at agerbruget ikke som påstået går tilbage i denne periode¹⁰.

Det offentlige underskud på de tre øer var stort. Ifølge kolonialloven af 1863 skulle sådanne underskud dækkes af statskassen. I årene 1865-1875 måtte staten dække et underskud for begge kolonialkassers vedkommende

Tabel 4. Offentlige indtægters fordeling i andel af samlet provenu på St. Croix 1880-1900⁸

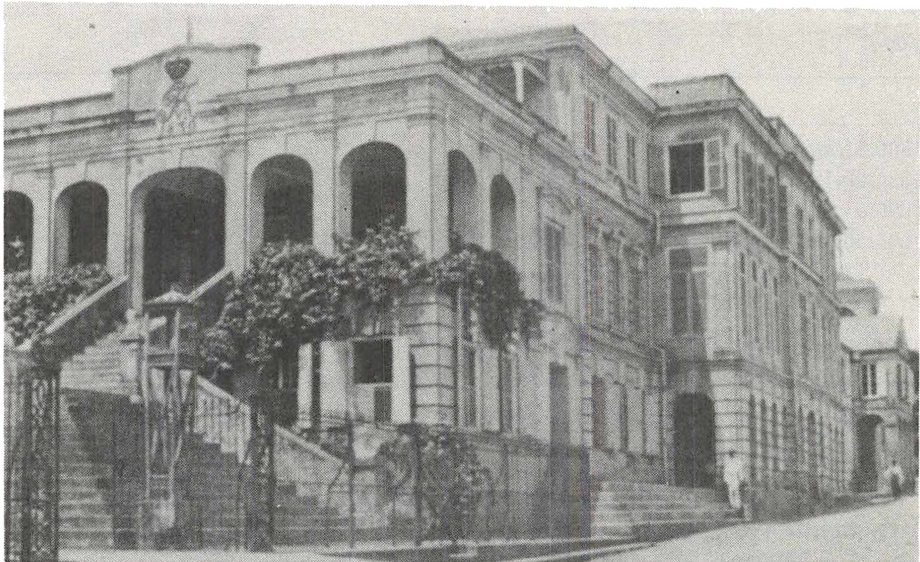
	Direkte	Indirekte	Adskillige
1880/81-1884/85	25,4	70,6	4,0
1885/86-1889/90	24,3	72,4	3,3
1890/91-1894/95	25,5	72,2	2,3
1895/96-1899/1900	24,9	72,9	2,2

på kun 0,4 mill. kr., men fra 1875 accelererer underskuddene således, at de lokale kasser incl. et lån ydet St. Croix kolonialkasse i 1876 skyldte moderlandet over 9 mill. kr. i 1900, hvilket var et anseligt beløb tiden og øernes størrelse taget i betragtning¹¹.

Den danske stat kom således omend ufrivilligt til at føre en aktivitetsfremmende finanspolitik i disse år, og øerne blev altså årligt tilført en efterspørgselsvirkning, der ikke var basis for i produktion og beskæftigelse. Der kom da også forslag til forbedringer af koloniens offentlige finanser, nemlig fra kommissionen af 28. december 1878, der blev nedsat ovenpå oprøret på St. Croix samme år. Visse besparelser og nye afgifter blev foreslået. Viceguvernørstillingen blev nedlagt, men besparelsen blev mere end opvejet af forøgede udgifter til stationering af flere soldater på øen efter oprøret.

Først ind i dette århundrede kom der egentlige initiativer igang. Det skete efter, at landstinget noget overraskende forkastede salgskonventionen med USA i efteråret 1902. Der blev nedsat en ny kommission med det formål at undersøge, hvorledes man kunne opnå balance på de offentlige budgetter, og ellers udtale sig om initiativer, der kunne fremme og ophjælpe den private økonomiske aktivitet på øerne. Kommisionens betænkning blev udgivet i 1903, og især i årene 1904-1906 gennemførte rigsdagen en lang række af love, reformer og administrative ændringer i styrelsen af øerne¹².

Møntfoden blev ændret fra dollar til franc. 1 Fr. skulle være lig 1/5 gammel dollar, og der blev oprettet en seddelbank til bedring af koloniens indtil da kaotiske omsætningsforhold. I 1907 trådte en ny koloniallov i kraft. Herefter genindførtes en byrdefordelingsordning mellem staten og øernes kommuner i lighed med den, der havde eksisteret før 1865. I 1907 var øernes samlede gæld til statskassen på over 11 mill. kr. Et beløb der realistisk nok blev eftergivet kolonien. For fremtiden skulle staten overtage udgifterne til guvernementet, militæret og den lutherske kirke. Da de

De store og stigende underskud på øernes budgetter hang sammen med den økonomiske afmatning, der ramte området efter 1870. Den danske administration på St. Croix havde til huse i regeringsbygningen i Christiansted, der her er fotograferet omkring århundredskiftet.

Foto i Ch. E. Taylor: St. Thomas, St. Croix and St. John, St. Thomas 1902.

lokale kasser stadig skulle beholde størstedelen af deres tidligere indtægter, måtte staten gennemføre omfattende besparelser i form af personale-reduktioner, erstatte hærstyrken med det langt mindre gendarmeri samt sikre sig andel i overskud af Den vestindiske Nationalbank og det nyoprettede koloniallotteri. De hjemlede indtægter og lovbundne udgifter på de lokale kasser var pr. 1. april 1907 igen justeret således, at balancen skulle holdes, og at øerne selv fremover skulle kunne finansiere den øvrige offentlige aktivitet.

At staten aldrig fik overskud på den vestindiske konto var ikke ventet, mens man derimod formodede, at øernes offentlige budgetter fremover kunne balancere. Forudsætningen var imidlertid, at den økonomiske aktivitet på øerne holdt sig konstant, idet der ikke fandt nogen ændring sted i skattetrykkets placering. Også efter 1907 afspejler provenuet af de direkte skatter udviklingen i selve strukturen, mens de indirekte skatter afspejler omfanget af den årlige økonomiske aktivitet. Det var stadig handel og skibstrafik, der måtte bære hovedparten af skattetrykket på St. Thomas, og på St. Croix var det fremdeles agerbruget¹³.

Forventningerne om balance på de lokale budgetter viste sig imidlertid ikke at kunne holde.

Tabel 5. Balancen på St. Thomas kolonialkasse 1900-1916¹⁴

	Indtægter	Udgifter	Balance
1900/01	449.410 Fr.	841.015 Fr.	÷ 391.605 Fr.
1901/02	488.880 Fr.	824.205 Fr.	÷ 335.325 Fr.
1902/03	489.060 Fr.	798.555 Fr.	÷ 309.495 Fr.
1903/04	453.715 Fr.	784.535 Fr.	÷ 330.820 Fr.
1904/05	435.880 Fr.	787.020 Fr.	÷ 351.140 Fr.
1905/06	804.764 Fr.	1.040.647 Fr.	÷ 235.883 Fr.
1906/07	729.140 Fr.	793.129 Fr.	÷ 63.989 Fr.
1907/08	523.283 Fr.	472.774 Fr.	+ 50.509 Fr.
1908/09	483.014 Fr.	488.895 Fr.	÷ 5.881 Fr.
1909/10	498.949 Fr.	495.549 Fr.	+ 3.400 Fr.
1910/11	462.228 Fr.	478.337 Fr.	÷ 16.109 Fr.
1911/12	477.518 Fr.	482.138 Fr.	÷ 4.620 Fr.
1912/13	509.123 Fr.	589.577 Fr.	÷ 80.454 Fr.
1913/14	527.845 Fr.	513.302 Fr.	+ 14.543 Fr.
1914/15	483.014 Fr.	549.867 Fr.	÷ 66.853 Fr.
1915/16	421.932 Fr.	541.440 Fr.	÷ 119.508 Fr.

Her er det nødvendigt at præcisere flere forhold. De store indtægtsstigninger i årene 1905/06 og 1906/07 hænger sammen med, at overskuddet af koloniallotteriet tilfaldt kolonialkassen i disse år. Det store udgiftsår 1905/06 skyldtes udgifter i forbindelse med møntreformen, der trådte i kraft pr. 1/4 1905¹⁵. Udgifterne blev efter 1907 halveret, idet staten herefter betalte kirken, administrationen og militæret. Indtægterne steg svagt op til omkring 1914, og det er klart et bedre billede end indtrykket fra årene 1880-1904, hvor indtægtssiden stort set halveredes. Den ønskede balance nåes kun i 3 finansår, og balancen udvikler sig i meget negativ retning efter 1914. Den økonomiske aktivitet ser ud til at bedre sig op til 1913/14, hvorefter det tilsyneladende går tilbage. Krigen 1914-1918 ramte St. Thomas meget hårdt p.g.a. omlægningen af den internationale skibsfart til krigssejlad, krigshandlerne i Atlanten og afbrydelsen af rutetrafikken fra Europa, der medfører et stort fald i antallet af anløbne skibe til øen.

Årsagerne til de atypiske finansår på St. Croix (tabel 6 side 156) lige forud for reformerne i 1907 er de samme som for de tilsvarende finansår på St. Thomas, og i 1912/13 skyldtes de store udgifter oprettelsen af reservecfond og anlægsudgifter i forbindelse med telefonnet¹⁷.

Efter reformerne ser det ud til, at forventningerne skulle holde stik for St. Croix's kolonialkasse. Der er overskud i de første 5 finansår, men

Tabel 6. Balancen på St. Croix kolonialkasse 1900-1916¹⁶

	Indtægter	Udgifter	Balance
1900/01	785.485 Fr.	982.285 Fr.	÷ 196.800 Fr.
1901/02	798.940 Fr.	983.920 Fr.	÷ 184.980 Fr.
1902/03	747.385 Fr.	975.920 Fr.	÷ 228.535 Fr.
1903/04	695.030 Fr.	1.006.085 Fr.	÷ 311.055 Fr.
1904/05	802.515 Fr.	1.015.110 Fr.	÷ 212.595 Fr.
1905/06	850.711 Fr.	1.151.966 Fr.	÷ 301.255 Fr.
1906/07	938.401 Fr.	1.051.881 Fr.	÷ 113.480 Fr.
1907/08	762.500 Fr.	682.162 Fr.	+ 80.338 Fr.
1908/09	748.257 Fr.	687.050 Fr.	+ 61.207 Fr.
1909/10	803.338 Fr.	716.626 Fr.	+ 86.712 Fr.
1910/11	814.989 Fr.	714.136 Fr.	+ 100.853 Fr.
1911/12	887.463 Fr.	807.085 Fr.	+ 80.378 Fr.
1912/13	760.299 Fr.	1.225.960 Fr.	÷ 465.661 Fr.
1913/14	799.734 Fr.	793.428 Fr.	+ 6.306 Fr.
1914/15	699.942 Fr.	828.719 Fr.	÷ 128.777 Fr.
1915/16	622.890 Fr.	823.468 Fr.	÷ 200.578 Fr.

herefter ender man i løbet af få år med endnu større underskud end på St. Thomas. Af tallene fremgår det, at det er indtægtssiden, som bliver problemet. Det er vigtigt, idet provenuet på St. Croix siden 1875 stort set havde holdt sig konstant.

Især de direkte skatters provenu afspejler som tidligere nævnt kontinuiteten i strukturen, og da det specielt er nedgangen i disse, der får det samlede provenu til at falde, må man formode, at agerbruget på St. Croix fra omkring 1910 rammes af tilbagegang.

Tabel 7. Offentlige indtægters fordeling på St. Croix 1908-1916¹⁸

	Direkte		Indirekte		Adskillige	
	Indeks	Andel	Indeks	Andel	Indeks	Andel
1908/09	100	28,1	100	68,9	100	3,0
1909/10	81	21,3	109	70,0	310	8,6
1910/11	76	19,6	122	77,3	111	3,1
1911/12	77	18,2	136	79,1	107	2,7
1912/13	72	19,1	113	76,8	105	3,1
1913/14	74	19,6	118	76,6	137	3,8
1914/15	72	21,8	101	74,6	118	3,6
1915/16	68	23,2	87	72,5	121	4,3

Ikke kun de lokale kassers balance forværredes, men også i høj grad statens vestindiske konto, hvor indtægterne, der bestod af overskud fra lotteri og bank, skulle finansiere guvernementet, militæret og kirken på øerne.

Tabel 8. Balancen på den vestindiske konto 1907-1917¹⁹

1907/08	÷ 96.004 kr.	1912/13	÷ 43.709 kr.
1908/09	÷ 182.346 kr.	1913/14	÷ 19.037 kr.
1909/10	÷ 150.750 kr.	1914/15	÷ 44.553 kr.
1910/11	÷ 177.024 kr.	1915/16	÷ 340.281 kr.
1911/12	÷ 57.387 kr.	1916/17	÷ 639.519 kr.

De store underskud i de to sidste finansår hænger sammen med, at i 1915 udsendtes flåde fartøjet Valkyrien til øerne, og i 1916 kom oveni udgifterne til den rigsdagskommission, der skulle behandle salgskonventionen.

De store og stigende underskud på de lokale kasser giver et fingerpeg om, at forudsætningerne for 1907-reformerne om en uændret økonomisk aktivitet var bristet, og at øernes private økonomi måtte befinde sig i en alvorlig krise, idet de sluttelig ikke længere var i stand til at finansiere selv en stærkt reduceret offentlig sektor.

Tabel 9. Befolkningstallet på øerne 1870-1917²⁰

	1870	1880	1890	1901	1911	1917
St. Croix	22.760	18.430	19.783	18.590	15.467	14.901
St. Thomas	14.007	14.389	12.019	11.012	10.678	10.191
St. Jan	1.054	944	984	925	941	959
I alt	37.821	33.763	32.786	30.527	27.086	26.051

Sammenholder man tabellerne 5-8 med tabel 9, tegner der sig et dystert billede af udviklingen. Grundlaget for at finansiere den offentlige aktivitet var efterhånden skredet, selvom den offentlige sektor var blevet reduceret. I 1870 var 4,4% af befolkningen beskæftiget ved immaterial virksomhed, et tal der i 1911 var faldet til 3,9%. I samme periode var det samlede befolkningstal faldet med ca. 28%²¹.

I samme periode havde øerne på nær få undtagelser årligt fået betydelige statstilskud, der via de offentlige kasser havde skabt en efterspørgselsvirkning, der ikke i øernes egen produktion og beskæftigelse havde været basis for, og alligevel var befolkningstallet dalet katastrofalt.

Man endte kort før afståelsen i en situation, hvor det uden store årlige statstilskud fra moderlandets side til dækning af de årlige underskud på de lokale budgetter ville blive umuligt at opretholde den offentlige aktivitet fremover og dermed opretholde et velordnet samfund. At opretholde og dække aktiviteten ind via skatteforhøjelser måtte anses for udelukket, da skatte trykket for erhverv og indbyggere ellers ville blive for højt. Samtidig giver udviklingen i de offentlige finanser et fingerpeg om den økonomiske udviklingen i øernes private sektor, der ikke overraskende fremviser samme hovedtendens.

Skibstrafik og handel på St. Thomas

St. Thomas var den næststørste af øerne med et areal på ca. 70 km². Der fandtes kun en større bebyggelse på øen; det var Charlotte Amalie, der lå på sydsiden, og bugten neden for byen var en af Vestindiens største naturhavne. Landbruget havde i den første tid efter kolonisationen tilbage i det 17.-18. århundrede været hovederhvervet, men i løbet af det 19. århundrede kom havnen til at spille en stadig stigende rolle, og efter 1850'erne var det havnen og handelen, der var afgørende i øens økonomi.

Omkring havnen var der værfter og en flydedok, der kunne modtage skibe på op til 2.500 tons, og The St. Thomas Dock Engineering & Coaling Co Ltd. havde flere større faciliteter rundt om på havneanlægget. Derudover havde flere selskaber egne kontorer, kuloplagringspladser og ferskvandscisterner. Der var pakhuse, lagerbygninger og depoter koncentreret omkring Main Street i Charlotte Amalie. En omfattende transit-handel og videreformidling af gods til andre dele af Vestindien spillede en vital rolle for St. Thomas. Omkring år 1900 var havnen stadig en stor færdselsåre for den vestindiske skibstrafik. Hamburg-Amerika linien (HAPAG) havde sin hovedstation på St. Thomas, der blev anløbet af skibe fra 6 ud af selskabets 8 ruter i området. Derudover anløb jævnligt skibe fra en lang række andre selskaber og en interkolonial linie. Havnen var også øens største arbejdsplads for lokalbefolkningen, hvor mange daglejere havde deres daglige udkomme ved losning og ladning af skibe, og hvor de kunne tjene betydeligt mere end ved det dårligt betalte arbejde i landbruget. Siden 1870'erne var det imidlertid gået tilbage. Nok var skibenes tonnage blevet forøget, men de arbejdsopgaver, som havnen skulle løse for de anløbne skibe, havde radikalt skiftet karakter. Tidligere havde de mindre, ofte træskibe haft behov for mange forskellige serviceydelser i forbindelse med deres losning og ladning af varer. Nu havde de større

dampere kun brug for få specifikke serviceydelser som kul og frisk vand. Det skyldtes bl.a., at havnens betydning som stabelplads for det vestindiske område var ved at være forbi.

Tabel 10. Antallet af anløbne skibe til St. Thomas 1875-1900²²

1875/76	3.085	1888/89	1.780
1876/77	2.754	1889/90	1.776
1877/78	2.637	1890/91	1.797
1878/79	3.099	1891/92	1.939
1879/80	2.764	1892/93	1.995
1880/81	2.357	1893/94	2.194
1881/82	2.014	1894/95	2.257
1882/83	2.543	1895/96	2.291
1883/84	2.425	1896/97	2.266
1884/85	2.410	1897/98	2.536
1885/86	2.155	1898/99	2.595
1886/87	1.870	1899/1900	2.126
1887/88	1.866	1900/01	2.180

Tendensen er klar. Fra 1875-1889 går det stærkt tilbage, hvorefter en stigende tendens gør sig gældende. Omkring århundredskiftet er tendensen igen for nedadgående. Denne tilbagegang og havnens mindre betydning for det caribiske område generelt har sin forklaring i flere forhold. Tidligere havde St. Thomas været centrum for de fleste vestindiske fragtrederier, hvis både medbragte fragttordrer fra andre havne. Når fragtdremarkedet således samledes på St. Thomas, var skibene, når de søgte nye ordrer, nødt til at gå i havn, hvor de via deres redere eller disses agenter fik formidlet de nye ordrer. I 1871 kom telegrafene med forbindelse til både Europa og USA, og herefter behøvede man ikke længere i samme omfang dette knudepunkt. I forbindelse med fragtdremarkedet havde St. Thomas tillige været stabelplads for store dele af det vestindiske område. Mange af de mindre øer lå uden for de direkte skibsruter, som bragte fragt og gods fra Europa til Vestindien. Da St. Thomas var en af stationerne på de vigtigere af disse ruter, f.eks. HAPAG's, var der naturligt opstået et stabelmarked, hvorfra varene blev videreformidlet til de mindre øer. Omkring 1880 fik flere af disse øer egne direkte ruter, hvorfor man naturligvis ikke længere ville benytte det fordyrende stabelmarked på St. Thomas. Oveni kom der stærk konkurrence fra nyere havne på Barbados og St. Lucia, der forsøgte at få del i den stagnerende trafik i området. På St.

Tabel 11. Balancen på St. Thomas havnebudget 1877-1900²³

	Indtægter	Udgifter	Balance
1877/78	49.380 \$	8.060 \$	+ 41.320 \$
1878/79	53.720 \$	7.890 \$	+ 45.830 \$
1879/80	47.220 \$	9.380 \$	+ 37.840 \$
1880/81	48.680 \$	10.460 \$	+ 38.220 \$
1881/82	44.240 \$	9.780 \$	+ 34.460 \$
1882/83	58.130 \$	7.200 \$	+ 50.930 \$
1883/84	60.630 \$	6.830 \$	+ 53.800 \$
1884/85	52.630 \$	6.500 \$	+ 46.130 \$
1885/86	44.390 \$	6.550 \$	+ 37.840 \$
1886/87	35.260 \$	7.370 \$	+ 27.890 \$
1887/88	37.260 \$	6.770 \$	+ 30.490 \$
1888/89	27.330 \$	6.880 \$	+ 20.450 \$
1889/90	31.030 \$	6.640 \$	+ 24.390 \$
1890/91	26.160 \$	6.680 \$	+ 19.480 \$
1891/92	25.960 \$	6.880 \$	+ 19.080 \$
1892/93	22.470 \$	6.340 \$	+ 16.130 \$
1893/94	25.240 \$	6.230 \$	+ 19.010 \$
1894/95	22.930 \$	6.100 \$	+ 16.830 \$
1895/96	24.420 \$	6.160 \$	+ 18.260 \$
1896/97	23.350 \$	6.110 \$	+ 17.240 \$
1897/98	22.820 \$	6.170 \$	+ 16.650 \$
1898/99	27.320 \$	5.600 \$	+ 21.720 \$
1899/1900	22.700 \$	5.530 \$	+ 17.170 \$

Thomas blev man i 1885 tvunget til at nedsætte havneafgifterne for at fastholde sin andel af trafikken.

Virksomheden af nedsættelsen i havne- og lodsafgifterne i 1885 træder ganske tydeligt frem, og såvel indtægter som overskud bliver mere end halveret i årene op imod århundredskiftet. Det vigtige er imidlertid, at i 1890'erne, da antallet af skibe igen går frem, følger indtægterne ikke med. Tværtimod stagnerer de, og det vidner om den tilbagegang, som havnen har lidt som stabelplads. En af de vigtigste bestemmelser i den kgl. resolution af 22/10 1885 var, at afgifter ved losning skulle beregnes ved en kombination af skibsdrægtighed og den lossede mængde²⁴. Da bådene blev større, er de faldende indtægter udtryk for, at der ikke lossedes i samme omfang som tidligere. Udviklingen ramte øens handelsstand hårdt; erhvervene på øen var i direkte tilbagegang op imod århundredskiftet, og det afspejles bl.a. også i befolkningstallet på øen.

Tabel 12. Befolkningstallet på St. Thomas 1880-1901²⁵

	1880	1890	1901
Charlotte Amalie	11.764	9.455	8.540
Landdistriktet	2.625	2.564	2.472
I alt	14.389	12.019	11.012

Befolkningstallet er faldet kraftigst i byen, og det er et stærkt vidnesbyrd om den virkning, som faldet i havnens aktivitet havde. Virkningen kan også aflæses i nedgangen i provenuet af nærings- og butiksskatten. I 1880/81 hentede kolonialkassen 15.200 \$, et beløb der i 1890/91 var faldet til 11.200 \$ og i 1901/02 kun udgjorde 8.570 \$²⁶, og det endda efter at nærings- og butiksskatten efter kgl. anordning fra februar 1900 var blevet sat op. I det sidste hele finansår før ændringen blev der kun indbetalt ca. 7.240 \$²⁷; det viser med al tydelighed, hvilket tilbageslag handelsstanden på øen led i disse år.

Denne nedgang fortsatte imidlertid ikke efter århundredskiftet, hvor havnen i en kort årrække oplevede en stigende aktivitet, således som det fremgår af de følgende tabeller.

Tabel 13. Antallet af anløbne skibe til St. Thomas 1900-1916²⁸

1900/01	2.180	1908/09	2.302
1901/02	1.919	1909/10	2.224
1902/03	2.077	1910/11	2.313
1903/04	2.305	1911/12	2.297
1904/05	2.166	1912/13	2.227
1905/06	2.290	1913/14	2.131
1906/07	2.303	1914/15	2.079
1907/08	2.284	1915/16	1.846

Tendensen er klar. Stigende tendens indtil omkring 1911, hvorefter det igen går tilbage. Nu viste udviklingen før århundredskiftet, at et stigende antal skibe ikke nødvendigvis gav en større økonomisk aktivitet på havnen med deraf positive følgevirkninger for hele øens økonomi, men noget kunne tyde på, at dette blev tilfældet i perioden efter århundredskiftet.

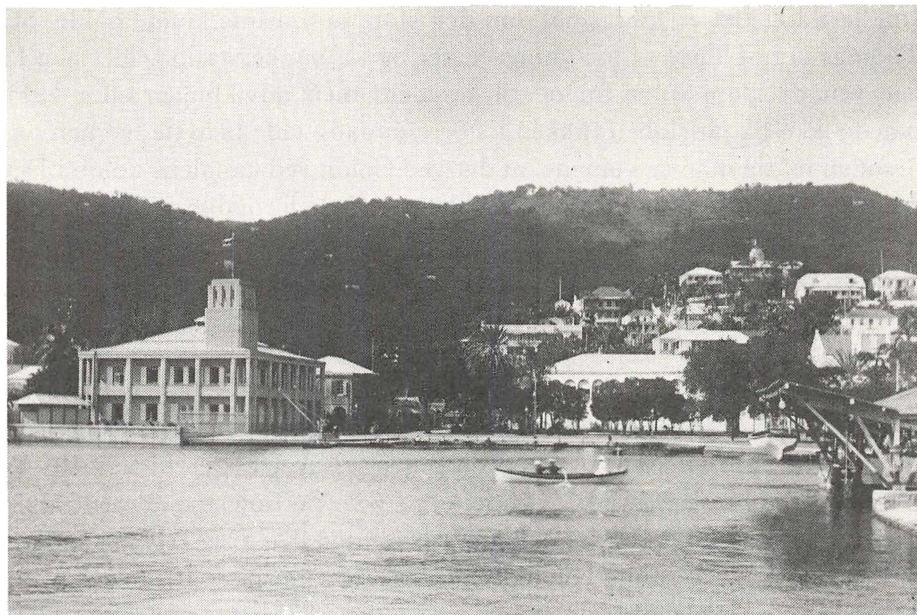
Skibsafgifternes provenu viser stigende tendens indtil 1912, hvorefter et markant fald indtræder. Nærings- og butiksskattens provenu holder sig konstant indtil ca. 1907, hvorefter en svag faldende tendens gør sig gæl-

Tabel 14. Provenuet af skibsafgifter og nærings- og butiksskatten på St. Thomas 1900-1916²⁹

	Skibsafgifter	Nærings- og butiksskatten
1900/01	107.480 Fr.	24.425 Fr.
1901/02	84.810 Fr.	42.855 Fr.
1902/03	96.930 Fr.	32.655 Fr.
1903/04	103.990 Fr.	36.425 Fr.
1904/05	86.130 Fr.	15.665 Fr.
1905/06	113.760 Fr.	32.199 Fr.
1906/07	107.090 Fr.	39.386 Fr.
1907/08	110.000 Fr.	36.797 Fr.
1908/09	115.000 Fr.	33.121 Fr.
1909/10	114.000 Fr.	32.257 Fr.
1010/11	109.000 Fr.	32.707 Fr.
1911/12	125.000 Fr.	32.436 Fr.
1912/13	120.000 Fr.	33.003 Fr.
1913/14	113.010 Fr.	30.548 Fr.
1914/15	82.210 Fr.	55.435 Fr.
1915/16	66.700 Fr.	43.302 Fr.

dende. Den markante stigning efter 1914 skyldes ikke en aktivitetsudvidelse, men hænger sammen med, at udvidelserne af havnen og de nye faciliteter var skattepligtige (jf. nedenfor). Før århundredskiftet pegede alt på en markant og uafbrudt tilbagegang. Tabel 14 tyder på stagnation og en svag aktivitetsudvidelse i begyndelsen af dette århundrede.

Aktivitetsstigningen frem til omkring 1912 hang sammen med, at nye initiativer blev forsøgt. Således er der ingen tvivl om, at havnen fik nogen betydning som kulbunkerstation. Havnen forsøgte at tilpasse sig de nye forhold, hvor de anløbne skibe for størstedelens vedkommende var dampere, der havde brug for helt specifikke serviceydelser som f.eks. kul. Af væsentlig betydning var det også, at ØK oprettede Det vestindiske Kompagni, der fra 1904 regelmæssigt besejlede St. Thomas. Efter at selskabet i 1912 var blevet reorganiseret, påbegyndtes en større ombygning og udvidelse af havnen, der allerede i 1909 var blevet uddybet på offentligt initiativ. Aktiekapitalen i Det vestindiske Kompagni blev på godt 5 mill. kr., og i foråret 1913 påbegyndte man arbejdet på havnen. Allerede inden udgangen af 1913 var der investeret over 2 mill. kr. Ifølge selskabets status ultimo 1913 var der investeret 1,099 mill. kr. i selve kajanlægget, 150.220 kr. i elektricitetsværket og 55.915 kr. i kulkraner. Gennem hele 1914 fortsattes arbejdet, og omkring kuloplageringspladsen byggedes to olietanke,

Anløbstedet i Charlotte Amalies havn. Til venstre ses HAPAG's kontorer og bag disse toldkammeret og posthuset. HAPAG var det vigtigste firma, der anvendte St. Thomas, og verdenskrigens udbrud i 1914 medførte en mærkbar nedgang i det tyske firmas aktivitet. Fot. o. 1900-1910. Handels- og søfartsmuseet.

der samlet kunne rumme 16.000 tons³⁰. I et så lille samfund satte investeringer af denne art og omfang sine tydelige spor, og de afspejler sig også i de direkte skatters provenu, idet selskabets faciliteter var skattepligtige (grund- og bygningsskatten, nærings- og butiksskatten samt lygteskatten)

På trods af aktivitetsudvidelsen blev befolkningstallet på St. Thomas ved med at falde.

Tabel 15. Befolkningstallet på St. Thomas 1901-1917³¹

	1901	1911	1917
By og landdistrikt	11.012	10.678	10.191

Faldet er imidlertid ikke så kraftigt, idet befolkning i disse år kun er faldet med 821, hvor faldet fra 1890-1901 var på ikke mindre end 1.007 individer.

Om årsagerne til aktivitetsudvidelsen på St. Thomas fra bl.a. Det vestindiske Kompagnis side er der ingen tvivl. Det forventedes, at havnen igen ville opleve gyldne tider i forbindelse med åbningen af Panamakanaalen, der dog aldrig nåede at blive officielt indviet inden øernes afståelse.

Imidlertid er det et spørgsmål, om den store optimisme kunne holde. St. Thomas kunne blive et forsyningscenter og kulbunkerstation, idet øen lå lige ved de store ruter fra og til kanalen; men udviklingen efter 1911 tydede ikke på, at skibstrafikken i større omfang ville benytte havnen, og desuden måtte man se i øjnene, at der ved Colon ved kanalens udløb i Det caribiske Hav ville blive bygget en havn med de fornødne faciliteter, der let kunne udkonkurrere St. Thomas på længere sigt. Dette blev også fremført over for rigsdagkommissionen i 1916, og var allerede blevet påpeget af handelshuset Moses & Søn. G. Melchior's ejer og leder, Moses Melchior tilbage i 1907³².

Verdenskrigen 1914-18 ramte som tidligere nævnt St. Thomas hårdt på grund af skibstrafikkens omlægning til krigssejlad, krigshandlerne i Atlanten og afbrydelsen af rutetrafikken fra Europa, der bl.a. satte en stopper for det tyske HAPAG's aktivitet på øen. En ting stod allerede klart under krigen, nemlig at Panamakanalens åbning ikke i sig selv var nok til at bringe øens kriseramte kolonialkasse og økonomi på fode igen. For St. Thomas økonomis vedkommende var perioden 1875-1917 præget af tilbagegang, og der var forud for og under forhandlingerne med USA i 1915/16 ingen sikre tegn på, at denne udvikling ville vende, når krigen engang var slut³³.

Landbruget på St. Croix

Den største af øerne var St. Croix. Arealet var på 213 km², og der fandtes to byer, Frederiksted og Christiansted. Landbruget spillede den altafgørende rolle i den frugtbare øs økonomi, og hele St. Croix's eksistens og velfærd hvilede på agerbrugets tilstand og formåenhed. Som i det øvrige Vestindien foregik landbruget som plantagedrift. Efter slaveriets ophævelse i 1848 var slaverne blevet landarbejdere, der enten arbejdede som daglejere eller på kontrakt. Hovedafgrøden var sukker. Man havde tidligere forsøgt sig med tobak og bomuld, men disse afgrøder var blevet opgivet, således at der i realiteten var tale om en monokultur baseret på sukker.

I størstedelen af den eksisterende litteratur er udviklingen i agerbruget på St. Croix på nær en forbedret produktivitet i 1880'erne skildret som én langstrakt nedgangsperiode. Også i økonomihistoriske fremstillinger er dette en almindelig opfattelse.

Der er da også umiddelbart forhold, der kunne pege i den retning, og det må være på sin plads kort at redegøre for opfattelsen, som den kom-

mer til udtryk hos Sveistrup og dermed også hos Andreas Jørgensen³⁴.

På grundlag af matriklerne fra 1865, 1885 og 1905 er det muligt at påvise en nedgang i det beplantede areal med sukker fra 17.602 acres til 15.194 acres, hvilket er en reducere af det beplantede sukkerareal fra 34,4% til 29,6% af det anvendelige areal. Omkring århundredskiftet havde mange plantere svært ved at udrede skatter og afgifter til det offentlige; flere forsøgte at begrænse deres udgifter ved at reducere antallet af arbejdsdage på plantagerne med deraf følgende fald i beskæftigelsen, og i flere år havde likviditeten været så dårlig, at man måtte forstrække planterne med lån eller henstand fra immigrationsfonden, der blev oprettet i 1855 for at finansiere indvandring af arbejdskraft til øen. Endvidere tyder udviklingen på en manglende rentabilitet, og priserne på plantagerne var faldet kraftigt. I årene 1845-1873 blev plantagerne St. Georg, Enfield Green, La Reine, Bethlehem og Barren Spot solgt for en samlet salgssum på 400.000 \$. De samme plantager indbragte kun deres ejere 137.000 \$ ved salg i årene 1880-1903, og statsplantagerne La Grange, Humbug, Peters Rest, Sion Farm, Retreat samt Work & Rest gav i perioden 1892-1902 et samlet underskud på 47.000 \$. Sluttelig viser optællinger, at beskæftigelsen af bosiddende personer på øens plantager faldt fra 9.562 i 1865 til kun at omfatte 2.325 i 1905³⁵.

Imidlertid er der forhold, der peger i anden retning. I tabel 3 og 4 (se side 152f) påvistes, at agerbruget uden større ændringer i de hjemlede indtægter var i stand til at øge de indirekte skatters andel af det samlede provenu til kolonialkassen samt fastholde et næsten uændret provenu af de direkte skatter. I nyeste forskning er der enighed om, at perioden langt fra var en entydig nedgangstid³⁶.

Der er 3 vigtige tendenser i den økonomiske og strukturelle udvikling i øens landbrug efter 1870:

Den første er de tekniske forbedringer og mere rationelle udvindingsformer, der blev indført i den sidste halvdel af 1870'erne. Op til 1878 foregik produktionen på en primitiv, ensidig og udpinende driftsform. Man bearbejdede jorden med hakker og gravede herefter små firkantede huller. I hvert hul blev der plantet 2 sukkerskud, og efter 10 måneders forløb høstede de 4-6 alen lange rør. Ofte lå de på marken en rum tid, hvorved en del saft gik tabt. Rørene blev herefter transporteret til et af de mange mindre kogerier rundt om på øen. Her blev de knust, og saften opsamledes i kar, hvor sukkeret gennem op til 4 kogninger under tilsætning af kalk blev kogt ud. Af biprodukterne fremstilledes rom og melasse, der sammen med sukker var øens altdominerende eksportartikler. På mindre vogne

trukket af muler blev produktionen fragtet ned til udskibning fra havnene i de to byer.

Allerede i 1850'erne indledtes en begyndende rationalisering, hvor dampsuikermøller i stigende omfang afløste de forældede heste- og vindmøller.

Tabel 16. Antallet af suikermøller på St. Croix 1865-1895³⁷

	Hestemøller	Vindmøller	Dampmøller
1865	2	45	61
1875	2	20	67
1885	0	10	56
1895	0	6	37

Nedgangen i antallet af dampsuikermøller tyder på, at man må være gået nye veje, hvilket også var tilfældet.

I starten af 1870'erne ramtes St. Croix af krise. Det skyldtes især to forhold, nemlig tørke og internationale prisfald på sukker. For at overleve var der to muligheder for øens agerbrug: Enten måtte man prøve nye afgrøder, eller også måtte der tekniske forbedringer til, således at produktionen kunne øges for at udligne indtægtstabene ved de faldende sukkerpriser. I det konservative plantagesamfund valgte man den sidste udvej, og i de sidste årtier af det 19. årh. indførtes en moderne og rationel udvindingsproces.

I 1876 stiftedes A/S St. Croix Fælleskogerier. Med offentlige garantier bragtes godt 1 mill. kr. til veje. Arbejdet blev straks påbegyndt, og i 1878 stod det nye moderne fælleskogerier færdigt. Princippet i det nye anlæg var, at rørene blev leveret og knust på lokale saftstationer, hvorefter saften i rør løb ind til selve fælleskogeriet, der lå lige uden for Christiansted. I løbet af de næste 15 år opførtes der flere moderne kogerier på plantagerne Bethlehem, Lower Love, Barren Spot og La Grange. For fælleskogeriet kom der nogle gode år, men tørke og finansielle problemer afstedkom, at staten i 1887 måtte overtage driften.

Under alle omstændigheder steg udnyttelsesprocenten og produktiviteten, hvilket afspejles i en øget eksport.

Af den gennemsnitlige årlige udførsel kan det ses, at sukkeret fra omkring 1880 udviser en markant stigende tendens. Et enkelt alvorligt tørkeår i 1891 er i stand til at bryde den generelle tendens, idet eksporten dette år kun blev på 7.907.893 pund. Faldet i eksporten af rom og melasse hænger sammen med, at man på de nye kogerier brugte kul fremfor kalk i udvin-

Tabel 17. Gennemsnitlig årlig eksport af sukker, rom og melasse over toldkamrene i Frederiksted og Christiansted 1875-1900³⁸

	sukker	rom	melasse
1875/76-1879/80	12.036.319 pund.	169.235 gal.	426.793 gal.
1880/81-1884/85	18.634.844 pund.	126.138 gal.	353.816 gal.
1885/86-1889/90	22.303.612 pund.	117.545 gal.	250.200 gal.
1890/91-1894/95	18.115.535 pund.	92.515 gal.	170.691 gal.
1895/96-1899/1900	25.938.218 pund.	76.358 gal.	145.305 gal.

delsesprocessen, og dette gjorde afkoget mindre egnet til produktion af biprodukterne³⁹. Der findes endvidere overslag, som godtgør, at også den direkte rørproduktion steg⁴⁰, således at der ikke kun skete en produktivitetstigning, men i lige så høj grad også en produktionsstigning. Grunden til, at man på et stort set uændret areal kunne producere flere rør end tidligere, var, at jorden nu blev udnyttet langt mere intensivt end tidligere. Arealet gik nemlig ikke løbende tilbage. Kommissionen af 1902 anfører, at gennemsnitsarealet beplantet med sukker i perioden 1891-1900 var på 16.300 acres, og Statistisk Bureau påpeger i 1902 med guvernementet som kilde i forbindelse med en undersøgelse af sukkerudførslen fra St. Croix, at sukkerarealet i nogle år har holdt sig konstant på ca. 64 km², hvilket er lige godt 30% af det anvendelige areal⁴¹.

En del af årsagen til den intensive drift markerer samtidig den anden større ændring i agerbruget i disse år. Der blev nemlig fra såvel statsplantagerne som fra visse private plantager udstykket et antal småbrug. Mindre parceller blev udlejet eller overdraget til sorte husmænd (squatters), der med deres familie bedre kunne udnytte jorden, end man kunne på de mere ekstensivt drevne plantager. St. Croix oplevede i 1880'erne en aktivitetstigning, der også afspejledes i befolkningstallet.

Tabel 18. Befolkningstallet på St. Croix 1870-1901⁴²

	1870	1880	1890	1901
St. Croix	22.760	18.430	19.783	18.590

Da der på St. Croix i hele denne periode var en stor overdødelighed, er denne befolkningsstigning kommet udefra. Der var brug for arbejdskraft, hvilket også direkte nævnes i Statistisk Bureaus bemærkninger til folketællingen i 1890⁴³. Igen et bevis for, at teorien om den løbende tilbagegang

ikke kan holde. Det er imidlertid rigtigt, at beskæftigelsen for bosiddende personer på plantagerne faldt, men det skyldtes omstrukturering i forholdet mellem plantere og arbejdere. I 1880'erne steg beskæftigelsen.

Det ændrede forhold mellem plantere og arbejdere afspejler den tredje større ændring i St. Croix's erhvervsliv før århundredskiftet, nemlig opkomsten af et mere moderne arbejdsmarked, hvor det gamle kontraktssystem afløstes af et daglejersystem. Derfor nedgangen i beskæftigelsen for personer bosiddende på plantagerne. Den første tyendeanordning fra 1849 krævede, at der mellem planter og arbejder skulle indgås 1-års kontrakter. Arbejderen var pligtig til at arbejde 1 år på plantagen mod til gengæld at få en mindre bolig og et stykke jord. Lønnen ahang af ens arbejdsduelighed, og der fandtes 3 lønsatser.

Først efter oprøret i 1878 blev det tilladt at indgå daglejerlignende forhold. Mod en lidt højere dagsløn skulle daglejeren på egen hånd skaffe sig mad, klæder og bolig. Det havde mange svært ved, og de sociale problemer voksede med følgevirkninger som overdødelighed, dårlig hygiejne, spædbarnsdødelighed af uacceptabelt omfang, fejlernæring, overforbrug af alkohol, kønssygdomme, ringe sanitære boligforhold m.v. Befolkningen på St. Croix var ikke i stand til at reproducere sig selv, og befolkningstallet ville hurtigt være dalet katastrofalt, såfremt man ikke årligt via immigrationsfonden havde finansieret en vis tilvandring til øen. Indtil ca. 1900 lykkedes det stort set at holde befolkningstallet oppe, og endda forøge det trods en stadig stor overdødelighed. Der er ingen tvivl om, at de sociale forholds forværring blev et af de største problemer, St. Croix måtte kæmpe med i den sidste tid under dansk styre. De nærmere årsager til og virkningerne af de sociale forholds forværring er imidlertid belyst på udmærket vis i anden sammenhæng⁴⁴.

De stadige prisfald på sukker og den dermed faldende rentabilitet kan illustreres via de følgende tabeller.

Tabel 19. Udviklingen i sukkerpriserne 1836-1902 pr. 100 lbs⁴⁵

1836	8 \$	1877	6 \$
1850	4 \$	1878	4 \$
1862	3 \$	1885	2 \$
1864	6 \$	1889	4 \$
1868	4 \$	1897	2 \$
1876	3 \$	1902	1 \$

Meget bedre var det heller ikke gået for prisudviklingen på det vigtigste biprodukt.

Tabel 20. Udviklingen i rompriserne pr. gallon 1874-1902⁴⁶

1874	0,33 \$	1887	0,20 \$
1875	0,26 \$	1896	0,11 \$
1882	0,33 \$	1902	0,16 \$

For begge produkters vedkommende gør markante prisfald sig gældende. Disse prisfald hang sammen med en stigende produktion af europæisk roesukker og rørsukker fra asiatiske områder. Den forbedrede produktivitet og stigende produktion på St. Croix gjorde det muligt for landbruget at fastholde et konstant skatteprovenu til kolonialkassen (jf. tabel 3 og 4 side 152f) til trods for de massive prisfald.

De stadige internationale prisfald på sukker betød, at nye veje måtte forsøges, hvilket også skete efter det strandede salgsforsøg i 1902. Kommissionen af 1902 havde flere forslag til forbedring af landbrugets vilkår. Nye afgrøder, geologiske opmålinger af øen med henblik på kunstvanding, forbedring af arbejderens vilkår og en ny forsøgsstation var blot nogle af de forslag, kommissionen havde med hjem fra opholdet på øerne i 1903.

Havde agerbruget på St. Croix således klaret sig pænt før århundredskiftet, gik det imidlertid stærkt tilbage i årene efter 1900.

Tabel 21. Sukkerarealer på St. Croix 1900-1916⁴⁷

1900	16.298 acres	1914	11.898 acres
1905	15.194 acres	1915	12.474 acres
1910	13.901 acres	1916	12.220 acres

Acres er et amerikansk mål, der svarer til 1/3 hektar. Sukkerarealerne reduceres med godt 25% i løbet af 16 år, og en sådan tilbagegang må uværgeligt have afstedkommet et fald i såvel produktion som eksport; forbedret produktivitet og dyrkningsform kunne ikke kompensere for en så stor tilbagegang.

Tabel 22. Gennemsnitlig årlig eksport af sukker, rom og melasse over toldkamrene i Frederiksted og Christiansted 1900-1916⁴⁸

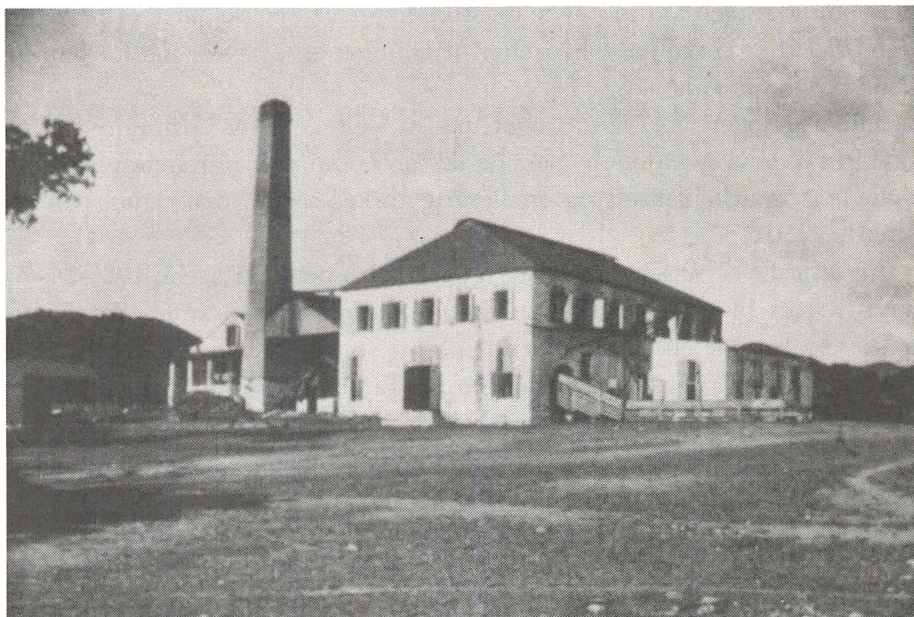
	sukker	rom	melasse
1900/01-1904/05	26.198.919 pund.	69.757 gal.	53.430 gal.
1905/06-1909/10	19.129.389 pund.	55.230 gal.	9.576 gal.
1910/11-1914/15	16.470.740 pund.	59.089 gal.	12.105 gal.
1915/16	8.125.524 pund.	69.899 gal.	1.389 gal.

Som forventet ses et kraftigt fald i eksporten og dermed også i produktionen. For sukker og især melasse er faldet kraftigt. Den fortsatte nedgang for biprodukterne hang sammen med, at centraliseringen omkring større kogerier fortsatte.

I 1904 overtog De danske Sukkerfabrikker fælleskogeriet, hvorefter større investeringer blev foretaget, og driften var herefter rentabel indtil 1911, mens driften derimod for perioden 1912-1915 gav et underskud på 264.000 kr.⁴⁹. I 1909 blev faktoriet på Bethlehem ført videre under navnet A/S Vestindisk Sukkerfabrik, og sammen med faktorer på La Grange kunne disse 3 store kogerier sluttelig forarbejde hele den faldende høst på øen.

En af årsagerne til sukkerarealernes nedgang var imidlertid af positiv karakter, nemlig overgangen til nye afgrøder, og her spillede private danske initiativer en væsentlig rolle.

Under den politiske kamp i Danmark i 1901-1902 omkring salgskonventionen garanterede en gruppe private at stifte et selskab til fremme af agerbruget på især St. Croix, såfremt øerne forblev under dansk styre. Efter afvisningen af salgskonventionen påbegyndte plantageselskabet Dansk Vestindien sit virke på øerne. I 1902-1903 opkøbtes der ikke mindre end 12 plantager på St. Croix, 2 på St. Thomas og 2 på St. Jan⁵⁰. Først og fremmest blev de indkøbte ejendomme sat i stand, og herefter påbegyndte man dyrkning af bomuld. Allerede i 1907 var 700 acres beplantet med bomuld, et areal der i 1909 kulminerede med 1.100 acres svarende til 1/3 af selskabets samlede jorder. I 1906 stod en bomuldsfabrik på Longford færdig, hvorefter en eksport af rensed bomuld og bomuldsfrø kunne påbegyndes. Planten var rentabel i de første år, men skadedyrsangreb, tørke, bomuldstræthed i jorden og manglen på arbejdskraft, hvorved anden plukning ofte gik tabt, betød, at planten fra 1910 ikke længere var rentabel. I 1909 udvidede selskabet sin aktivitet gennem købet af 3 sukkerplantager. På St. Thomas satsede man på kvægavl og opførte i 1909 et mejeri i udkanten af Charlotte Amalie. På St. Jan satsede man på frugtavl og fik en rentabel produktion af lemon og bayolie. På St. Croix gik selskabet med ind i opførelsen af en ny forsøgsstation på Annes Hope, der dog aldrig nåede at give konkrete bidrag til landbrugets ophjælpning inden afståelsen. I de sidste år før 1917 var man i forbindelse med tørke og mangel på arbejdskraft tvunget til i højere grad at satse på kvægavl. Regnskabsmæssigt lykkedes det at få et overskud på i alt 4.969 kr. i 1911, men de ovennævnte problemer samt de generelle vanskeligheders voksende omfang på øerne betød, at man i 1915 stod med et driftsunderskud på

Centraliseringen i sukkerproduktionen på St. Croix fra o. 1878 foregik gennem opførelsen af større kogerier. Her ses sukkerfabrikken på plantagen La Grange, fotograferet omkring århundredskiftet. Foto i Ch. E. Taylor: St. Thomas, St. Croix and St. John, St. Thomas 1902.

ikke mindre end 340.559 kr.⁵¹. Plantageselskabet var ikke de eneste, der prøvede nye muligheder, og i 1906 blev der også på La Grange opført en bomuldsfabrik. Da bomulden lige som sukker, rom og melasse var toldpligtigt ved udførsel, er det muligt at opgøre udførselsens omfang.

Tablet 23. Eksporten af bomuld og bomuldsfrø over toldkamrene i Frederiksted og Christiansted 1908-1916⁵²

	bomuld	bomuldsfrø
1908/09	219.040 pund.	565.022 pund.
1909/10	241.421 pund.	692.106 pund.
1910/11	248.072 pund.	577.950 pund.
1911/12	261.863 pund.	541.337 pund.
1912/13	131.871 pund.	373.830 pund.
1913/14	356.205 pund.	611.123 pund.
1914/15	138.463 pund.	486.731 pund.
1915/16	0 pund.	137.878 pund.

Selv om udførslen aldrig nåede de store højder, så er eksporten i perioden frem til 1914 ganske pæn, hvorefter nedgangen også sætter ind for bomuldens vedkommende.

Tilbagegangen for landbruget på St. Croix efter århundredskiftet skyldtes 3 delvis sammenhængende faktorer som nye afgrøders misvækst, manglen på arbejdskraft og en flerårig tørkeperiode, der ramte øen fra omkring 1910.

Alvorligst var tørken. Den så vigtige regn udeblev i årene 1910-14, og da St. Croix i forvejen lå lige i udkanten af det vestindiske nedbørsbælte, måtte det ramme en vandkrævende plante som sukker meget hårdt.

Oveni kom manglen på arbejdskraft. Efter århundredskiftet lykkedes det ikke at skaffe nok indvandrere, og dette kombineret med den stadige overdødelighed betød, at øens befolkningstal faldt med over 16% i årene 1901-1911⁵³.

Nedgangen på St. Croix var begyndt før 1910, men udviklingen fremmes af tørken og gav sig nu udslag i faldende provenu til kolonialkassen, som det fremgår af tabel 6 og 7 side 156.

Den anstrengte økonomi gav sig også udslag i skærpede sociale modsætninger mellem øens befolkningsgrupper. Hvor arbejderne utilfredshed og frustrationer i 1878 havde givet sig udtryk i diffuse voldshandlinger, førte udviklingen i 1915/16 til, at arbejderne organiserede sig i fagforeninger, der stillede krav til såvel de danske myndigheder som plantageejerne. I starten af 1916 gennemførtes en vellykket strejke, hvor arbejdernes krav om højere løn og maksimalpriser på visse fødevarer måtte imødekommes. Vestindien havde fået sit første rigtige arbejdsmarked, hvilket på den anden side rystede den herskende sociale struktur, der var et patriarkalsk styret plantagesamfund med en lille hvid overklasse i spidsen. Hele baggrunden for strejken og dens forløb, er imidlertid belyst udmærket i anden sammenhæng⁵⁴.

I 1916 var den økonomiske og sociale situation på St. Croix særdeles anstrengt. Landbruget var inde i en dyb krise, og den sociale struktur var blevet rystet i sin grundvold. Udviklingen var løbet fra sukkerproduktionen, og de nye afgrøder var slået fejl. Dertil kom sociale uroligheder, hvis konsekvenser på længere sigt ingen kunne og det konservative plantagesamfund ikke ville tænke til ende⁵⁵.

Øernes udenrigshandel

Afslutningsvis skal der gives en analyse af øernes udenrigshandel. Kilde-

materialet har desværre nogle mangler; således eksisterer der overhovedet ikke opgørelser over udførslen fra St. Thomas.

Handelsstatistikken er derimod mere komplet for St. Croix.

Tabel 24. Handelsbalancen på St. Croix 1884-1900⁵⁶

	eksport	import	balance
1884/85	721.841 \$	739.183 \$	÷ 17.342 \$
1885/86	505.724 \$	741.997 \$	÷ 236.273 \$
1886/87	613.706 \$	788.267 \$	÷ 174.561 \$
1887/88	573.233 \$	715.134 \$	÷ 141.901 \$
1888/89	604.165 \$	689.065 \$	÷ 84.900 \$
1889/90	1.114.941 \$	898.320 \$	+ 216.621 \$
1890/91	511.339 \$	745.388 \$	÷ 234.049 \$
1891/92	248.719 \$	576.633 \$	÷ 327.914 \$
1892/93	530.985 \$	744.853 \$	÷ 213.868 \$
1893/94	636.189 \$	768.746 \$	÷ 132.557 \$
1894/95	570.487 \$	733.860 \$	÷ 163.373 \$
1895/96	418.254 \$	692.429 \$	÷ 274.175 \$
1896/97	665.006 \$	976.618 \$	÷ 211.612 \$
1897/98	557.141 \$	821.489 \$	÷ 264.348 \$
1898/99	518.816 \$	804.335 \$	÷ 285.519 \$
1899/1900	628.767 \$	930.826 \$	÷ 302.059 \$

Handelsbalancen på St. Croix udviser meget store underskud. Det helt usædvanligt gode år i 1889/90 hang sammen med en stor udførsel efter en god høst kombineret med høje priser. Det var også det eneste finansår, der gav overskud på St. Croix kolonialkasse i perioden 1875-1900. En del af underskuddene kan forklares som en følge af de offentlige underskuds efterspørgselsvirkning, men langt fra underskud af den størrelsesorden. Resten må være finansieret gennem privat låntagning, og det er med til at forklare planternes anstrengte økonomi omkring århundredskiftet. De store underskud hang imidlertid også i høj grad sammen med de faldende sukkerpriser; øens bytteforhold forringedes i uhyggelig grad i disse år.

Tabel 25 på næste side viser med al tydelighed, at handelsforbindelserne med moderlandet undergik en radikal forandring, hvor moderlandets betydning for kolonien som aftagerland af dens produkter reduceredes til et minimum, og hvor især USA overtog den absolutte førerstilling som importør af St. Croix's sukker. Tabel 25 giver også et godt billede af den

Tabel 25. *St. Croix's udførsel af sukker fordelt på lande opgjort i pund 1875-1900. Gennemsnit pr. år*⁵⁷

	Danmark	Europa	Am./USA	St. Thomas
1875/76-79/80	4.352.391	1.512.444	4.714.691	366.431
1880/81-84/85	4.163.472	7.975.685	5.877.149	622.536
1885/86-89/90	1.960.886	7.945.224	12.124.093	273.408
1890/91-94/95	1.359.535	4.679.655	11.824.706	255.677
1895/96-99/00	681.813	6.245.438	18.841.488	170.071

samlede eksport, idet sukker og dets biprodukter udgjorde mellem 96,3%-99,3% af den samlede eksports værdi i årene 1884-1896⁵⁸.

Tabel 26. *St. Croix's udførsel af rom fordelt på lande opgjort i gallons 1875-1900. Gennemsnit pr. år*⁵⁹

	Danmark	Europa	Am./USA	St. Thomas
1875/76-79/80	92.332	8.019	39.726	29.156
1880/81-84/85	41.327	9.112	36.439	34.363
1885/86-89/90	35.991	4.480	33.105	42.887
1890/91-94/95	29.299	20	27.399	35.812
1895/96-99/00	42.471	37	20.099	39.609

Den samlede udførsel af rom faldt gennem hele perioden, idet den bedre udnyttelse af sukkerrørene samtidig gjorde produktionen af biprodukter mindre. Uden at miste sin førerposition som importør af rom tabte Danmark også på dette område terræn. Årsagen til de tyndere handelsforbindelser mellem kolonien og moderlandet skal primært søges i vor egen roesukkerproduktion, der efter 1863 beskyttedes gennem toldpålæg på rørsukker.

En sådan nedgang i samhandelen måtte uværgeligt ramme handelshuset Moses & Søn G. Melchior, der var det danske firma, som mest intensivt drev handel på kolonien og især St. Croix i den sidste halvdel af det 19. århundrede. Gennem en undersøgelse af firmaets balancebøger og rescontriopgørelser fra 1875 og fremefter er det muligt at se, hvorledes den svigtende samhandel med moderlandet, de strukturelle ændringer på St. Croix samt endelig de voksende problemer i kolonien sluttelig undergravede mulighederne for firmaets videre virke. Omkring 1875 drev firmaet endnu en omfattende handel mellem moderlandet og kolonien. Fra Dan-

mark fragtedes især cement, kalk, træ, tømmer, fødevarer, tobaksvarer og manufakturvarer ud til St. Croix, hvor det via firmaets filial, Den vestindiske Ekspedition, i Frederiksted blev formidlet til borgerne i de to byer, men især til de ca. 150 plantager, der lå spredt ud over øen. Tillige formidledes en mindre del af varerne til St. Thomas. Fra plantagerne fik man foruden penge også sukker og/eller rom. Desuden købte man direkte sukker og rom, der blev fragtet tilbage til Danmark. Til varetagelse af denne transport havde man de to barkskibe Gerson og Malvina. Af opgørelsen over aktivsiden i 1875 (se bilag A side 187) fremgår det, at man havde tilgodehavender hos 7 plantager og 17 privatpersoner (flere plantageejere) på St. Croix og hos 1 privatperson og 1 plantage på St. Thomas. Til gengæld skyldtes der penge til 4 privatpersoner og 5 plantager på St. Croix. Tilstanden i landbruget måtte indvirke mærkbart på firmaets aktivitet, og som det fremgik af redegørelsen om udviklingen i agerbruget på St. Croix, skulle erhvervet befinde sig i krise i midten af 1870'erne. Det fremgår også af balancebogen, idet Den vestindiske Ekspedition i 1875 må afskrive ikke mindre end 277.877 kr. på udestående fordringer ved plantere og plantager på øen. Omkring århundredskiftet har firmaets aktivitet fuldstændigt skiftet karakter (se bilag A side 188). I år 1900 havde man mistet næsten alle sine tidligere handelspartnere, og dette år har firmaet kun tilgodehavender hos moderfirmaet. Desuden skyldte man nu kun 2 privatpersoner mindre beløb. Det interessante er imidlertid at se på firmaets varebeholdning på St. Croix, der dette år indeholdt en varebeholdning til 32.000 kr. benævnt Amerikanske Varer. Det sidste hang sammen med, at handelssamkvemet med moderlandet var blevet tyndere, og at USA efterhånden helt kom til at dominere øernes handel med omverdenen. Firmaet var nu et købmandshus på selve øerne, der formidlede import og salg af amerikanske og europæiske varer. Nogen aktivitet af betydning i forbindelse med eksport af St. Croix-produkter var der ikke længere tale. Udviklingen skyldtes to forhold. Det ene var, at handelsforbindelserne med moderlandet gik kraftigt tilbage, således at det ikke længere kunne svare sig at opretholde sejladsen med de to skibe. I 1880 er der ikke længere opført skibe under aktiverne, men firmets vestindiske ekspedition lejede fremover skibe hos moderselskabet og opretholdt dermed nogen sejlads på øerne. Samhandelen med de lokale plantere og plantager gik kraftigt tilbage i 1880'erne. Før den tid formidlede handelshuset mange af de mindre plantagers og kogeriers eksport. I takt med centraliseringen blev der færre eksportører, der på egen hånd kunne formidle eksporten til især USA. Man prøvede at tilpasse sig de nye forhold, men led utvivlsomt

31 Dec. 1900				253	
Transport Aktiva				4156994	
Vestindisk Expedition					
i) godseend Fakturaer					
11 Okt	3 1/2 Hest 10 1/2 Tønde 29 1/2	650	35		
18 -	3 - Jern 30 1/2 Segel	1109	03		
7 Novbr	1 - Hest	134	44		
14 -	3 - Fisk	144	63		
21 -	for Lørlara	23740	15		
12 Decr	5 1/2 Fisk	240	39		
19 -	3 - Jern	537	93	26533	44
Behold af Værn i St. Croix					
286 1/2	1/2 Lagerol	1350	3861	-	
35 -	2 1/2	12	630	-	
25	Pøden	22	550	-	
230 1/2	1/2 Hest	50	415	-	
2672	Trapper		-	-	
120	1/2 Hest		150	-	
18 1/2	1/2 gæll Hest				
70 1/2	1/2 Hest				
103 1/2	1/2 Hest				
600 1/2	1/2 Hest				
510 1/2	1/2 Hest	1300			
49	1/2 Hest		2450	-	
19	1/2 Hest		200	-	
2000 Hestekødder					
770	1/2 Hest		750	-	
30	1/2 Hest		900	-	
25	1/2 Hest		100	-	
57 1/2	1/2 Hest		200	-	
9	1/2 Hest		500	-	
115	1/2 Hest		780	-	
118	1/2 Hest		2400	-	
20	1/2 Hest		440	-	
28 1/2	1/2 Hest		672	-	
1	1/2 Hest				
4470	1/2 Hest		80	-	
16	1/2 Hest		800	-	
3	1/2 Hest				
2 1/2	1/2 Hest				
		17178	-	150100	-
				41553	44
Amerikanske Værn					
	i Fakturaer	6030	144		
	i Christianer	4259	74		
		10289	93	32000	-
Behold 15. Dec 1900		296	28	1150	
Købsind 10. 11. 12. Okt 1900					
				25000	-
Transport Aktiva paa 254				98553	44
				4156994	38

De stadig tyndere handelsforbindelser mellem Danmark og øerne i Vestindien, tvang handelshuset Moses & Søn. G. Melchior til i højere grad at fungere som købmandshus på selve øerne. Her ses et udsnit af aktivsiden fra firmaets balancebog år 1900. Bemærk rubrikken »Amerikanske Værn«, hvilket hang sammen med, at USA i stigende omfang kom til at dominere områdets udenrigshandel. Bog i Erhvervsarkivet.

tab herved, idet der i 1885 skyldtes 139.461 kr. til fælleskogeriet, og der skyldtes desuden på vekslers til Colonial Bank og St. Thomæ-bank. Før århundredskiftet ser det ud til, at firmaet under store tab måtte opgive sin eksportformidling og i forbindelse med omstruktureringen samt faldet i samhandlen med Danmark forsøge sig som købmandshus på selve øerne med filial i begge øens byer, idet der fra århundredskiftet også er opført varebeholdninger i Christiansted⁶⁰.

Ikke kun selskabets vestindiske ekspedition forsøgte sig med erhvervs-virksomhed på St. Croix, men også dets ejer og leder Moritz G. Melchior gik aktivt ind i plantagedrift. I 1876 erhvervedes på auktion plantagen Mary's Fancy for 11.153 \$ incl. auktionssalærer, der herefter blev drevet for egen regning udenom selve handelshuset. Baggrunden og ideen bag erhvervelsen kan have været, at firmaet i årene forud havde måttet afskrive store tab på udestående fordringer, f.eks. de 277.877 kr. i 1875. Ved selv at gå ind i plantagedrift kunne man på egen hånd levere ekspeditionen en del af den sukker og rom, der endnu i slutningen af 1870'erne i anseligt omfang fragtedes hjem til Danmark, og derved mindske risikoen og tabene.

Tabel 27. Driftsregnskabet for Mary's Fancy 1877-1888

1877	÷ 19.218 kr.	1883	+ 10.950 kr.
1878	÷ 4.826 kr.	1884	+ 1.205 kr.
1879	÷ 25.186 kr.	1885	÷ 1.661 kr.
1880	+ 12.074 kr.	1886	÷ 5.923 kr.
1881	+ 12.429 kr.	1887	÷ 8.065 kr.
1882	+22.845 kr.	1888	+ 6.652 kr.

Den samlede drift 1877-1888 gav kun overskud på 1.276 kr., hvilket ikke var nok til bare at forrente købesummen, der incl. rente og underskuddet af driften i 1877 stod Melchior i 73.897 kr. med udgangen af 1877. Beløbet var pr. 31/12 1889 steget til 87.947 kr. Renten var i årene 1877-1883 på 5%, hvorefter den faldt til 4%⁶¹.

At driften af Mary's Fancy i slutningen af 1880'erne opgives, må hænge sammen med den manglende forrentning. Dertil kom, som det også fremgik under gennemgangen af ekspeditionens aktivitet, at den svindende samhandel med moderlandet afstedkom et fald i handelshusets eksportformidling af St. Croix-produkter, hvorefter motiverne til på egen hånd at drive plantagedrift forsvandt.

Imidlertid er driftsregnskabet fra Mary's Fancy et af de yderst få regn-

skaber fra de private plantager, der er bevaret. Tallene fortjener derfor en nærmere analyse. Det fremgår klart, at rentabiliteten for nyetablerede var elendig. På den anden side tyder alt på en god forrentning ind i 1880'erne, og for de etablerede var perioden gunstigere, hvorfor man netop i disse år ser, at flere nye og moderne kogerier skød op, således at der som før nævnt opstod efterspørgsel efter arbejdskraft med stigende befolkningstal til følge i 1880'erne.

I forbindelse med gennemgangen af Moses & Søn G. Melchiors aktivitet nævntes det, at USA's rolle øgedes. Det gjaldt ikke kun som importør af St. Croix-produkter.

Tabel 28. St. Croix's import fordelt på lande opgjort i værdi 1889-1894⁶²

Danmark	St. Thomas	Am./USA	Øvrige
2,6%	19,6%	58,0%	19,8%

Danmarks eksport til St. Croix var jævnt gået tilbage siden 1870'erne, og det er ikke underligt, at grundlaget for Moses & Søns aktivitet svandt ind. Også her reduceredes moderlandets betydning til et minimum. Grundet sukkeravlens dominans var øen ikke selvforsynende med fødevarer, der da også udgjorde over halvdelen af importens værdi i årene 1889-1894⁶³. For St. Thomas' vedkommende eksisterer der ingen udførselsstatistik, idet øens handlende af konkurrencehensyn havde modsat sig en sådan, og dertil kom, at toldvæsenet havde opgivet at registrere den omfattende tuskhandel på havnen. Men der eksisterer indførselsstatistikker.

Tabel 29. Værdien af det importerede gods til St. Thomas 1885-1900. Gennemsnit pr. år⁶⁴

1885/86-1889/90	1.336.182 \$
1890/91-1894-95	1.002.394 \$
1895/96-1899/1900	771.524 \$

Nedgangen hang sammen med den afmatning, som erhvervene på St. Thomas ramtes af før århundredskiftet med deraf mindre behov for varer til skibenes proviantering⁶⁵.

Også for importen til St. Thomas spiller moderlandet en ubetydelig rolle. USA øgede sin betydning, idet 44,1% af importens værdi i 1896-1901 nu

Tabel 30. St. Thomas' import fordelt på lande opgjort i værdi 1889-1894⁶⁶

Danmark	St. Croix	Am./USA	Øvrige
2,6%	2,5%	33,1%	61,8%

kom derfra. Øernes forskellige erhvervsstruktur afspejler sig også i importens sammensætning. På St. Thomas var det kul og mineraler, der dominerede⁶⁷.

Det kan konkluderes, at samhandlen mellem moderland og koloni i de sidste årtier af det 19. århundrede reduceredes til et minimum, mens USA i stigende omfang indtog pladsen som øernes altdominerende handelspartner.

Efter århundredskiftet ændres billedet af øernes udenrigshandel ikke væsentligt.

Tabel 31. Handelsbalancen på St. Croix 1900-1915⁶⁸

	eksport	import	balance
1900/01	2.229.980 Fr.	4.072.055 Fr.	÷ 1.842.075 Fr.
1901/02	2.474.370 Fr.	3.710.955 Fr.	÷ 1.236.585 Fr.
1902/03	2.535.850 Fr.	3.260.545 Fr.	÷ 724.695 Fr.
1903/04	1.824.680 Fr.	3.419.195 Fr.	÷ 1.594.515 Fr.
1904/05	2.441.390 Fr.	4.429.200 Fr.	÷ 1.987.810 Fr.
1905/06	1.097.657 Fr.	4.044.734 Fr.	÷ 2.947.077 Fr.
1906/07	2.039.925 Fr.	3.622.275 Fr.	÷ 1.582.350 Fr.
1907/08	2.229.167 Fr.	4.126.513 Fr.	÷ 1.897.346 Fr.
1908/09	1.327.661 Fr.	3.309.903 Fr.	÷ 1.982.242 Fr.
1909/10	2.229.167 Fr.	2.004.618 Fr.	+ 224.549 Fr.
1910/11	2.816.198 Fr.	3.215.742 Fr.	÷ 399.544 Fr.
1911/12	3.030.695 Fr.	3.770.919 Fr.	÷ 740.224 Fr.
1912/13	1.462.000 Fr.	3.477.000 Fr.	÷ 2.015.000 Fr.
1913/14	1.716.000 Fr.	3.791.000 Fr.	÷ 2.075.000 Fr.
1914/15	1.963.000 Fr.	2.883.000 Fr.	÷ 920.000 Fr.

Som det ses fortsatte underskuddene også efter århundredskiftet. Efter 1908 bedredes balancen, hvilket hang sammen med, at kolonialkassen i disse år havde overskud og dermed bremsede op for efterspørgslen i samfundet. Udviklingen efter 1911 er klar. Indtægtsfaldet i agerbruget, de tilbagevendende store offentlige underskud og en stigende privat låntagning stimulerer et forbrug, der ikke var basis for i produktion og beskæftigelse. Ikke underligt at antallet af tvangsauktioner steg i årene forud for

krigsudbruddet i 1914⁶⁹. Når man betænker, i hvor høj grad eksporten faldt, forværredes handelsbalancen ikke så meget, som man kunne forvente. Det skyldtes en forbedring i bytteforholdet efter 1902, hvor de store kolonimagter enedes om bortfald af eksportpræmier.

St. Croix's eksport fordelt på lande af produkterne sukker, rom og bomuld/bomuldsfrø i årene 1900-1916 fordelte sig således:

Tabel 32. St. Croix's eksport af sukker, fordelt på lande, opgjort i pund 1900-1916 i gennemsnit pr. år⁷⁰

	Danmark	Europa	Am./USA	St. Thomas
1900/01-04/05	62.811	775.200	25.669.128	301.905
1905/06-09/10	536.430	0	18.148.025	444.943
1910/11-14/15	354.778	3.423.588	12.224.275	449.622
1915/16	163.225	0	7.167.937	794.362

Den samlede eksport faldt stærkt i disse år, og Danmarks andel steg markant efter 1908 i forbindelse med ophævelsen af beskyttelsestolden på rørsukker, men nogen eksport af betydning til moderlandet blev der aldrig mere tale om.

Tabel 33. St. Croix's eksport af rom, fordelt på lande, opgjort i gallons 1900-1916 i gennemsnit pr. år⁷¹

	Danmark	Europa	Am./USA	St. Thomas
1900/01-04/05	32.620	0	29.854	7.281
1905/06-09/10	40.277	594	7.305	7.053
1910/11-14/15	48.574	1.487	5.943	3.564
1915/16	59.232	0	6.601	1.656

Her genvandt moderlandet sin absolutte førerstilling og var i årene forud for afståelsen øens største aftager af rom.

Tabel 34. St. Croix's eksport af bomuld og bomuldsfrø, fordelt på lande, opgjort i pund 1908-1916 i gennemsnit pr. år⁷²

	Danmark	Europa	Am./USA	St. Thomas
1908/09-09/10	3.228	101.126	160.190	674.360
1910/11-14/15	0	155.735	369.005	220.692
1915/16	0	0	137.878	0

At moderlandet aldrig fik del i øens bomuldsproduktion, kan umiddelbart virke underligt, idet der her var tale om et produkt, der ikke kunne produceres herhjemme. Meget tyder på, at Danmark heller ikke efter 1902 udnyttede de muligheder, den lille koloni trods alt havde. Det var helt i modstrid med alle intensjoner og løfter efter afvisningen af salgskonventionen, hvor der tilsyneladende efter årtiers glemsel igen blev interesse om øerne fra såvel privat som offentlig side.

For handelshuset Moses & Søn blev udviklingen efter århundredskiftet på St. Croix fatal. Aktiviteten indskrænkedes og aktivernes værdi faldt. To forhold gjorde sig gældende. Det stadige befolkningsfald på øen eliminerede efterhånden grundlaget for firmaets virke, og Det vestindiske Kompagnis regelmæssige sejlads til kolonien fratog selskabet det sidste grundlag for dets aktivitet. I 1905 solgtes handelshusets sidste skib, den lille brig Clara, og i 1911 lukkedes firmaets kontorer på øen. Inden krigsudbruddet i 1914 var alle aktiviteter i Vestindien blevet afviklet⁷³.

Tabel 35. St. Croix's import fordelt på lande, opgjort i værdi 1900-1905⁷⁴

Danmark	Am./USA	Øvrige
6,3%	60,0%	33,7%

Også i andelen af importen steg moderlandets betydning en anelse, men nåede aldrig at få nogen indflydelse. Igen bemærkes det, at USA's dominans øgedes, og det er ikke svært at forstå den udbredte opfattelse, der rådede i kolonien, at en indlemmelse i USA ville gavne øerne og medføre bedre tider.

Tabel 36. Værdien af importeret gods til St. Thomas 1900-1916. Gennemsnit pr. år⁷⁵

1900/01-1904/05	4.220.078 Fr.
1905/06-1909/10	4.635.916 Fr.
1910/11-1914/15	4.951.967 Fr.
1915/16	3.665.000 Fr.

Det voldsomme fald i værdien af importen før århundredskiftet afløstes af en svag stigende tendens indtil 1913 som følge af den aktivitetsudvidelse, der fandt sted på St. Thomas indtil 1912. Efter krigsudbruddet faldt importens værdi til under 4 mill. Fr. pr. år.

Tabel 37. St. Thomas' import fordelt på lande opgjort i værdi 1900-1906⁷⁶

Danmark	Am./USA	Øvrige
3,1%	51,1%	45,8%

USA øgede således sin indflydelse, og i 1912/13 havde importen en værdi af 5,059 mill. Fr., og heraf udgjorde de amerikanske varer en værdi af 3,056 mill. Fr. svarende til ca. 60%⁷⁷. Varerne, der blev importeret, var i stigende omfang gods til havnen; der blev i 1911/12 importeret 120.313 tons stenkul, hvilket også blev kulminationen på fremgangen efter 1907⁷⁸.

Tendensen efter århundredskiftet var, at moderlandet genvandt lidt af sine tidligere positioner, men uden dog at spille nogen rolle. Handelsforbindelserne var gået tabt årtier før århundredskiftet, hvor USA kom til, og Staterne øgede deres indflydelse resten af den danske tid.

Udover som leverandør af rom havde Danmark ikke brug for sin koloni efter 1875. Rørsukker blev pålagt dansk beskyttelsestold, og det siger noget om, hvor ringe interesse man havde for øerne og deres muligheder, noget der ikke ændres efter 1902. Den svindende samhandel mellem Danmark og øerne i Vestindien fik konsekvenser for de firmaer, der drev handel på kolonien. Der tænkes her især på Moses & Søn G. Melchior, hvis aktivitet efterhånden umuliggjordes, og hvis virksomhed måtte ophøre allerede før krigsudbruddet i 1914.

Afslutning

Midt under verdenskrigen 1914-1918 blev spørgsmålet om Dansk Vestindiens afståelse for tredje gang aktuelt inden for en 50 årig periode. På dette tidspunkt befandt kolonien sig i en dyb krise.

De lokale budgetter udviste store underskud, og øerne måtte hvert år tilføres betydelige midler for at kunne opretholde den offentlige aktivitet. Staten havde kun haft underskud på den vestindiske konto siden 1907, og disse underskud var stigende. Dertil kom, at befolkningen var faldet med ca. 30% på godt 40 år, og begge koloniens hovederhverv var kriseramte. Agerbruget på St. Croix var i direkte tilbagegang, og oveni kom der nu social uro som følge af årtiers dårlige forhold. St. Thomas' handel og skibsfart var ligeledes inde i en krise, dog primært p.g.a. krigen, men der var stor risiko for, at Panamakanalens åbning slet ikke ville få de gavnlige virkninger for skibstrafikken, som man havde håbet på, heller ikke når krigen engang var slut. Handelsforbindelserne til kolonien havde været

uden praktisk betydning for Danmark siden engang i 1870'erne. Yderligere kom det forhold, at såfremt Danmark skulle og ville opretholde sit engagement på øerne, måtte der omfattende reformer til efter år med stagnation og tilbagegang. Desuden ville man ikke kunne få den mindste garanti for, at nye investeringer ville bære frugt. Valget var derfor ikke svært for den radikale regering, da den i december 1915 skulle tage stilling til USA's henvendelse om køb af øerne⁷⁹.

Danmark havde ikke haft nogen mulighed for at skærme øerne mod de internationale ugunstige konjunkturer, der ramte agerbrug og skibstrafik. På den anden side ser det ud til, at man kun nødtvunget greb ind, og at foranstaltningerne kun var afbødende og midlertidige. Efter 1902 var man i sagens natur tvunget til at gøre noget konkret, efter at man selv havde afvist USA's tilbud om køb. Det efterfølgende ophjælpsarbejde var imidlertid for halvhjertet til, at situationen kunne bedres. Større investeringer var, hvad øerne havde brug for efter årtiers tilbagegang, og hvor de årlige underskud på de offentlige finanser ikke havde hjulpet, men hvorimod befolkningen var faldet kraftigt.

Helhedsindtrykket er, at Danmark fra ca. 1864 mistede interessen for sin koloni fuldstændigt. Det var en atypisk kolonipolitik. Perioden 1870-1914 karakteriseres normalt som imperialismens tidsalder, hvor kolonier betragtedes som vigtige kommercielle og økonomiske støttepunkter for moderlandene.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Rigsarkivet, København

Koloniernes centralbestyrelse

pk. nr. 684, 779, 781, 806, 952, 1007, 1008.

Anvendt til kontrol af Ministerialtidendes offentliggørelse af kommunernes offentlige budgetter og guvernementets månedlige statistiske indberetninger.

Erhvervsarkivet Århus

Handelshuset Moses & Søn G. Melchior

Balancebøger 1875 f.

Riscontribøger 1875 f.

M.G. Melchior private balancebog.

Trykte kilder og litteratur

Betænkning over forholdene på de Dansk Vestindiske Øer, 1903.

Betænkning afgiven af Rigsdagen angaaende de Dansk Vestindiske Øer, 1916.

Departementstidende 1864.

Det vestindiske Kompagnis årsberetninger, 1912 f.

Hiort-Lorenzen, F.: Den økonomiske Krise i Dansk Vestindien, i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1907.

Hornby, O.: Kolonierne i Vestindien, 1980.

Hornby, O. (red.): Memorandum fra Institut for økonomisk historie ved Københavns Universitet nr. 4, 1976.

Hoxcer Jensen, P.: Den dansk vestindiske arbejderbevægelse og strejken i 1916, i Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie nr. 16, 1981.

Jørgensen, A.: Et dansk imperialistisk eksperiment, Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«, i Erhvervshistorisk Årbog 1953.

Lovtidende A+B 1875 f, 1875 f.

Ministerialtidende B 1875 f.

Nørregård, G.: Vore gamle tropekolonier (4), 1967.

Plantageselskabet Dansk-Vestindiens årsberetninger, 1903 f.

Skrubbeltrang, F.: Vore gamle tropekolonier (3), 1967.

Statistiske Meddelelser.

Statistiske Årbøger.

Sveistrup, P.P.: Bidrag til de tidligere Dansk Vestindiske Øers økonomiske historie, i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1942.

Westergård, W.: The Danish Westindies, New York 1917.

Vibæk, J.: The Royal Mail and St. Thomas, i Handels & Søfartsmuseets Årbog 1948/49.

Utrykt litteratur

Hoxcer Jensen, P.: Plantagearbejdernes vilkår i Dansk Vestindien fra slaveemancipationen til øernes salg. (Prisopgave fra Aarhus Universitet, 1980).

Juul, S.: Reformen eller salg? (Speciale fra Københavns Universitet, 1978).

Toft, P.S.: Nogle hovedlinier i Dansk Vestindiens økonomiske og sociale historie 1875-1917. (Speciale fra Aarhus Universitet, 1980).

Noter

1. Kolonialkassernes årlige budgetter kan ses i Ministerialtidende B 1876 f.
2. Departementstidende 1864, 53 f.
3. Ministerialtidende B 1876 f.
4. Lovtidende B 1885, 49 f.
5. Ministerialtidende B 1876 f.
6. Rigsdagsbetænkning af 1903, 4-22. Se bilag B.
7. Ministerialtidende B 1876 f.
8. Ministerialtidende B 1876 f.
9. Rigsdagsbetænkning af 1903, 4-22. Se bilag B. Se også Ministerialtidende B 1912, 381 f.
10. I den ældre kolonilitteratur og også hos Jørgensen og Sveistrup ses perioden 1848-1917 som en generel nedgangstid, hvilket næppe holder, jf. afsnittet om landbruget på St. Croix.
11. Ministerialtidende B 1876 f.
12. Lovtidende A 1904-1907. Lovtidende B 1904-1907.
13. Se f.eks. Ministerialtidende B 1912, 381 f.
14. Ministerialtidende B 1901 f. Her som fremefter er alle værdier i \$ i perioden 1900-1905 omregnet efter 1 \$ = 5 Franc.
15. Lovtidende A 1904-1907. Lovtidende B 1904-1907.
16. Ministerialtidende B 1901 f.
17. Lovtidende A 1904-1907. Lovtidende B 1904-1907.
18. Ministerialtidende B 1908 f.
19. Statistiske Årbøger 1908 f.
20. G. Nørregård, 134. Statistiske Meddelelser 4, 41, 5.
21. Statistiske Meddelelser 4, 41, 5.
22. Ministerialtidende B 1876 f.
23. Ministerialtidende B 1877 f.
24. Lovtidende B 1885, 49 f.
25. Statistiske Meddelelser 4, 41, 5.
26. Ministerialtidende B 1882, 51. Ministerialtidende B 1892, 510. Ministerialtidende B 1903, 304.
27. Lovtidende B 1900, 29. Ministerialtidende B 1901, 391.
28. Ministerialtidende B 1876 f.
29. Ministerialtidende B 1901 f.
30. Det vestindiske Kompagnis årsberetninger 1912 f.
31. G. Nørregård, 134. Statistiske Meddelelser 4, 41, 5.
32. Rigsdagsbetænkning af 1916, bilag B, 83. F. Hiort-Lorensen, 142. Memorandum fra Inst. for øk. hist. nr. 4, 335-336.
33. For nærmere detaljer og litteraturhenvisninger. Se P. Toft: Nogle hovedlinier....
34. Se P. P. Sveistrup og A. Jørgensen.
35. P. Toft: Nogle hovedlinier, 12-14.
36. Foruden P. Toft henvises der til P. Hoxcer Jensen: Plantagearbejdernes vilkår..., 12 f.
37. P.P. Sveistrup, 101.
38. Ministerialtidende B 1876 f.
39. P.P. Sveistrup, 95-96, 142, 169.
40. Rigsdagsbetænkning af 1903, 328-329. Westergård, 256.
41. Rigsdagsbetænkning af 1903, 4. Statistiske Meddelelser 4, 12, 5. P. Hoxcer Jensen: Plantagearbejdernes vilkår..., 15.
42. Statistiske Meddelelser 4, 41, 5.
43. Statistiske Meddelelser 3, 12, 4.
44. P. Hoxcer Jensen: Plantagearbejdernes vilkår..., 147-156.

45. P.P. Sveistrup, 143.
46. P.P. Sveistrup, 143.
47. P.P. Sveistrup, 87, 174.
48. Ministerialtidende B 1901 f.
49. Rigsdagsbetænkning af 1916, bilag A, 111.
50. Plantageselskabets årsberetning 1903. For en nærmere analyse af selskabets virke, se A. Jørgensen.
51. Plantageselskabets årsberetninger 1903 f.
52. Ministerialtidende B 1909 f.
53. Statistiske Meddelelser 4, 41, 5.
54. P. Hoxcer Jensen: Den dansk vestindiske arbejderbevægelse og strejken i 1916.
55. For nærmere detaljer og litteraturhenvisninger. Se P. Toft: Nogle hovedlinier...
56. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1. og 4, 12, 5.
57. Ministerialtidende B, 1876 f.
58. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1.
59. Ministerialtidende B 1876 f.
60. Handelshuset Moses & Søn. G. Melchior. Balancebøger og rescontriopgørelser 1875 f. Se bilag A.
61. Moritz G. Melchior's private balancebog.
62. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1.
63. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1.
64. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1.
65. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1.
66. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1.
67. Statistiske Meddelelser 3, 18, 1 og 4, 12, 5.
68. Statistiske Årbøger 1900 f.
69. G. Nørregård, 95.
70. Ministerialtidende B, 1901 f.
71. Ministerialtidende B, 1901 f.
72. Ministerialtidende B, 1910 f.
73. Handelshuset Moses & Søn. G. Melchior. Balancebøger 1900 f. G. Nørregård, s. 82.
74. F. Hiort-Lorensen, 136.
75. Statistiske Årbøger 1900 f.
76. F. Hiort-Lorensen, 118.
77. Koloniernes Centralbestyrelse, pk. nr. 952.
78. Rigsdagsbetænkning af 1916, bilag B, 531-532.
79. Søren Juul: Reformer eller salg? Samme grundholdning hos Hornby i Kolonierne i Vestindien, 289 f.

*Bilag A:**Handelshuset Moses & Søn G. Melchiors aktiver og passiver omkring Den vestindiske Ekspedition.*

1875

I. Aktiver

1. Debitorer ifølge rescontri B:

Major J. Plaskett (St. Croix)	20.834 kr.
Plt. Estate Castle Coakley	1.843 kr.
A.C. Ratcliff	21.440 kr.
Marys Fancy	56.573 kr.
Plt. Sion Farm	64.188 kr.
Ratcliff & Walkers	2.856 kr.
H. Percy	7.751 kr.
Plt. Annaly	65.033 kr.
Plt. Libanon Hill	71.558 kr.
Plt. Diamond	21.180 kr.
Plt. Hope	3.418 kr.
Apoteker Faber	461 kr.
O. Schouboe	5.409 kr.
Politimesteren på St. Croix	114 kr.
M. Armstrong	1.086 kr.
G. Walkers	134 kr.
G.A. Fontaine	4.319 kr.
J. Augustus	11.934 kr.
A. Flemming	556 kr.
T. Mendes	38 kr.
H. Klingenberg (St. Thomas)	15.963 kr.
Plt. Bonne Esperance (St. Thomas)	83 kr.
James Steward (St. Croix)	1.375 kr.
A. Fortberg	752 kr.
Fru Medier	200 kr.
J. Farnley	4 kr.
P. Farnley	66 kr.

2. Skibe, udgående fakturaer, varer, udestående fordringer henhørende til vestindisk ekspedition:

Barkskibet <i>Gerson</i>	32.000 kr.
Barkskibet <i>Malvina</i>	24.000 kr.
Varebeholdning på St. Croix	13.000 kr.
Udgående fakturaer	12.942 kr.
Afregnede varer	13.000 kr.
Fra div. plantager m.m.	30.345 kr.

3. Varebeholdning i Danmark:	
a) St. Croix-sukker (718 fade)	301.553 kr.
b) St. Croix-rom (114 fade)	30.039 kr.

II. Passiver

1. Kreditorer ifølge rescontri	
W. Moore	2.423 kr.
W.H. Heyliger	337 kr.
Plt. River Castle	451 kr.
Plt. Anguilla	8 kr.
Plt. Mannings Bay	1 kr.
Plt. Enfield Green	1.695 kr.
Plt. Bettys Hope	7.281 kr.
A. Latimore	1.641 kr.
J.P. Burnley	24 kr.
2. Div. gæld ifølge konto, accepteret.	7.159 kr.
3. Kalkuleret tab på udestående fordringer.	277.877 kr.

1900*I. Aktiver*

1. Debitorer ifølge rescontri B:	
Moses og Søn G. Melchior (Moderselskabet)	36.492 kr.
2. Varebeholdning i Danmark:	
a) St. Croix-sukker (5 fade) VE	19.121 kr.
b) St. Croix-rom (42 fade) VE	14.854 kr.
c) Gl. rom (41 fade) VE	6.560 kr.
3. Varebeholdning i Vestindien:	
Øl, smør, tobaksvarer, the, ris, tændstikker m.v.	15.000 kr.
Amerikanske varer	32.000 kr.
Udgående fakturaer	26.553 kr.
Div.	1.050 kr.
Ejendomme	43.000 kr.
Udestående fordringer på St. Croix	173.000 kr.

II Passiver

1. Kreditorer ifølge rescontri:	
G. Melchior (moderselskabet)	3.922 kr.
E.B. Ford (St. Croix)	2.775 kr.
Fru Reppergren	319 kr.
1. Div. fordringer og gæld.	96.147 kr.

1910

I. Aktiver

1. Debitorer ifølge riscontri B:		
G. Melchior (moderselskabet)		26.910 kr.
O. Krause (St. Croix)		350 kr.
2. Varebeholdning i Danmark:		
a) St. Croix-sukker	(1404 sække)	43.962 kr.
b) St. Croix-rom	(93 fade)	34.800 kr.
3. Varebeholdning i Vestindien		
Fødevarer m.v.		58.881 kr.
Butikker og pakhush		30.000 kr.
Udestående fordringer		8.555 kr.

II. Passiver

1. Kreditorer ifølge rescontri:		
G. Melchior (moderselskabet)		14.896 kr.
2. Div. gæld, tab m.v. på St. Croix		10.581 kr.

Kilde: Erhvervsarkivet Balancebøger og Rescontri 1875 f.

Bilag B:

St. Thomas/St. Jan og St. Croix kolonialkassers regnskab for finansåret 1/4 1901-31/3 1902

St. Thomas/St. Jan kolonialkasse

INDTÆGTER

Direkte skatter:

1. Grund- og bygningsskat	9.244,26 \$
2. Husskat	5.405,37 \$
3. Næringsskatter	8.571,89 \$
4. Lygteskat	3.191,52 \$
5. Heste-, vogn- og bådskatten	1.976,76 \$
	<hr/>
	28.389,80 \$

Indirekte skatter:

1. Told på St. Thomas	16.464,03 \$
2. Skibsafgifter	16.962,20 \$
3. Gebyrer ved told	3,76 \$
4. Indtægt af havne- og lodsvæsen	5.189,55 \$
5. Auktionssalærer	612,94 \$
6. Afgift af ejendomsoverdragelser	34,44 \$
7. Afgift af arv	292,45 \$
8. Retssportler	4.193,69 \$
9. Bevillinger m.v.	1.430,07 \$
10. Postintrader	14.659,31 \$
11. Rombodsafgifter	1.122,93 \$
	<hr/>
	60.965,37 \$

Adskillige indtægter:

1. Div. rente- og lejeindtægter	8.421,81 \$
Samlede indtægter 1901/02	97.776,98 \$

UDGIFTER

1. Guvernementet	12.317,93 \$
2. Overretten	1.832,37 \$
3. Kolonialrådet	1.352,64 \$
4. Embedsmænd	5.234,45 \$
5. Rets- og politivæsenet	25.227,55 \$
6. Kirker	1.900,00 \$
7. Toldvæsenet	5.434,93 \$
8. Havne- og lodsvæsenet	6.288,79 \$
9. Postvæsenet	12.606,66 \$
10. Militæret	27.921,60 \$
11. Brandvæsenet	2.713,68 \$
12. Gader og veje	11.152,68 \$
13. Undervisningsvæsenet	8.924,25 \$
14. Sundhedsvæsenet	13.775,81 \$
15. Fattigvæsenet	5.986,83 \$
16. Fængselsvæsenet	3.078,21 \$
17. Bygningsudgifter	3.818,81 \$
18. Forskellige udgifter	3.670,31 \$
19. Ubestemte udgifter	2.812,18 \$
20. Pensioner	8.791,38 \$
Samlede udgifter 1901/02	164.841,06 \$

St. Croix kolonialkasse

INDTÆGTER

Direkte skatter:

1. Grund- og bygningskatten	15.001,09 \$
2. Huskatten	1.907,41 \$
3. Nyskatten	5.116,63 \$
4. Immigrationsskatten	4.622,44 \$
5. Kavalleriskatten	3.124,00 \$
6. Absentskatten	1.084,04 \$
7. Heste-, vogn- og båds-katten	6.249,50 \$
8. Kvartprocentskatten	1.506,99 \$
	38.612,10 \$

Indirekte skatter:	
1. Indførselstolden	61.927,16 \$
2. Udførselstolden	24.275,65 \$
3. Skibsafgifter	3.652,40 \$
4. Kran- og bropenge	4.773,91 \$
5. Gebyrer ved told	29,93 \$
6. Havne- og lodsvæsenet	999,94 \$
7. Stempelintrader	1.700,68 \$
8. Auktionsalærer	551,30 \$
9. Afgift ved arv	4.748,94 \$
10. Overretssportler	551,30 \$
11. Underretssportler	3.046,00 \$
12. Bestallingsgebyrer	60,00 \$
13. Bevillinger m.v.	6.074,11 \$
14. Postintrader	4.638,59 \$
15. Fortsportler	86,47 \$
	117.116,38 \$
Adskillige indtægter:	
1. Div. leje- og renteindtægter	4.286,48 \$
Samlede indtægter i 1901-/02	160.014,96 \$

UDGIFTER

1. Guvernementet	12.239,90 \$
2. Overretten	2.015,92 \$
3. Kolonialrådet	1.239,15 \$
4. Embedsmænd	4.840,80 \$
5. Rets- og politivæsen	23.356,99 \$
6. Kirker	3.968,00 \$
7. Toldvæsen	11.321,79 \$
8. Lods- og havnevæsenet	1.970,20 \$
9. Postvæsenet	4.691,32 \$
10. Militæret	46.486,21 \$
11. Brandvæsen	835,34 \$
12. Vejevæsenet	1.337,38 \$
13. Undervisningsvæsenet	12.086,56 \$
14. Sundhedsvæsenet	28.284,57 \$
15. Fattigvæsenet	11.056,63 \$
16. Fængselsvæsenet	9.653,52 \$
17. Immigrationsfonden	6.000,00 \$
18. Forskellige udgifter	1.563,02 \$
19. Bygningsvæsen m.m.	8.731,34 \$
20. Pensioner	5.105,78 \$
Samlede udgifter 1901/02	196.784,42 \$

Beretning om virksomheden

1. januar-31. december 1982.

Afleveringer

Afleveringerne androg i kalenderåret 1982 ca. 14.000 bind og pakker. Der er modtaget følgende arkiver:

Organisationer

Centralforeningen af Billedskærmestre i Danmark. Foreningen er dannet ved sammenslutning af Dansk Provins Billedskærerforening af 1908 og Københavns Billedskærerlaug af 1875. 8 bind og 7 pakker, 1908-75, love, årsregnskaber, medlemskartotek, lønningslister og korrespondance. Modtaget af billedskærmester Laurits Jensen, Krarup.

Centralforeningen af Sygekasser i Århus amt. 3 forhandlingsprotokoller, 1931-70.

Danmarks Fiskehandels- og Havfiskeriforening, København. Foreningen er stiftet 1881. 9 bind og 1 pakke, 1888-1963. Forhandlingsprotokoller, foreningslove, medlemsbog og jubilæumsskrift. Modtaget fra Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune.

Danmarks Sparekasseforening, København (fortsat aflevering). 15 pakker, 1934-72. Journalsager.

Elektronik Centralen, Hørsholm (fortsat aflevering). 21 bind, 1958-76. Register til spørgeprotokoller.

Grosserer-Societetet, København (fortsat aflevering). 1.148 bind og 483 pakker, 1840-1976. Journalsager, tidsskrifter samt materiale vedr. Det internationale Handelskammer og brancheforeningerne.

Industrirådet, København (fortsat aflevering). 21 pakker journalsager, 1963-76.

Landsforeningen L.A.B., København. 68 bind og 1 pakke, 1978-82. Vedtægter, mødereferater, årsregnskaber, cirkulærer, projekter og korrespondance. Afleveringen vedrører den genoplivede landsforening, der måtte lukke igen i 1982.

Lejernes Lands Organisation, Århus afdelingen. 23 bind og 2 pakker, 1918-80. Forhandlingsprotokoller, journaler, korrespondance samt medlems-sager.

Medicinimportørforeningen, (MEDIF), København. Foreningen er stiftet 1938. 1 bind og 77 pakker, 1951-75. Forhandlingsprotokol, regnskabsbilag, cirkulærer, korrespondance og mødereferater.

Papirindustriarbejdernes Forbund, København. 17 bind, 1916-65, omfattende love, overenskomster, mæglingforslag, lønninger og arbejdsforhold hos Carl Aller, Maglemølle Papirfabrik, Frederiksberg Papirfabrik og De Forenede Papirfabrikker. Modtaget fra Næstved Lokalhistoriske Arkiv.

Sammenslutningen af Arbejdsgivere inden for Jern- og Metalindustrien i Danmark, København (fortsat aflevering). 3 bind og 235 pakker, 1966-81. Forhandlingsprotokol, cirkulærer, brancheforeningssager, Jernets Ulykkesforsikring og mødereferater.

Trælastgrossisternes Fællesrepræsentation, København. 9 bind og 24 pakker, 1917-81. Forhandlingsprotokoller, mødereferater, cirkulærer og regnskabsmateriale.

Landsforeningen »*Den Unge Gartner*«, Århus. Foreningen er stiftet 1930. 6 bind og 2 pakker, 1929-79. Forhandlingsprotokoller, kassebog, korrespondance, udklippsbog samt diverse tidsskrifter.

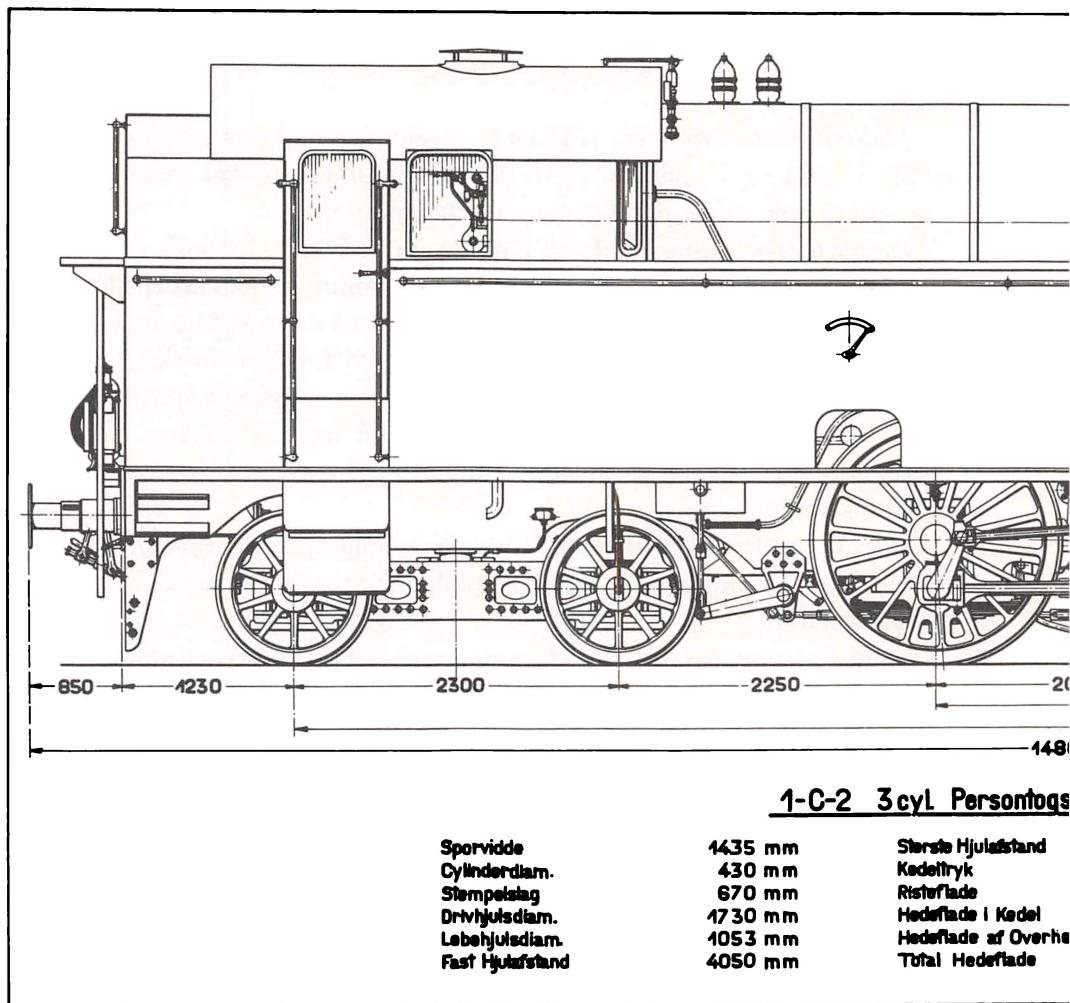
Håndværk og industri

Andersen & Hansen, elektromekanisk etablisement, Århus. Firmaet er oprettet i 1929. 65 bind og 1 pakke, 1929-74. Årsregnskaber, hovedbøger, kassejournaler, korrespondance, overenskomster og lærekontrakter. Modtaget af Erik Hausberg Hansen, Vedbæk.

Kunstdrejer *Peter Andersen*, Århus (fortsat aflevering). 15 bind og 6 pakker, 1933-77. Årsregnskaber, kassebøger, korrespondance, lønningsbøger og diverse ejendoms-papirer.

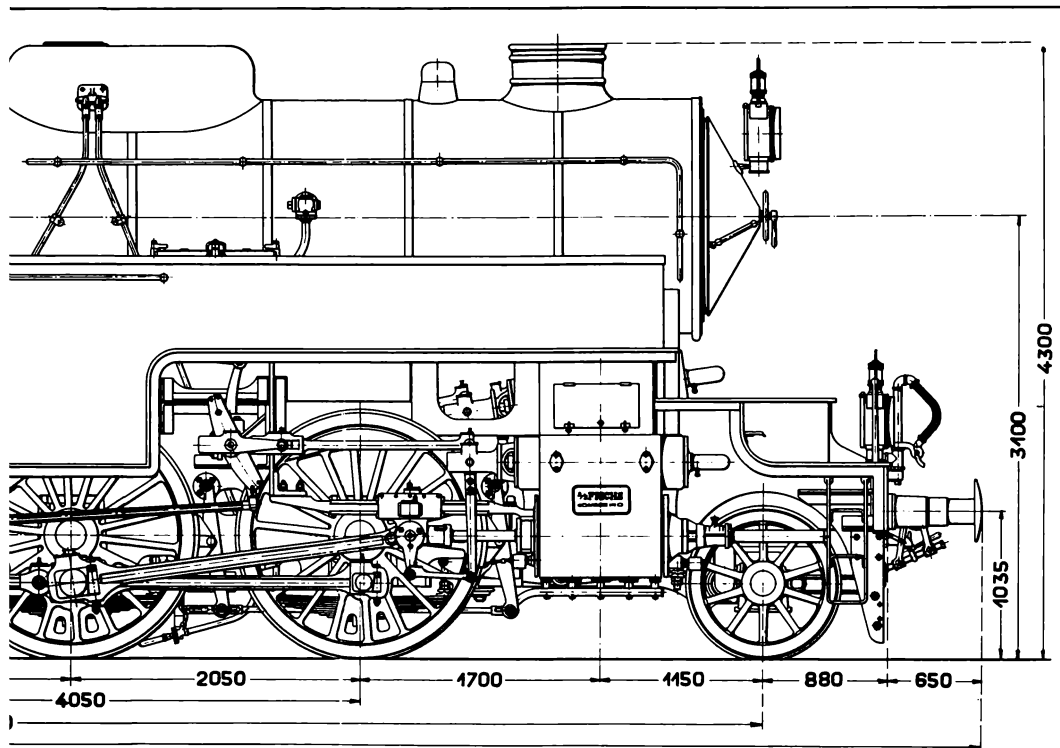
A/S Bonnesen & Danstrup, ingeniør- og entreprenørfirma, København. Firmaet, der er det ældste danske sanitetsfirma, blev grundlagt i 1881 og i 1972 omdannet til aktieselskab under Carl Th. Malling-gruppen. 513 bind og 11 pakker, 1881-1980. Aktieprotokol, regnskabsbøger, kontrakter, fakturaer, lønningsbøger og mødereferater. Modtaget fra advokat Thor Andersen, København. Med arkivet fulgte også forhandlingsprotokol fra A/S Carl Th. Malling.

Peter Bredsdorffs Tegnesteue ApS, København. Firmaet har bl.a. arbejdet med regionsplanlægning og byplanlægning. 304 bind og 34 pakker, 1959-

Den fornemme tegning af et 3 cyl. persontogs tenderlokomotiv Litra S er naturligvis fra A/S Frichs fabrikker i Århus, og er dateret december 1932. Lokomotivets tjenestevægt blev opgjort til godt 96 tons.

I forbindelse med rekonstruktion af virksomheden og overgang til Kosan-koncernen blev arkivet fra den gamle virksomhed overflyttet til Erhvervsarkivet. Afleveringen bestod bl.a. af adskillige tusinde tegninger af fabrikkens omfattende produktion af lokomotiver og banemateriel.

lokomotiv Litra S.

11450 m m	Vand i Vandkasserne	40 m ³
12 kg/cm ²	Vægt af Kul	3 t
24 m ²	Tømvægt	77650 kg
121 m ²	Tjeneslevægt	96200 kg
46 m ²	Adhæsionsvægt	49500 kg
167 m ²	Trækraft = $\frac{d \cdot h}{D} \cdot 0,6545 \cdot p$	= 8400 kg

A/S FRICHS
AARHUS
DANMARK

Frølich & Co. A/S. København. 1900.

82, årsregnskaber, regnskabsmateriale, lønningsregnskab og mødereferater.

A/S Bruun & Sørensen, Århus. Virksomheden blev startet 1893 af fabrikant Carl H. Sørensen. 16 bind og 37 pakker, 1929-68. Historisk beretning, hovedbøger, fjernvarmeprojekter, brevjournaler og korrespondance.

Burmeister & Wain A/S, København (fortsat aflevering). 4 pakker 1956-62. Byggesager og korrespondance.

A/S Dansk Flint-Export, København. 331 pakker 1905-70. Hoved-, kasse- og kreditorbøger, journaler, fakturaer, korrespondance samt historisk materiale. Virksomhedens eksporterende kugleflint, der blev brugt i bl.a. farve- og porcelæns møller.

Dansk Selefabrik, København. Firmaet er grundlagt 1898 af Ole Sand og blev 1981 overtaget af »Skifter Slips«. 14 bind og 2 pakker, 1898-1960. Statusbog, hoved- og kassebøger, journaler, fakturaer samt reklamemateriale bl.a. tegnet af Robert Storm Petersen. Originaltegningerne er overgivet til Storm P-Museet. Arkivet modtaget fra Nationalmuseet, Brede.

Fabrikant *S.M. Epstein*, København (fortsat aflevering). En anbefalingskrivelse fra 1916 affattet på russisk og engelsk.

Skrædderiet »*Eton*«, Århus. Forretningen er etableret 1945 af skræddermester Sv. Aage Hansen. 6 bind og 3 pakker, 1945-79. Kassebog og andet regnskabsmateriale samt cirkulærer og lærekontrakt.

A/S Tapetfabrikken »Fiona«, Fåborg. Firmaet blev stiftet i 1897. 641 bind og 569 pakker, 1897-1966. Vedtægter, hoved-, kasse- og vekselbøger, korrespondance, fakturaer, journaler, ordrebøger og kalkulationer. Modtaget fra Fåborg Museum.

Forenede Bryggerier, Carlsberg-Tuborg, København (fortsat aflevering). 26 bind og 87 pakker, 1971-77. Beholdningsbøger, lønningsbøger samt eksportkorrespondance og alm. korrespondance.

Frichs A/S, jernstøberi og maskinfabrik, Århus (fortsat aflevering). 169 bind og 13 pakker, 1859-1978. Næringsbreve, årsregnskaber og andet regnskabsmateriale, korrespondance, lærlinge bøger samt materiale vedr. Due-Pedersens Mindefond.

A/S Fællesbageriet, Århus. Selskabet er stiftet 1942 af Arbejdernes Produktionsforening. 651 bind og 210 pakker, 1893-1981. Vedtægter, revisionsprotokol, årsregnskaber og andet regnskabsmateriale samt salgslister, fakturaer, lønsedler og korrespondance. Desuden medfulgte kassebog og register fra Arbejdernes Produktionsforening.

Arkitekt *Arne Gravers*, Århus. 269 pakker, 1955-77. Projektmapper og tegninger. Modtaget fra arkitektfirmaet Ebsen & Gram, Århus.

A/S Klem & Krügers Klædefabrik, Hellebæk. Fabrikken blev grundlagt 1891 og nedlagt 1976. 470 bind og 29 pakker, 1889-1967. Revisionsprotokoller, regnskabsbøger, fabrikationsbøger, ordrebøger, kopibøger, arbejdsbøger, kontrakter og korrespondance. Modtaget fra Fritz Alten, Virum.

Brdr. Kofoeds Stenhuggeri, Århus. 84 bind og 27 pakker, 1918-76. Hovedbøger, kassebøger, kassejournaler, lønningsregnskab, købs- og salgsfakturaer, kontrakter og tegninger samt korrespondance.

A/S Porcelainsfabrikken Norden, København. 9 bind, 1916-81. Varekataloger med bl.a. beskrivelse af virksomhedens historie.

A/S Petersen & Albeck, København. 21 bind og 1 pakke, 1863-1972. Forhandlings- og revisionsprotokoller, statusbøger, beholdningslister samt materiale vedr. rekonstruktionen af firmaet.

Raadvaddams Fabrikker A/S, Rådvad (fortsat aflevering). 18 bind, 1833-

Denne Tobak fabrikeres
i
Fredericia.

Negeren og den frakkeklædte europæer smykkede tobaksemballagen fra J. P. Schmidt Jun.'s Cigar og Tobaksfabrikkers produktion ved midten af forrige århundrede. Virksomheden var startet i Flensborg i 1778 og i Fredericia. I 1982 indgik den gamle fabrik i Skandinavisk Tobakskompagni og arkivet, 1854-1962, overgik til Erhvervsarkivet.

1920. Månedsbalancer, hoved-, kasse- og lønningsbøger, magasinregnskab og prisoverslag. Modtaget fra Nationalmuseet, Brede.

Randersholm A/S, Randers (fortsat aflevering). 92 pakker fakturaer og korrespondance.

Tømrermester *Hans Rasmussen*, Tulstrup pr. Malling. 159 bind og 55 pakker, 1928-81. Statusbog, hovedbøger, kassebøger, arbejdsbøger, tegninger, lærekontrakter og korrespondance.

Rosenborg Brøndanstalt A/S, København (fortsat aflevering). Afleveringen består af et aktiebrev fra 1901 og er modtaget fra advokat Claus Christensen, København.

Tobaksfabrikken J.P. Schmidt jun. A/S, Fredericia (fortsat aflevering). 463 bind og 168 pakker, 1854-1982. Årsregnskaber, hoved- og kassebøger, journaler, lønningsbøger, produktionsbøger, ordrebøger, lagerbøger, tegninger, reklameskilte, annoncebøger, overenskomster samt direktør P. Korchs private regnskab.

Installatør *E.C. Stolberg-Rohr*, Glamsbjerg. 184 bind og 216 pakker, 1847-1981. Regnskabsbøger, korrespondance, lønningsbøger, projekttegninger, fakturaer og arbejdsrapporter.

Skomagermester *Niels Jensen Thru*e, Århus. 4 bind, 1796-1887. Skudsmål-bøger, borgerskabsbreve og korrespondance. Modtaget fra Den gamle By, Århus.

*A/S Brdr. Vistes*en, Als (Østjylland). 8 bind og 19 pakker, 1957-80. Forhandlings- og revisionsprotokoller, statusbog, fakturaer, korrespondance og diverse regnskabsmateriale. Modtaget fra advokat Uffe Salomonsen, Hadsund.

Århus Kjølefabrik, Århus. 184 bind og 7 pakker, 1959-70. Statusbog, års- og driftsregnskaber, hovedbogsjournaler, fakturaer, lønningsregnskab, salgskladder og skatteopgørelser. Modtaget fra advokat Hans Hoeg, Århus.

Mejerier

Bindslev Andelsmejeri, Bindslev. 96 bind og 8 pakker, 1915-81. Vedtægter, regnskabsbøger, bygningsregnskab, indvejningsbøger, smørsalgsbøger, leverandørregnskab, fakturaer, lønningslister og korrespondance samt kvalitetsprøver og prislister.

Løkken Andelsmejeri, Løkken (fortsat aflevering). 4 bind, forhandlingsprotokol, revisionsprotokol, drifts- og kassebog, 1956-80. Modtaget fra Bindslev Andelsmejeri.

Mosbjerg Andelsmejeri, Mosbjerg. 3 bind vedtægter, hovedbog og forbrugereklæringer, 1937-73. Modtaget fra Bindslev Andelsmejeri.

Aaholm Mejeri, Odder. 282 bind og 18 pakker, 1971-81. Kasserapporter, kasse-, købs- og salgsbilag, lønafregninger, debitorlister og afregnings-sedler.

Handel

APS af 28.1. 1975, Århus. Selskabet har drevet detailhandel under navnet »REA Forbrugermarked«, Tilst. 6 bind og 15 pakker, 1975-79. Regnskaber, budgetter, mødeprotokol, fakturaer og kassebilag.

Arnbaks Kunsthandel, København. 7 bind og 2 pakker, 1907-66. Kassebøger, billedprotokoller, udstillingskataloger, kundekartotek samt diverse tidsskrifter. Modtaget fra Søren Arnbak, Rungsted Kyst.

F.D.B., København (fortsat aflevering). 1 stk. uddelerkontrakt. Modtaget fra Næstved By- og Egnshistoriske Arkiv.

Fa. H.P. Henriksen, smøreksport, Århus. 31 bind, 1927-66. Hoved- og kassebøger, journaler og smørprotokoller. Modtaget fra Johs. R. Laursen, Århus.

Isenkremmer Arne Hindsgaul, Århus. 53 bind og 2 pakker, 1935-65. Hovedbøger, kassejournaler, købs- og salgsbøger, ordrebøger, fakturaer samt forskelligt reklamemateriale. Modtaget fra Mogens Carlsen, Tranbjerg.

Hørning Trælasthandel A/S, Hørning. 111 bind og 105 pakker, 1967-80. Årsregnskaber og div. regnskabsmateriale samt fakturaer, lønsedler og lagerbøger. Modtaget fra advokat K.O. Pedersen, Århus.

Ismejeriet, Fridtjof Nansens Plads, København. 2 bind og 8 pakker, 1956-75. Huslejekontrakt, momsregnskab og kassebilag. Modtaget fra Nationalmuseet, Brede.

Grosserer Marcus M. Nathan, København. Firmaet er stiftet 1859 og handlede bl.a. med dun og fjer, te, kaffe og kolonial, ophørte 1979. 7 bind fra perioden 1882-1959 består af status, ejendomsregnskaber, regnskabsbøger og brevjournals. Modtaget fra speciallæge Eva Nathan, Birkerød.

Fa. E. Beck Nielsen, Århus, køkkenudstyr og hårde hvidevarer. 30 bind og 1 pakke, 1967-71. Kontokort, kassebilag, købekontrakter og optællingslister. Modtaget fra advokat Hans Hoeg, Århus.

Høker Jens Nielsen, Skæring. 1 hovedbog 1892-1909 modtaget af Jens Nielsen, Egå.

Købmand Olaf Rye Nielsen, Holbæk. 6 bind, 1890-1908. Hovedbøger,

regnskabsjournaler og fakturabog. Modtaget fra Landsarkivet for Sjælland.

Buntmager Valdemar Nielsen, Århus (fortsat aflevering). 1 pakke, 1896-1957, som indeholder forskellige dokumenter vedr. ejendommen »Ankerhus«. Modtaget fra Kirsten Riber Christensen, Århus.

Statsaut. måler og vejer R. Schwarz Olsen, Århus. 290 bind og 7 pakker, 1935-76. Kassebilag, vejejournaler, fakturaer, lønningsbøger, toldbøger samt statistik og cirkulærer. Modtaget fra statsaut. måler og vejer Karl Svejlstrup, Århus.

Købmand Magnus V. Pedersen, købmands- og materialistforretning, Nykøbing M., 19 bind, 1923-70. Hovedbøger, kassebøger, kladdebøger og giftbøger. Modtaget fra Morsø Lokalhistoriske Arkiv.

Plums Handelsaktieselskab, Assens (fortsat aflevering). 1 bind og 440 pakker, 1930-80. Årsregnskaber, budgetter, fakturaer, lønjournaler, cirkulærer samt korrespondance og advokatsager.

Handelshuset H. Puggaard & Co., København. 1 skibsjournal 1854-56. Modtaget fra Rigsarkivet.

Rahrs Tekniske Forretning A/S, Århus. 2 bind, 1969. Historisk oversigt og biografi. Modtaget af direktør Poul Harris.

Fa. C. & J. Sebbelov, Silkeborg (fortsat aflevering). 1 bind korrespondance fra 1976.

Købmand Emil Secher, Århus. 1 Kontrabog 1884-88. Modtaget fra Tinghuset, Århus.

Fa. H.J. Simonsen & Co., transport og spedition, København. 255 bind, 1882-1941. Speditionsbøger, ordrebøger, lagerbøger, prisbøger og journaler.

Købmand Kai Simonsen, Løgstør (fortsat aflevering). 8 Bind og 17 pakker, 1884-1981. Hovedbog, fakturaer, kassejournal, kassebilag og korrespondance samt diverse love og tidsskrifter.

Sjørup Jørgensen A/S, manufaktur- og modeforretning, Århus. 9 bind og 5 pakker, 1898-1972. Statusbog, årsregnskaber, balancer, kassebog, borger-skabsbrev samt diverse personlige papirer.

Boghandler Otto B. Wroblewski, København (fortsat aflevering). 37 bind og 1 pakke, 1858-1959. Statusbog, kassebøger, kopibøger og korrespondance samt privat husholdningsregnskab.

Købmand Frederik M. Wøller, Nykøbing M (fortsat aflevering). 1 pakke korrespondance 1883. Modtaget af Morsø Lokalhistoriske Arkiv.

Århus Løve Apotek, Århus. 29 bind, 1892-1963. Hovedbøger, kassejour-

naler, omsætningsbøger og andet regnskabsmateriale. Modtaget af registrator J.O. Villumsen Krog, Viby J.

Forsikringselskaber

Dansk Brandforsikrings Forening (Dansk Tarifforening), København (fortsat aflevering). 62 bind, 190 pakker, 1900-1970. Inspektionsberetninger, vurderinger, tegninger og korrespondance.

Kreaturforsikringsforeningen af 1859 for Kongeriget Danmark, København. 155 bind og 9 pakker, 1859-1973. Årsregnskaber, hoved- og kassebøger, love og vedtægter, voldgiftssager, skadesanmeldelser, præmielister samt korrespondance og udklip.

Advokatvirksomhed

Fonager & Tang Eriksen, advokater, Silkeborg (fortsat aflevering). 267 pakker journalsager, 1972-79.

Mogens Glistrup, advokat, København. 8 bind og 890 pakker, 1937-81. Journalsager, kassebilag, og korrespondance.

Svend Hasted, advokat, Århus (fortsat aflevering). 2 bind og 58 pakker, 1957-75. Journaler og journalsager.

K. Black Jensen, advokat, København. 202 pakker, 1894-1979. Journalsager, kassebilag, ejendomsregnskaber og korrespondance. Modtaget fra advokat H. Holmblad, København.

Jæger & Rambusch, advokatfirma, Esbjerg (fortsat aflevering). 240 pakker journalsager, 1965-76.

Knud Kier, J.C. Sørensen & Georg Løber, advokatfirma, Århus (fortsat aflevering). 96 bind og 144 pakker, 1918-73. Statusbøger, hovedbøger, kassebøger og journalsager.

Bent Kinnerup, advokat, Ålborg (fortsat aflevering). 95 pakker journalsager, 1975-76.

E. Korch, advokat, Fredericia. 31 pakker journalsager, 1933-38. Modtaget fra J.P. Schmidt jun. A/S, Fredericia.

Mogens Kroman, advokat, København. 12 pakker incassosager, 1971-79. Modtaget af advokat Torben Lund, København.

K. Axel Nielsen, advokat, Hadsund (fortsat aflevering). 32 pakker journalsager, 1976.

Hans Philipp, advokat, Ålborg. 55 pakker og 1 bind, 1972-76. Journalsager og journalregister.

Morten Wegener, advokat, Århus (fortsat aflevering). 36 bind, 11 pakker, 1967-69. Kontokort, sagsjournal, journalsager, ejendomsprotokol, kassebilag, inkassoprotokol og fakturaer. Modtaget af advokat Hans Hoeg, Århus.

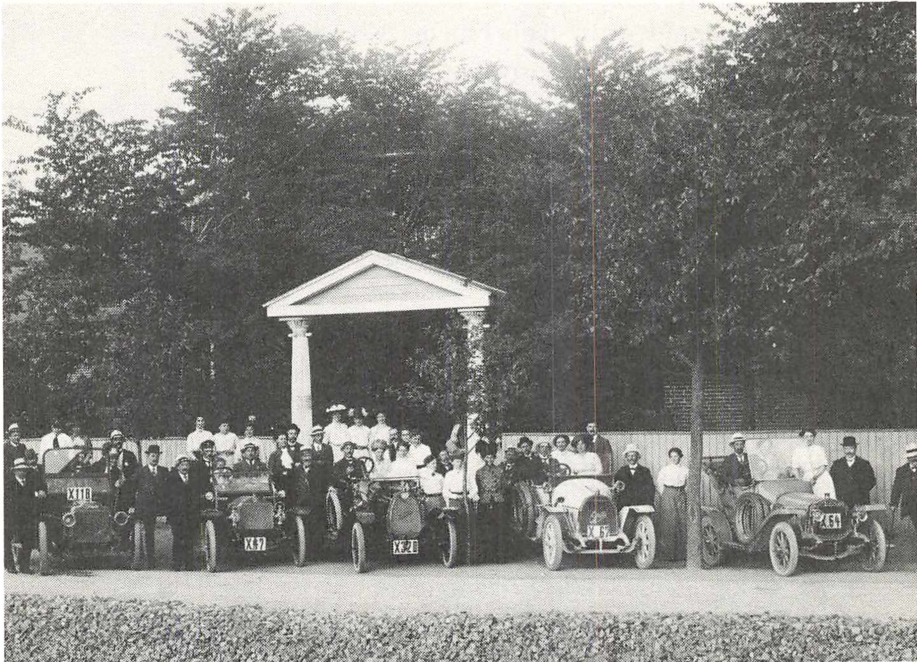
Poul Zethner-Møller, advokat, Silkeborg (fortsat aflevering). 292 pakker journalsager, 1948-69.

Foreningsarkiver

Arbejdet med indsamling af registrering og foreningsarkiver i Århus er fortsat i 1982.

Brancheforeninger

Akademisk Arkitektforening, Jyllands-afdelingen, Århus. 30 bind og 4 pakker, 1933-63. Forhandlingsprotokoller, kassebog, mødereferater og korrespondance.

Århus Cycle og Industriforening blev stiftet i 1898, men ændrede hurtigt navn til Cykel- og Auto-Industriforening. I 1913 kunne der fejres 15 års jubilæum og det blev gjort med maner, biltur med damer, keglespil og stor middag med helleflynder, ænder og jordbær. Før hjemkørsel var der kaffe med kager, cognac eller likør. Den store dag blev naturligvis foreviget, så de medlemmer, der ikke deltog, siden kunne se og læse om dagen i foreningens blad Styret.

Foreningen af Danske Lægestuderende, Århus. 78 pakker, 1955-82, regnskaber, vedtægter, kursusmateriale samt korrespondance.

Tobaksarbejdernes Fagforening. Ålborg. Stiftet under navnet Tobaksspindernes Fagforening. 4 forhandlingsprotokoller 1896-1952. Modtaget fra museumsinspektør Ebbe Johansen, Den gamle By, Århus.

Tobaksarbejdernes Sygekasse, Ålborg. Stiftet under navnet Cigarmager- og Tobaksspinder-Foreningen. 4 bind og 2 pakker, 1881-1962. Love, revisionsprotokol samt kontingent- og medlemsprotokol. Modtaget fra museumsinspektør Ebbe Johansen, Den gamle By, Århus.

Århus Buntmagerlaug, Århus. 1 bind og 1 pakke, 1951-75. Forhandlingsprotokol samt vedtægter og regnskab.

Århus Cykel- og Auto-Industriforening, Århus. Foreningen stiftet 1898 under navnet »Århus Cycle-Industriforening« og blev i 1915 ændret til det nuværende. 11 bind og 6 pakker, 1898-1963. Hoved- og kassebøger, love og vedtægter, medlemslister, kopibøger og korrespondance samt billeder af foreningen medlemmer, 1923-40.

Århus Drejerlaug, Århus. 5 bind, 1890-1967. Forhandlingsprotokol, hoved- og kassebøger. Modtaget af V. Donnerup, Århus.

Århus Frisørlaug, Århus. Foreningen stiftet 1882. 35 bind, 1913-73. Forhandlingsprotokoller, regnskabsbøger samt medlemsblade.

Århus Hotelvært- & Restauratør Forening, Århus. Foreningen er stiftet 1903. 3 bind forhandlingsprotokoller samt mæglings- og voldgiftsmøder, 1903-66.

Århus Kioskejerforening, Århus. Foreningen stiftet 1928. 4 forhandlingsprotokoller, 1928-75.

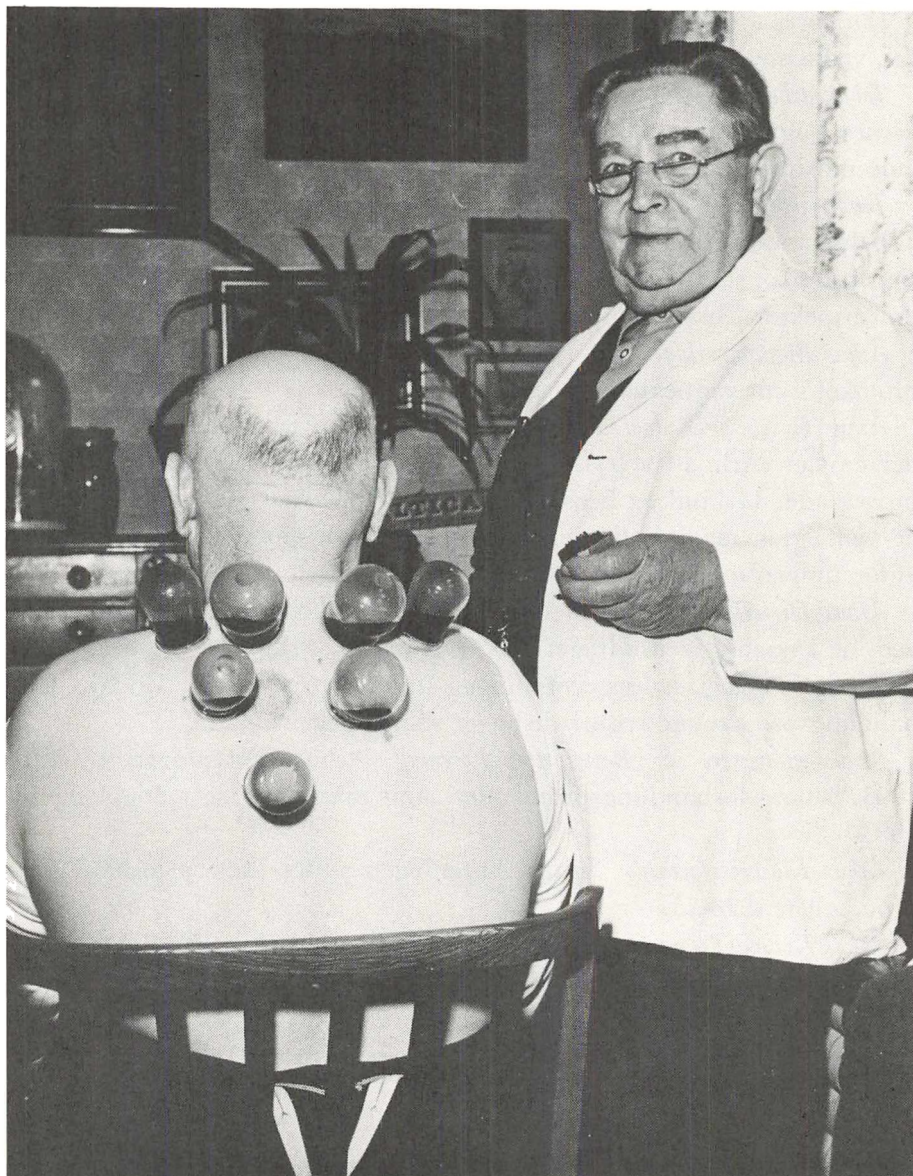
Århus Købmandsforening af 1887, Århus, tidligere Århus Handelsforening. 8 bind og 2 pakker, 1900-1982. Forhandlingsprotokoller, årsberetninger, regnskaber, medlemslister og korrespondance.

Århus Kørelærerforening, Århus. Foreningen stiftet 1931. 4 bind og 1 pakke, 1931-82. Forhandlingsprotokoller, kasse- og kontingentbog samt vedtægter og medlemslister.

Århus & Omegns Købmandsforening, Århus. Stiftet 1906. 1 forhandlingsprotokol 1906-69.

Århus Skræderlaug, Århus. Stiftet 1884. 10 bind og 10 pakker, 1884-1980. Love og vedtægter, årsregnskaber, forhandlingsprotokoller, statusbog, hoved- og kassebøger, medlemssager og korrespondance.

Århus Tobakshandlerforening, Århus. Stiftet 1896. 7 bind og 1 pakke, 1896-1962. Forhandlingsprotokoller, kasse- og kontingentbøger samt love.

Dette billede er hentet i arkivet fra Centralforeningen for jyske Frisørslag, der er indgået sammen med arkivet fra Århus Frisørslag. Arkivet, 1890-1973, rummer foruden de sædvanlige forhandlingsprotokoller, regnskaber m.m. også en billedsamling. Her ses en af de opgaver, frisørerne ikke længere giver sig af med: Kopsætning. Med koppejernet, som mester står med i hånden, perforerer han først huden, hvorefter der sættes opvarmede glaskopper over stedet. Det opståede undertryk gør så resten. Vædske suges bort fra kroppen og ud i koppen. Operationen kunne evt. gentages, men det krævede øvelse. Almindeligvis blev blodkopper anvendt som her i nakken og koppejernet var en lille metalkasse med almindeligvis 9 skarpe klinger, der skabte 9 små korsformede sår. Kalenderen i baggrunden viser året 1933.

Foreninger for ungdom, fritid og sport

Roklubben »ARA«, Århus. 1 pakke, udklip, billeder og medlemsblade, 1938-82.

Beder-Malling og Omegns Fjerkræklub, Hasselager. 2 bind, 1953-70, kassebog og medlemslister.

Brabrand Tennisklub, Århus. 1 forhandlingsprotokol 1920-34.

Dansk Vandre Laug, Århus. 1 pakke med tur- og mødeplaner samt fotos og udklip 1933-40.

FDB-Personalets Idrætsklub, Viby. 2 pakker medlemsblade, korrespondance samt beretninger og billeder, 1931-72.

Haveforeningen »Fritiden«, Århus. 5 bind og 1 pakke, 1942-77. Forhandlingsprotokoller, medlemsbog, kassebog og medlemsfortegnelse.

Malersammenslutningen »Fritidskunst 1960«, Århus. 1 forhandlingsprotokol 1960-64.

Haveforeningen »Grænsen«, Århus. 3 bind og 1 pakke, 1947-81. Forhandlingsprotokol, medlemsfortegnelse, vedtægter og korrespondance.

Hasle-Nyvang Grundejerforening, Århus. 1 pakke vedtægter, kontingentbøger og bilag, 1951-75.

Haveforeningen »Holme-Højvang«, Århus. 1 bind og 1 pakke, 1942-61. Forhandlingsprotokol samt vedtægter og mødereferater.

Risskov Roklub, Århus (fortsat aflevering). 2 bind korrespondance, cirkulærer og meddelelser, 1981.

Haveforeningen »Søvang«, Åbyhøj. 1 bind og 2 pakker, 1955-81. Forhandlingsprotokol, regnskaber, vedtægter og korrespondance.

Haveforeningen »Vesterled«, Åbyhøj. 2 forhandlingsprotokoller 1941-74.

Viby Akvarie Forening, Århus (fortsat aflevering). 1 pakke, 1971-81, med årsberetning, medlemslister, korrespondance og medlemsblade.

Åbyhøj Amatør Theater, Åbyhøj. 3 forhandlingsprotokoller 1944-70.

Århus Amatør-Teater, Århus. 10 bind og 14 pakker, 1941-65. Forhandlingsprotokoller, vedtægter, driftsregnskaber, status, kassebilag og korrespondance.

Århus Amts Gymnastikforening, Århus (fortsat aflevering). 24 bind og 3 pakker, 1946-81. Årsregnskaber, kassebog, dagsordener, mødereferater og korrespondance.

Århus Fjerkræklub, Århus. Stiftet 1942, nedlagt 1977. 1 forhandlingsprotokol, 1955-75, og 1 kassebog 1969-77.

Århusegnens Husholdningsforening, Århus. 3 bind og 1 pakke, 1940-80. Forhandlingsprotokoller, kassebog og årsregnskaber samt korrespondance.

Århus Husmoderforening, Århus. 27 bind og 3 pakker, 1920-65. Forhandlingsprotokoller, hovedbog, kassebøger, kontingentbøger, regnskabsbilag og korrespondance.

Århus kommunale Pensionistforening, Århus. 2 forhandlingsprotokoller og 1 kassebog 1937-78.

Andre foreninger

Borgerligt Kommunal Samvirke, Århus. 1 forhandlingsprotokol, 1928-62, medlemsbreve, 1929-62.

Dansk Stenografisk Forening, Århus. 2 bind og 1 pakke, 1909-73. Årsregnskaber, kassejournal og medlemsliste.

Dansk Stenografisk Forening, Slagelse. 3 bind. Forhandlingsprotokol, kassebog og kontingentbog, 1937-48.

Foreningen 9. April, Århus. 1 forhandlingsprotokol 1958-70. Modtaget af Erik Thomasen, Århus.

Foreningen til Dyrenes Beskyttelse, Århus. 1 regnskabsbog 1892-1942.

Skaade Bakkers Lirekasselaug, Århus. Stiftet 1963 og nedlagt 1981. 1 pakke regnskabsbilag, korrespondance og historisk beretning.

Sygekassen Århus, Århus (fortsat aflevering). 9 bind og 1 pakke, 1935-73. Forhandlingsprotokoller, vedtægter, regnskaber, beretninger og mødereferater.

Sygeforsikringsforeningen Århus Amts Middelstands Sygekasse, Århus. 2 forhandlingsprotokoller 1924-57.

Andre

Fotograf *Carl Andersen*, Århus. Pressefotograf ved Aarhus Stiftstidende ca. 1926-40. Diverse billeder og film om »Sluppen«.

Arkitekt *Poul Andersen*, Århus. 4 bind, 1912-45. Mærkatsamling og mærkatkatalog.

Børneplejestationen, Århus. Kassebog 1930-39. Modtaget af Aarhus Husmoderforening.

Læge *H. Riber Christensen*, Ebeltoft (fortsat aflevering). 4 pakker årsregnskaber og regnskabsbilag 1967-74.

Dansk Kvindesamfunds Hus A/S, Århus. 16 bind og 27 pakker, 1928-61. Hovedbøger, årsregnskaber, revisionsprotokoller, kassebøger, huslejeprotokoller samt materiale vedr. opførelsen af ejendommen og korrespondance.

Gårdejer *Hans Anton Hansen*, Kærbyholm, Nr. Aaby. 53 bind regnskabsbøger, 1905-66. Modtaget af Karl Hansen, Fredericia.

A/S Kosmorama, Århus, biografteater. 4 bind og 2 pakker, 1919-81. Forhandlingsprotokol, revisionsprotokol, hovedbog, journal, driftsregnskaber samt udklip, billeder og programmer.

Rasmus Peter Rasmussen, Århus. 1 pakke, 1889-1929, vedr. ejendommen Sjøllandsgade 81. Modtaget af Sigfred Laursen, Randers.

Aage Rørmark, Hellerup. 2 bind og 150 pakker, 1936-81. Korrespondance og meddelelser vedr. Den internationale Organisation »Interrescue« og Dansk Røde Kors.

Folkebarnehaven »Trøjborg«, Århus. Oprettet 1937 og videreført som selvvejende institution. 8 bind og 10 pakker, 1894-1980. Revisionsprotokoller, driftsregnskaber, budgetter, overenskomster, lønningslister og korrespondance samt tegninger, forsikringer og lejekontrakter.

Århus Byorkester, Århus, før 1935 Aarhus Philharmonisk Selskab. 70 bind og 376 pakker, 1919-82. Forhandlingsprotokoller, årsregnskaber, status, budgetter, kassebøger, ansøgninger, programmer og korrespondance.

Ordningsarbejder

Afleveringerne til Erhvervsarkivet har haft et meget betydeligt omfang og kun været muliggjort af færdiggørelsen af arkivets nye underjordiske magasinbygning. Ordningsarbejderne har været præget af samordning og intern flytning med henblik på aflastning af det gamle hus og en hensigtsmæssig opstilling af arkiverne.

Der er færdiggjort større registraturer for: J.G.A. Eickhoffs maskinfabrik i København, De Danske Spritfabrikker, Sammenslutningen af Arbejdsgivere inden for Jern- og Metalindustrien i Danmark, Industriforeningen i København, Håndværkerforeningen i København med dens stiftelse Alderstrøst, Fondsbørsen og Tapetfabrikken Fiona.

De fortsatte nedskæringer har medført, at kun en enkelt studentermedhjælper er tilbage. Tidligere har netop studenterne udført et kvalificeret ordningsarbejde i arkiverne, et arbejde, der tillige havde stor betydning for deres egne historiestudier.

Benyttelse af arkiverne

Besøgstallet har på det seneste vist en markant stigning, og det er karakteristisk, at antallet af nye besøgende har været i vækst. Også antallet af telefonforespørgsler har haft et betydeligt omfang, hvilket også er tilfældet

med de skriftlige henvendelser. Der har som sædvanlig været en del omvisninger og demonstrationer for studerende, skole- og gymnasieklasser samt EFG-elever, ligesom registraturer fortsat er blevet kopieret efter anmodning fra lokalhistoriske arkiver.

Med støtte fra Grosserer-Societetet er der udgivet en trykt registratur til dets omfattende arkiv, der går tilbage til 1742 og består af næsten 4.000 enheder.

Håndbiblioteket

Bogbestanden er øget med 4.235 bind, således at den nu udgør 85.880 bind. Et stort antal er gaver, bl.a. fra Danmarks Statistik, Statistisk Sentralbyrå, Oslo, Rigsarkivet, Landsarkiverne, Statsbiblioteket, Århus kommunes biblioteker, Århus kommune, Århus amtskommune, Socialforskningsinstituttet, Danmarks Institut for International Udveksling, Nordisk Råd, The University of Wisconsin, Usis Library og Falcks Redningskorps. Endvidere er der indgået et antal bøger sammen med større arkivafleveringer. Jubilæums- og tidsskrifter er modtaget fra firmaer, myndigheder og organisationer i Danmark, Finland, Norge, Sverige, Schweiz, Storbritannien, Forbundsrepublikken Tyskland, Den tyske demokratiske Republik, USSR, USA, Østrig og EF.

Der er indgået 2.110 bind og hæfter i løbende tidsskrifthold samt 405 regnskaber og beretninger.

Personaleforhold

Den 1. oktober afgik overassistent, registrator Sigurd Jensen, der havde været ansat i institutionen siden 1. marts 1949.

Den 1. august afgik mag.art. Wivan Munk-Jørgensen som projektmedarbejder og blev 1. september erstattet af cand. mag. Reimar Damsgård. Begge har arbejdet med indsamling af foreningsarkiver i Århusområdet.

I årets løb har der været ansat 6 kontormedhjælpere og 1 akademiker, cand.mag. Ebbe Marklund Pedersen, under de særlige beskæftigelsesordninger.

Bygningerne

Fortsatte vanskeligheder med det kun godt 10 år gamle underjordiske magasin under opkørselsrampen krævede nye undersøgelser. El-installation

tionerne var brudt sammen på grund af fugt og fortsat vandindtrængen og måtte fuldstændig udskiftes. Den kgl. bygningsinspektør konkluderede, at hele inddækningen skal fjernes og erstattes. Arbejdet er beregnet til ca. 3/4 mill. kr., der efter aftale med kulturministeriet er søgt optaget på anlægsbudgettet for 1984. For at beskytte arkiverne i magasinet er der anskaffet 3 kondensstørrere. /

Anden virksomhed

Overarkivar Finn H. Lauridsen har redigeret Århus Stifts Årbøger og som formand ledet arbejdet i Historisk Samfund for Århus Stift og Øm Kloster Museum. Ved Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreningers kursus på refugiet Fuglsang på Lolland fungerede han som kursusleder. Han har holdt en række foredrag dels om arkivforhold, dels om lokalhistoriske emner, fortsat deltaget i arbejdet i Committee on Business Archiv, hvis årsmøde afholdtes i Paris, i styrelsen for Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger, hvor han på årsmødet i august blev valgt til formand, endvidere i hovedredaktionen for Dansk Lokalbibliografi, i tilsynsrådet for Dansk Lokalbibliografi, Århus amt, og redaktionskomiteen for Dansk biografisk Leksikon 3. udgave. Han har desuden deltaget i en konference, arrangeret af Carlsbergfondet, om »Recent Trends in the Study of Managerial History«. Endelig har Finn H. Lauridsen skrevet anmeldelser til »Historie«.

Arkivar Ib Gejl har virket som sekretær for Jysk Selskab for Historie. Han har redigeret Selskabets skriferække samt tidsskriftet »Historie«. Han har fortsat været kasserer for Historisk Samfund for Århus Stift og medlem af redaktionen for Århus Stifts Årbøger; endvidere har han været kasserer for Øm Kloster Museum samt medlem af klosterudvalget ved samme museum. Han er medlem af Fællesudvalget for lokalhistoriske foreninger i Århus Amt og er indtrådt i det kommunale udvalg til etablering af et bymuseum i Århus. Til Dansk kulturhistorisk Opslagsværk har han skrevet en artikel om pengeinstitutter, ligesom han har anmeldt litteratur til »Historie«. Sammen med arkivar Erik Korr Johansen deltog Ib Gejl i den 8. Internationale kongres for økonomisk historie i Budapest 16.-20. august 1982.

Arkivar Chr. R. Jansen har været formand for Dansk Magisterforenings Forskningsinstitutionsafdeling samt medlem af bestyrelsen for foreningens sektion 27. Han har endvidere fortsat været projektleder for Stationsbyprojektet under Statens humanistiske Forskningsråd og som sådan

redigeret projektets meddelelsesblad *Nyt fra stationsbyen*. Desuden har Chr. R. Jansen afholdt en række foredrag om stationsbyen og stationsbyprojektet, ligesom han har anmeldt bøger i »Historie«.

Arkivar Erik Korr Johansen har været sekretær og kursusleder i Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Århus Amt. For Byhistorisk Udvalg har han redigeret *Århus Årbog 1982* og Georg Andrésens bog »Min Århuskalvalkade« 1982. Til »Nyt fra historien« har han anmeldt bøger.

Arkivar Henrik Fode har færdiggjort manuskript til Håndværkets Kulturhistorie bind 4 for perioden 1857-1939. Værket udgives af Håndværksrådet. Endvidere har Henrik Fode skrevet en artikel om realkreditinstitutioner til Dansk kulturhistorisk Opslagsværk. Endelig har han fortsat siddet i Dansk Arkivselskabs bestyrelse, ligesom han har anmeldt til »Historie«.

Arkivar Henrik Vedel-Smith har skrevet en artikel om håndværk til Dansk kulturhistorisk Opslagsværk samt anmeldelser til »Historie«.

Alle arkivarer har bidraget til *Århus-Årbog 1982*, ligesom de har fortsat deres arbejde med at biografere personer fra erhvervslivet til Dansk Biografisk Leksikon.

PUBLIKATIONER FRA ERHVERVSARKIVET

Erhvervshistorisk årbog 1949. 96 sider. Udsolgt.

Indhold: Af Erhvervsarkivets historie.
Erhvervsarkiver i udlandet.
Arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder.
Handelsstanden og butikslukningen 1840-1908.
Aktstykker fra arkivet.

Erhvervshistorisk årbog 1950. 88 sider. Udsolgt.

Indhold: Fra kaperkrigens begyndelse.
Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid.
På trampfart 1848-50.
Bogkøb i provinsen 1800-1850.
Postgang i det 19. århundrede.
Om opbevaring af mikrofilmarkiver.

Erhvervshistorisk årbog 1951. 110 sider, kr. 12,20.

Indhold: Fra 19. århundredes handelsliv. I. Af Luis Bramsens erindringer.
Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede.
En Vesterhavsstranding 1850.
Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke.
Holmens centralarkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1952. 120 sider, kr. 12,20.

Indhold: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co., 1853-62.
Af Limfjordshandelens historie. Aggerkanal og Doverodde.
Den illoyale konkurrence. Begrebets opståen.
Några reflexioner rörande industrialisering och arkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1953. 116 sider, kr. 12,20.

Indhold: Dansk handel på Isle de France.
Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«.
De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark.

Erhvervshistorisk årbog 1954. 153 sider, kr. 14,35.

Indhold: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni.
De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne.
Revisorloven af 1909: Forudsætninger og debat.
Fra købstadhandelen i det 18. århundrede. En lollandsk klage fra 1762.

Erhvervshistorisk årbog 1955. 154 sider, kr. 19,80.

Indhold: Adelig studehandel i 16. århundrede.
Økonomisk debat i Slesvig og Holsten 1773-1807.
En sjællandsk kornkøbmand. Af agent H. H. Schous levned og optegnelser.
Om jubilæumsskrifter.

Erhvervshistorisk årbog 1956. 212 sider, kr. 19,80.

Indhold: Dalum Papirfabrik. En konkurrence til sammenslutning.
Fra arkiverne. Breve fra C. A. Broberg 1866.
Tillæg: »Sagførere i Århus«.

Erhvervshistorisk årbog 1957. 96 sider, kr. 17,10.

Indhold: En købmandsskæbne i Ålborg fra begyndelsen af 17. århundrede.
En dansk handels ekspedition til Nordamerika 1783. Et bidrag til Handels- og Kanalkompagniets historie.
Den merkantilske Forening. Fra det 19. århundredes børsliv.
Socialdemokratiet og brugsforeningerne frem til 1908.

Erhvervshistorisk årbog 1958. 171 sider, kr. 19,80.

Indhold: En tømmerslægt i 19. århundrede.
Den økonomiske debat om lavs- og købstadsprivilegier i sidste halvdel af 18. århundrede.
Erhvervsarkivets bygning.
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1949-58.

Erhvervshistorisk årbog 1959. 141 sider, kr. 19,80.

Indhold: Fra Rosenborg Brøndanstalts første år. Dansk mineralvandsproduktions opståen.
Boghandler i Slesvig og København omkring 1864. Fra Vilhelm Trydes bog- og kunsthandels første år.
En københavnsk boglade ved århundredets begyndelse.
En tømremesterfallit 1799. Lavstilstande og byggeforhold i København.

Erhvervshistorisk årbog 1960. 150 sider, kr. 22,25.

Indhold: Dansk industri og de store udstillinger 1889-1914.
Den teknisk-kemiske industri 1870-1914.
På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck. Helsingør.
Tillæg: »Aarhus Kjøbmænds Hjelpekasse 1861-1961«.

Erhvervshistorisk årbog 1961-62. 184 sider, kr. 26,85.

Indhold: Århus Handelsstandsforening 1937-1962.
Århus vestindiske Handelsselskab. Oprettelse og sammenbrud.
Købmandsportrætter fra empirens Århus.
En boglade omkring 1840. Jens Worm Bruun og Den Jessenske Boghandling.
Konsul J. M. Mørk. Aarhus Handelsforenings første formand.
En patriarkalsk købmandsfamilie.
Handelsborgerskaber i Århus 1674-1862.
Købmænd i tal. Fra Århuslisterne i folketællingerne 1840.
Handelsstanden i Århus og folketingsvalgene 1852, 1876 og 1879.

Erhvervshistorisk årbog 1963. 169 sider, kr. 26,85.

Indhold: Fra dansk empires bygningshistorie. Arkitekt Johan Andreas Meyer 1783-1822.
Forbindelsen mellem København og de nordtyske Østersøbyer 1750-1807.
En vignet og dens forudsætninger.
Danmarks høje renteniveau: En særlig tradition?

Erhvervshistorisk årbog 1964. 144 sider, kr. 26,85.

Indhold: Af den private smørhandels historie. Firmaerne T. & S. Plum, P. & S. Plum og T. & E. Plum.
Dansk papirindustri 1870-1914.
En rådgivende sæbesyder i 1860'erne.
Hvornår trængte det dobbelte bogholderi igennem i dansk erhvervsliv?

Erhvervshistorisk årbog 1965. 452 sider, kr. 36,60.

Indhold: Dansk-engelsk samhandel 1661-1913.
The Changing Pattern og Anglo-Danish Trade 1913-1963.

Erhvervshistorisk årbog 1966. 176 sider, kr. 29,30.

Indhold: Jordbrug og brændevinsbrænding 1.
Udviklingslinier i dansk konfektions- og hatteindustriens historie 1870-1914.
to Ribe-købmænd og deres selvbiografier for årene 1580-1644.

Erhvervshistorisk årbog 1967. 160 sider, kr. 39,05.

Indhold: En erhvervsøkonomisk rejse gennem Danmark og Slesvig 1761.
Jordbrug og brændevinsbrænding 2.
Generalkonsul Hendrik Pontoppidan og de jyske banker.

Erhvervshistorisk årbog 1968. 442 sider, kr. 51,25.

Indhold: Landhusholdningsselskabet 1769-1969:
Christian Martfelt – patriot og den første sekretær.
Edward Tesdorpf til Ourupgård.
Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste.
Anders Nielsen, Svejstrup Østergård.
Flids og vindskibligheds belønning. Præmiesystemet, præmievinderne og deres arbejde 1769-1969.
Lærlingeinstitutionen. Oprindelsen, de første lærlinge og deres læresteder.
Landhusholdningsselskabet og andelsmejeriernes gennembrud.
Afvikling og nye baner. Landhusholdningsselskabet 1919-69.

Erhvervshistorisk årbog 1969. 224 sider, kr. 41,50.

Indhold: Dansk handel, håndværk og industri 1770 og 1780 – set i Danmarks handelsspejl.
Småting, der bruges til pynt. En Viborg-galanterihandlers varer.
Staten som kornhandler 1783-88.
Badeanstalter som erhvervsforetagender i 19. århundrede.
D. B. Adler og udviklingen af det danske kreditvæsen.
Et gründerforetagende. Engeldrupværk – en klædefabrik.
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1959-69.

Erhvervshistorisk årbog 1970. 168 sider, kr. 41,50.

Indhold: Industriforeningen i København 1888-1910.
Håndværksmesterguppen i Roskilde ca. 1870.
Arbejdsanvisningsforeningen i København 1859-1862.
Ørsted Arbejderforening.

Erhvervshistorisk årbog 1971. 313 sider, kr. 51,25.

Indhold: Småskibsfarten på Århusbugten 1865-1914.
Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse. Oprettelse, organisatoriske udvikling og forhold til Moralsk Oprustning 1939-1965.
Udenrigsministerium og privat diplomati. Omkring handelsaftalen med England af 19. november 1915.
Økonomisk-historisk forskning i DDR 1945-70.

Erhvervshistorisk årbog 1972. 186 sider, kr. 42,70.

Indhold: 8-timers dagen. Kravets formulering og dets gennemførelse i Danmark.
Kniplersker på Gram og Nybøl gods 1761.
Erhvervspartiets historie og dets samfundsopfattelse.
Nyt centralt kildemateriale: Realkreditinstitutionernes vurderingsrapporter.

Erhvervshistorisk årbog 1973. 261 sider. Udsolgt.

Indhold: Pianofortet og dets publikum i 1860'erne.
Selskabet for Indenlandsk Kunstflid 1808-1838. En erhvervsøkonomisk organisationsdannelse fra Napoleonstiden.
En manufakturvirksomhed vokser op. Studier i S. Seidelins manufakturhandel 1843-70.
DFDS og den russiske emigrationslovgivning 1908-10.
Forholdet mellem staten og skibsfarten under første verdenskrig indtil fragtnævnets oprettelse.
En erhvervsgruppe belyst gennem folketællinger. Nordslesvigske kniplersker 1787-1860.

Erhvervshistorisk årbog 1974. 196 sider, kr. 61,00.

Indhold: Islandshandel og fastlandsspærring.
Provinskøbmænds rekruttering omkring 1760-1850 til belysning af købstædernes borger-skaber før 1850.
Studiet af arbejdsløshed. Et forskningsobjekt om beskæftigelsesforholdene i Danmark i det 19. århundrede.
P. Wulffs cigarfabrik 1868-1914.
Projekt Måløvhøj. En episode under 1930'ernes arbejdsløshed.

Erhvervshistorisk årbog 1975. 170 sider, kr. 61,00.

Indhold: Arbejdernes boligforhold på det københavnske
Vesterbro omkring år 1900.
Dansk Exportforening 1895-1922.
Den danske skibsfart i sidste halvdel af det 18. århundrede.
Stabelstadspolitikken 1658-1689.
Ny og gammel økonomisk historie.
Dansk landbrugshistorie 1750-1973.

Erhvervshistorisk årbog 1976-77. 199 sider, kr. 62,05.

Indhold: Staten, kræmmerne og forlagssystemet 1620-1735.
Østersøhandelen og den svensk-russiske krig 1788-90.
C. F. Tietgen og de første sporvejsanlæg i København 1863-70.
Arbejdsformidling og arbejdsløshed før 1914.
Småårsfolk i og omkring Århus i 1930'erne.
Dagligt liv i en arbejdsgiverforening.

Erhvervshistorisk årbog 1978. 219 sider, kr. 74,10.

Indhold: Samfundshjælpen. Træk af en kontrarevolutionær organisations historie.
Det kgl. oktrojerede islandske Handelskompagni 1743-1758.
Udvandringen fra Frederiksberg amt 1869-1899.
Den sønderjyske støttelovgivning 1925-1929.
En international komité for erhvervsarkiver.

Erhvervshistorisk årbog 1979. 208 sider, kr. 74,10.

Indhold: Danske købmandsregnskaber fra tiden før 1700.
De danske købstæders økonomiske udvikling og regeringens erhvervs politik 1660-1750.
Bedre Byggeskik.
Den danske ungdomsarbejdsløshedslovgivning 1933-38.
Dansk Arkivselskab.

Erhvervshistorisk årbog 1980. 259 sider, kr. 79,50.

Indhold: Grosserer-Societetet – et udforsket område.
M. K. Brandts Klædefabrik.
Industrielle foretagender i Odense omkring 1870.
Københavns befæstning og beskæftigelsen.
Stationsbyen og de store arkiver i Erhvervsarkivet.
Stationsbyen Skjern i handelskalendere og erhvervsarkiver.
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1970-80.

Erhvervshistorisk årbog 1981. 199 sider, kr. 89,05.

Indhold: Den kongelige enhandel på Færøerne 1709-1776.
Mekaniseringen af dansk tekstilindustri 1850-1914.
Frederiksbjerg – et arbejderkvarter vokser op.
Om banker – Af J. Hassing-Jørgensens erindringer.
Træk af den industrielle udvikling 1897-1914.

Erhvervshistorisk årbog 1982. 210 sider, kr. 95,15

Indhold: Det danske klaver klinger ud.
Frank Herbert, direktør for Danish Bacon Compagny.
Harald Plum og Det transatlantiske Kompagni.
Frugthandelen omkring århundredskiftet.
Kriser og nedgang. Den økonomiske udvikling i Dansk Vestindien 1875-1917.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Personregister over Arbejdsgiveren 1900-1952. 1954. 120 sider, kr. 7,35.

Rasmus Berg:

Minder fra håndværk og industri. 1954. 115 sider, kr. 11,75. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl, Andreas Jørgensen og Finn H. Lauridsen:

Oversigt over industrihistorisk litteratur 1945-54. 23 sider. (Udsolgt).

Aage Rasch:

Dansk toldpolitik 1760-1797. 362 sider, kr. 19,00. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Sagførere i Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl Holst-Khudsen. 1886-28. maj 1956. 139 sider, kr. 14,65. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Aarhus Kjøbmands Hjælpekasse 1861-1961. 58 sider. (Udsolgt).

Sundhed og sygdom mens Århus blev stor. 1963. 240 sider. (Udsolgt).

Udsendt af Sygekassen Århus til foreningens hundredårsdag 27. april 1963. Redigeret af Vagn Dybdahl.

Indhold: *Birgit Nüchel Thomsen:* Sociale og hygiejniske tilstande 1861-1909.

John W. Oldam: Var Århus en usund by? Sundhedstilstanden i Århus 1880-1909 i statistisk belysning.

Finn H. Lauridsen: Sygekassen Århus stiftes som Foreningen af Håndværkere og Fabrikarbejdere til gensidig Understøttelse og spredte træk fra 1895 til vore dage.

»Kundskaber til anvendelse for handelsfaget«. Aarhus Handelsstandsforenings Handelsskole 1865-1965. 85 sider. Udgivet af Aarhus Handelsstandsforening. Redigeret af Vagn Dybdahl. Medarbejdere: Finn H. Lauridsen, John W. Oldam og Birgit Nüchel Thomsen. Kr. 12,20.

Vagn Dybdahl:

Handels- og industrihistorisk litteratur 1952-1965. 1966. 63 sider, kr. 14,65.

Birgit Nüchel Thomsen og Brinley Thomas under medvirken af John W. Oldam:

Dansk-engelsk samhandel 1661-1963. 1966. 438 sider, kr. 36,60.

Vagn Dybdahl:

Partier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet 1880-1913. 1-2. 1969. I alt 631 sider. (Udsolgt).

Katalog over fremmedsproget litteratur i Erhvervsarkivets bibliotek ved Ole Degn, Ellen Meyer og John W. Oldam. 1969. 239 sider, kr. 48,80.

Dorrit Andersen:

Århus under Storlockouten. Arbejder og arbejdsgiver 1899. 1970. 152 sider, kr. 36,60.

Vagn Dybdahl, Ib Gejl og Finn H. Lauridsen:
4 lokalstudier. 1971. (Udsolgt).

Ib Gejl og Christian R. Jansen:

Korn, købmænd og kornkompagni. Korn- og foderstofhandelen 1880'erne-1960'erne. Udgivet af Aktieselskabet Korn- og Foderstof Kompagniet ved 75-års jubilæet 1971. 470 sider, kr. 85,40.

Henrik Fode:

Småskibsfarten på Århusbugten 1865-1914. 1971. 144 sider, kr. 42,70.

Landhusholdningsselskabets arkiv: Registratur og journalregistre. I. 1769-1807. 1-2. Ved Ole Degn. 1971. I alt 492 sider, kr. 73,20.

Fremmedsproget litteratur i Erhvervsarkivets bibliotek. Tilvækst II. 1966-69. Ved Ellen Meyer. 1973. 114 sider, kr. 48,80.

Landhusholdningsselskabets arkiv: Registratur og journalregistre. II. 1808-34. Ved Fritz Tandrup. 1974. 337 sider, kr. 73,20.

Jacob A. Buksti:

Et enigt landbrug? Konflikt og samarbejde mellem landbrugets organisationer. En studie i landbrugets organisationsforhold med udgangspunkt i perioden 1957-61. 1974. 312 sider. (Udsolgt).

Jens Hangaard Jensen, Erik Hansen og Lilla Voss:

Sociale studier. Kriminalitet, prostitution og fattigdom i Århus ca. 1870-1906. 1975. 488 sider, kr. 95,45.

Chr. R. Jansen og Erik Korr Johansen:

The Study of Unemployment. Remarks Based on Unemployment Research in 19th Century. 1975. 24 sider. (Udsolgt).

Fremmedsproget litteratur i Erhvervsarkivets bibliotek. Tilvækst III. 1970-72. Ved Ellen Meyer. 1975. 122 sider, kr. 48,80.

Vagn Dybdahl:

Erhvervsarkivet. Forskningsinstitution og centralarkiv for dansk erhvervs-
liv. 1976. 32 sider, kr. 12,20.

Per Boje:

Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-47.
1977. 435 sider, kr. 97,60.

Fremmedsproget litteratur i Erhvervsarkivets bibliotek. Tilvækst IV.
1973-76. Ved Ellen Meyer. 1978. 128 sider, kr. 48,80.

Inger Dübeck:

Arbejdsretten i støbeskeen. 1979. 98 sider, kr. 61,00.

Carl Erik Andresen, Jørgen Buchardt og Flemming Mikkelsen:

Arbejdererindringer. Metode, kildekritik, indsamling, benyttelse. 1979.
239 sider. (Udsolgt).

Stationsbyen. Rapport fra et seminar om stationsbyens historie 1840-
1940. 1980. 150 sider, kr. 38,80.

Århus amtskommune i 10 år 1970-80. 1980. 108 sider, kr. 80,50.

Vigand Dann Rasmussen:

Nørrejske jernbanebyer. Udvalgte problemer omkring placeringen og
befolkningsudviklingen 1850-1901. 1981. 144 sider, kr. 62,85.

Grosserer-Societetets arkiv. En registratur. 1983. 256 sider, kr. 79,30.

